

AJLA VALJEVAC

**REFERENDUM GRAĐANA
BOSNE I HERCEGOVINE 1992:**
između prošlosti i budućnosti

AJLA VALJEVAC

**REFERENDUM GRAĐANA
BOSNE I HERCEGOVINE 1992:**
između prošlosti i budućnosti

Sarajevo, 2022.

**Referendum građana
Bosne i Hercegovine 1992:
između prošlosti i budućnosti**
Ajla Valjevac

Recenzent: *akademik* **Mirko Pejanović**
Lektura i korektura b/h/s jezik: *Dr.sci.* **Enita Čustović**
Urednica: *Dr.* **Merisa Karović-Babić**
Prevod na engleski jezik: **Ajla Valjevac, MA**
Lektura engleskog jezika: **Zina Hajdarbašić, MA**
Dizajn korica i priprema knjige: **Lèo Yigit Ekiz**
Ilustracije: **Ekin Göre**
DTP: **Lèo Yigit Ekiz**

Knjiga je objavljena u novembru, 2022. godine.
Izdavač: **Fondacija Konrad-Adenauer-Stiftung e.V.**
Sagrđžije 41, 71000 Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

ISBN 978-9926-8722-1-2
CIP zapis dostupan u COBISS sistemu Nacionalne
i univerzitetske biblioteke BiH pod
ID brojem 51435014

Sva prava zadržana/pridržana. Ova publikacija se ne smije umnožavati, pohranjivati u sistemu za pronalaženje ili prenositi u bilo kojem obliku ili na bilo koji način, elektronski, mehanički, fotokopiranjem, snimanjem ili na drugi način, bez prethodne dozvole izdavača.

Knjiga je posvećena svim građankama i građanima Bosne i Hercegovine.

SADRŽAJ

PRIZNANJA	11
PREDGOVOR	15
UVOD	21

Prvo poglavlje

DRUŠTVENO-HISTORIJSKI KONTEKST U KOME SE PROVODI REFERENDUM GRAĐANA ZA SUVERENI I NEZAVISNI DRŽAVNO-PRAVNI STATUS BOSNE I HERCEGOVINE	25
1. Politička neslaganja vladajućih stranaka u višestranačkoj Skupštini Bosne i Hercegovine tokom 1991. godine	27
2. Mišljenje Badinterove komisije kao podrška Evropske ekonomske zajednice provođenju referenduma	32

Drugo poglavlje

ODLUKA SKUPŠTINE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE O RASPISIVANJU REFERENDUMA GRAĐANA ZA IZJAŠNJAVANJE O SUVERENOM I NEZAVISNOM STATUSU BOSNE I HERCEGOVINE	35
1. Metodološke postavke znanstvenog istraživanja	37
1.1. Predmet i problem istraživanja	39
1.2. Naučni i društveni ciljevi istraživanja	40
1.3. Sistem hipoteza	43
1.4. Način istraživanja	44
1.5. Naučna i društvena opravdanost istraživanja	46
1.6. Vremensko (i prostorno) određenje istraživanja	48
2. SLUŽBENI PODACI	49
2.1. Popis stanovništva 1991. godine	49
2.2. Kontekst referenduma: zvanični rezultati referenduma	52

Treće poglavlje

REZULTATI IZJAŠNJAVANJA GRAĐANA NA REFERENDUMU ZA SUVERENI I NEZAVISNI DRŽAVNO-PRAVNI STATUS BOSNE I HERCEGOVINE	56
3.1. Identifikacija referenduma	56
3.2. Znanstvene (pret)postavke	69

Četvrto poglavlje

LJUDSKA PRAVA I MOGUĆNOSTI USTAVNE REFORME U POLITIČKOM RAZVOJU BOSNE I HERCEGOVINE U POSTDEJTONSKOM PERIODU	77
USTAVNE PROMJENE I PROCES POMIRENJA	80
INSTITUCIONALNE REFORME I VLADAVINA PRAVA	93
PERSPEKTIVE ZA BOSNU I HERCEGOVINU	103
ULOGA MEĐUNARODNE ZAJEDNICE	112
ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	126
LITERATURA	131
O AUTORICI	135
DOKUMENTACIJA (odgovori arhiva/zavoda)	137

PRIZNANJA

Ideja o pripremi/preobražaju magistarskog rada u knjigu, dogodila se zahvaljujući razgovorima s mojim tatom. Nekoliko godina kasnije, knjiga je konačno publicirana. Put je bio poprilično dug i pun izazova s mnogo radosti, tuge, teškog rada i ponosa. Ne bih mijenjala niti jedan dan ili emociju. I ne bih nikad promijenila ljude koji su me podržali, pomogli mi, na mom putu i, kojima danas želim zahvaliti.

Prvi i najveći izraz zahvalnosti ukazujem Konrad Adenauer Stiftung – Ured Sarajevo, koja je odlučila investirati u moje istraživanje o referendumu za nezavisnost (1992. godine) i ponudila mi jedinstvenu mogućnost da dalje razvijem i proširim istraživanje na izazovima i budućim perspektivama za Bosnu i Hercegovinu. Vjerujem da ne mogu riječima izaziti zahvalnost direktoru Fondacije Konrad Adenauer, gospodinu Sven Petke, jer mi je dao priliku kad sam ju najviše trebala, ali i na tome što je vjerovao u mene i ovaj projekt. Nikad to ne mogu zaboraviti. Nadalje, druga osoba kojoj izražvam posebnu zahvalu je gospođa Senada Bratić, koja mi je pomogla od mog prvog koraka napravljenog u KAS Sarajevo. Ne mogu joj dovoljno zahvaliti za sve, posebno savjete i ideje koje je imala u toku mog rada na knjizi, a to je samo djelić onog što je učinila za mene. Sretna sam da smo mogle blisko saradivati. Moja zahvalnost se odražava i na zaposlenike Konrad Adenauer Stiftung Sarajevo za svu podršku pruženu u toku rada na ovom projektu. Naposljetku, velika mi je čast bila napisati knjigu publiciranu od najbolje Fondacije ikada.

Posebnu zahvalu upućujem našem akademiku, profesoru i gospodinu Mirko Pejanović za učinjenu recenziju, ali i za sve dragocjene savjete u toku procesa pisanja knjige. Zahvalna sam mnogo akademiku na njegovom izdvojenom vremenu i pažnji posvećenoj mojoj knjizi, ali ujedno mi je i velika čast bila sarađivati sa profesorom Pejanovićem.

Ova knjiga ne bi postojala bez stručnjaka, profesionalaca i svih drugih ljudi koji su dali svoj doprinos.

Moja draga profesorica Enita Čustović lektorirala je knjigu nekoliko puta, usmjeravajući me pažljivo na svakom koraku, pritom trudeći se da na kraju imamo najbolji finalni proizvod. Veoma sam zahvalna svim intervjuiranim osobama na njihovom vremenu i spremnosti da mi pomognu u toku mog istraživanja. Zadovoljstvo je bilo razgovarati sa svima njima. Želim da zahvalim i mentoru mog magistarskog rada profesoru Senadinu Laviću. U konačnici, želim spomenuti i gospodina Lèo Yigit Ekiz, dizajnera korica knjige, ali i osobe koja je uradila transformaciju formata knjige.

Želim da spomenem nekoliko osoba koje su mi osobno pomogle na mom putu i bez kojih zapravo, ne bih bila gdje jesam danas.

Moju posebnu zahvalu upućujem nekadašnjem članu Predsjedništva Republike BiH, časnom gospodinu Stjepan Kljuić za svo njegovo ohrabrenje, podršku i usmjeravanje kroz privatni, akademski i profesionalni život. Veoma sam počastvovana imati gospodina Kljuića kao prijatelja moje obitelji i ne mogu mu dovoljno zahvaliti na svim našim razgovorima. Isto tako, ne mogu dovoljno zahvaliti gospodinu Kljuiću za sve učinjeno za našu državu prije, u toku i nakon njene nezavisnosti. Nadam se da će njegov doprinos biti prepoznat i cijenjen od svih, kao što bi trebao biti, jer on to zaslužuje.

Želim da se zahvalim počasnom nekadašnjem ambasadoru Italije u Bosni i Hercegovini, gospodinu Nicola Minasi i njegovoj supruzi gospođi Annarita Lippiello za nebrojene okolnosti u kojima su mi ukazali svoju podršku, usmjeravanje i prijateljstvo. Ja sam – i moja bi država trebala biti

– neizmjereno zahvalna za četiri godine koje ste proveli u BiH, donoseći energiju, ideje, ali i podršku u tome da imamo priliku bolje oblikovati budućnosti.

Također, izražavam zahvalnost gospođi Jasna Bošnjović i gospodinu Adnan Rahimić iz Ureda za međunarodnu saradnju za svu njihovu podršku i prijateljstvo u toku i nakon mojih studija.

Naposlijetku, ali ne i manje važno, zahvaljujem svojoj najdugogodišnjoj i najvećoj podršci: mojim roditeljima Sabina i Ermin, te mom životnom partneru Carlo. Moji roditelji su me mnogočemu naučili, a ono što se posebno izdvaja je borba za pravdu, te da se ljudi ne dijele prema etiketama, nego prema sadržaju karaktera, a moj životni partner me naučio pravom značenju povjerenja/podrške/partnerstva/jedinstva. Bez njih, njihove bezuvjetne ljubavi, povjerenja i podrške ne bih bila ovo što jesam danas. Hvala vam za sve što ste učinili za mene.

Također, želim zahvaliti mojim najbližim prijateljima i obitelji za svu ljubav i podršku koju su mi pružili.

Osoba koja mi mnogo nedostaje danas je moj tata, koji bi moju knjigu čitao iznosivši sugestije, kritike, pohvale. Moj tata je osoba s kojom sam obično razgovarala o svim temama iz knjige, a bila sam sretna dovoljno da je imao priliku pročitati moj magistarski rad, na koji se knjiga i oslanja. S obzirom na to da on danas nije tu, knjigu želim posebno posvetiti mom tati Erminu, borcu za pravdu, koji je ovo sve već nekad ranije vidio, s nadom da danas posmatra odnekud i da je ponosan na mene, kao što je uvijek bio.

U konačnici, ovu knjigu smatram svojim doprinosom državi BiH i svim njenim građanima. Knjiga je inicijalno posvećena svim građankama i građanima Bosne i Hercegovie, s nadom da ćemo u budućnosti živjeti bolje živote u prosperitetnoj državi. Ili barem, ‘normalnoj’.

Hvala vam svima,

Ajla Valjevac

PREDGOVOR

Akademik Mirko Pejanović
e-mail: mpejanovic@anubih.ba

Recenzija

rukopisa knjige “Referendum građana Bosne i Hercegovine 1992: između prošlosti i budućnosti”, autorice Ajle Valjevac, MA

Rukopis pod naslovom *Referendum građana Bosne i Hercegovine 1992: između prošlosti i budućnosti* je urađen u obliku istraživačke politološke studije tokom pripreme i odbrane magistarske radnje 2018. godine na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.

Studija je koncipirana tako da sadrži dvije cjeline. Prva cjelina je posvećena istraživanju društveno-istorijske osnove i rezultata referenduma građana Bosne i Hercegovine 1992. godine za suvereni i nezavisni državno-pravni status Bosne i Hercegovine.

Druga cjelina obuhvata empirijsko istraživanje stavova i mišljenja građana kod odabranih ispitanika o nekoliko važnih aspekata društvenog

i političkog razvoja države Bosne i Hercegovine u postdejtonskom vremenu. Radi se o sljedećim aspektima: ideje za ustavne promjene, proces pomirenja, institucionalne reforme i vladavina prava, perspektive za Bosnu i Hercegovinu i uloga međunarodne zajednice.

Cjelina studije je napisana na 150 stranica teksta sa uvodom, zatim četiri poglavlja, zaključnim stajalištem i popisom literature.

U prvom poglavlju se elaborira: društveno-historijski kontekst u kome se provodi referendum građana za suvereni i nezavisni državno-pravni status Bosne i Hercegovine. Autorica Ajla Valjevac je uvidom u relevantnu politološku i pravnu literaturu, uspješno analizirala tri bitna momenta koji su uticali na oblikovanje ideje i odluke Skupštine Bosne i Hercegovine za izvođenje referenduma građana 1992. godine o političkoj budućnosti Republike Bosne i Hercegovine u istorijskim uslovima disolucije jugoslovenske socijalističke federacije. Prvi moment se odnosio na istorijski kontekst globalnih promjena u svijetu i Evropi i jugoslovenskoj federaciji. U vezi sa ovim momentom, kao ključno pitanje, javio se rasplet krize jugoslovenske federacije koja je došla i stanje raspada početkom 90-ih godina 20. stoljeća.

Drugi momenat, bitan za ideju izvođenja referenduma građana, odnosi se na prevladavanje političkog sukoba vladajućih stranaka u višestranačkom Parlamentu Republike Bosne i Hercegovine. Radi se o tome da Srpska demokratska stranka, kao jedna od vladajućih partija, ni u jednom obliku nije priznavala suverenost i nezavisnost Bosne i Hercegovine. Ona je slijepo slijedila koncept Miloševićevog režima o stvaranju Velike Srbije. Druge dvije vladajuće stranke - Stranka demokratske akcije i Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine, zajedno sa pet opozicionih stranaka, inicirale su ideju o raspisivanju referenduma građana za izjašnjavanje o državno-pravnom statusu Bosne i Hercegovine.

U pripremi za donošenje odluke Skupštine Republike Bosne i Hercegovine o raspisivanju referendumu građana, osigurana je međunarodna podrška. Podrška je dobijena u vidu mišljenja sa preporukom Badinterove komisije evropske ekonomske zajednice. Ta preporuka označava treći važni momenat u zasnivanju ideje i odluke Skupštine Republike Bosne i Hercegovine za referendum građana o suverenom i nezavisnom državno-pravnom statusu Bosne i Hercegovine. Važnost mišljenja Badinterove komisije ogleda se u tome što je ona uspostavila dva uslova: da to bude referendum građana bez razlike i da bude pod međunarodnom kontrolom. Ovim je referendum dobio građanski i državni karakter. Zapravo, odlukom Skupštine Bosne i Hercegovine, kao najvišeg organa vlasti od 25. januara 1992. godine svi građani, kao državljani Republike Bosne i Hercegovine, dobili su mogućnost da se demokratski izjasne o suverenom i nezavisnom državno-pravnom statusu svoje domovine Bosne i Hercegovine.

Referendum građana je proveden 29. februara i 1. marta 1992. godine.

Izlazak građana Bosne i Hercegovine na referendum u visokom procentu od 64% upisanih u državni birački spisak, kao i pozitivan odgovor na referendumsko pitanje sa 99% svih koji su pristupili izjašnjavanju o referendumskom pitanju, označio je istorijski preokret: Bosna i Hercegovina je demokratskom voljom svojih građana dobila status suverene i nezavisne države. Ovi rezultati referendumu postaću osnova za međunarodno priznanje i prijem Bosne i Hercegovine u članstvo organizacije Ujedinjenih nacija 22. maja 1992. godine.

Ajla Valjevac je u izvođenju analize rezultata referendumu građana za suvereni i nezavisni državno-pravni status Bosne i Hercegovine pokazala istraživačku inventivnost unutar koje je statističkom metodom došla do matematičkog izračuna po kome su u procentu izlaska građana na referendum od 64% upisanih u birački spisak učestvovali pripadnici svih naroda i ostalih u Bosni i Hercegovini. Kad je matematičkim izračunom

isključila skupinu mladih do 18 godina, dokazala je pretpostavku da su građani srpske nacionalnosti imali učešće u referendumu u postotku od 15-20%. To je postignuto masovnim izlaskom građana svih nacionalnosti u svim gradskim multietničkim centrima. Bez toga ne bi mogao biti ostvaren postotak izlaska građana na referendum sa 64% upisanih u državni birački spisak. Sve dok istorijska nauka ne izvede arhivska istraživanja referenduma građana Bosne i Hercegovine 1992. godine u svim aspektima, uključujući i etnički, izvedeno istraživanje rezultata referenduma Ajle Valjevac se javlja kao značajan doprinos rasvjetljavanju društvene i istorijske istine o referendumu građana Bosne i Hercegovine 1992. godine u izjašnjavanju za suvereni i nezavisni status države Bosne i Hercegovine. Na temelju rezultata referenduma građana, Bosna i Hercegovina je postala dio savremenog međunarodnog poretka sa svojim statusom suverene i nezavisne države.

Drugi dio istraživačke studije sadrži interpretaciju odgovora izabranih ispitanika iz reda građana Bosne i Hercegovine i to iz svih etničkih skupina o mogućnosti ustavnih reformi, zatim o institucionalnim reformama u sferi vladavine prava, kao i uloge međunarodne zajednice u razvoju države Bosne i Hercegovine u postdejtonskom vremenu.

Sinteza stavova građana pokazuje da oni posjeduju kritičko mišljenje o problemima zastoja Bosne i Hercegovine u društvenom razvoju. Ovim je autorica Ajla Valjevac dala doprinos pokretanju aktivizma građana u budućnosti da sa više upornosti vrše pritisak na nosioce vlasti kako bi izabrani politički akteri pokazivali više odgovornosti prema zahtjevima građana.

Ovo je prva istraživačka studija autorice Ajle Valjevac nastale dopunom magistarske radnje.

Pokazana samostalnost u izvođenju istraživanja zavređuje pedagošku podršku. U tom smislu dajem preporuku izdavaču *Fondaciji Konrad Adenauer* (Konrad Adenauer Stiftung) da štampa rukopis istraživačke studije Ajle Valjevac pod naslovom: *Referendum građana Bosne i Hercegovine 1992: između prošlosti i budućnosti*. Studija će imati dvostruku ulogu. Ona je doprinos naučnom istraživanju referendumu građana Bosne i Hercegovine za suvereni i nezavisni državno-pravni status Bosne i Hercegovine. Priredena kao knjiga, istraživačka studija će biti podstrek mladoj magistrici politologije da nastavi svoj istraživački rad na doktorskom studiju.

Sarajevo, 27. augusta 2022. godine

Akademik Mirko Pejanović

UVOD

Knjigu ću započeti latinskom izrekom “Historia est magistra vitae”¹, budući da se doima kako ništa nismo naučili iz historije, barem kada je riječ o političkim akterima u državi. Politički akteri gotovo se svakodnevno pozivaju na historiju, historijske činjenice, povratak na nešto što je prošlo i prevaziđeno. Upravo oni ostavljaju dojam da nisu ništa naučili iz historije, povlačeći, pritom, poteze koji se veoma loše odražavaju na državu i njene građane. Konstantno, za svaki korak naprijed, idemo dva unazad, a kao država nalazimo se na začelju raznih promjena, umjesto da prednjačimo sa novitetima, pratimo svjetske trendove i ostvarimo napredak u svakom smislu. Država se urušava u vrtlogu „ideja“ o napretku ove države koje politički akteri, samoprozvani lideri, sprovode već trideset godina. U državi Bosni i Hercegovini ostvaren je minimalni napredak. Surova realnost našeg društva ogleda se u konstantnim krizama - političkim, ekonomskim, inim. Na geografski relativno malom prostoru, imamo toliko mnogo političkih „lidera“, većinom samoprovanih. No, u suštini, ako polazimo od toga šta je lider, to je osoba koja je vođa, prvak. Plašim se da u Bosni i Hercegovini takvi ne postoje ili su u znatno malom broju prisutni. S druge strane, ono što je itekako prisutno su problemi sa kojima se svakodnevno suočavamo. Naime, demografska slika nikad nije bila nepovoljnija. Mladi ljudi, ekonomski sposobne osobe, odlaze iz države zbog političkih kriza, separatizama, korupcije, organizovanog kriminala, narušavanja osnovnih

¹ Prevedeno sa latinskog – historija je učiteljica života.

ljudskih prava i sloboda, (ne)sankcionisanja svih jednako pred licem pravde, uništavanja pravosuđa. Kao država i društvo, na rubu smo egzistencije, dok „vodimo“ bitke o tome kako se glasalo na referendumu za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine 1992. godine, a sve kako (ne) bi došlo do promjena, reformi, svega onoga što je nužno, jer ovako uređen „sistem“ dalje ne može funkcionisati. Promjene se moraju dogoditi. Ne možemo i ne trebamo živjeti u prošlosti, jer tako nema budućnosti. Budućnost ispunjena perspektivama za sve građane, na ovaj način nikada neće doći. U najboljoj prognozi ili će ostati status quo ili ćemo dosegnuti ponor, jer sve ono što se svakodnevno događa u državi vodi ka tome. I to je surova realnost sa kojom se očito ne želimo suočiti. Umjesto toga „stojimo u mjestu“ i čekamo neka bolja vremena, pomireni sa statusom koji imamo i nadajući se da će neko „od stranaca“ nešto promijeniti u našoj državi. Nemoguće je zamisliti da neko drugi može ili treba promijeniti stvari u našoj državi. Mi živimo u Bosni i Hercegovini i promjena mora doći od nas, to je naša dužnost, jer smo mi, prije svega drugoga, građani ove države. Poruka ove knjige i jeste – počnimo, konačno, gledati naprijed, zajedno, zbratimljeni, jer budućnost naše države leži u nama. Smatram da smo svi jednaki, ravnopravni građani, da je ovo država svih nas i da ju moramo njegovati i graditi na postavkama okrenutim prosperitetu i budućnosti.

U ovoj knjizi predstavljena su dva naučna istraživanja. Prvo istraživanje, sprovedeno je u sklopu magistarskog rada na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, na temu „Referendum za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine“. Drugo istraživanje odnosi se na perspektive budućnosti ove države. U prvom istraživanju se kroz metodološki pristup pokušalo odgovoriti na i dalje aktuelno (problemsko) pitanje, postavljeno još prije trideset godina – kako su se građani Bosne i Hercegovine prema nacionalnoj pripadnosti izjasnili na referendumu 1992. godine? Nužno je *istaci da su ovi podaci matematički izračun baziran na pretpostavci da su sve nacionalne grupe imale jednak udio mladih osoba koje zakonski nisu mogle prisustvovati referendumu. U tom*

slučaju, ovaj izračun je statistički tačan. S obzirom na to da je ovo historijski događaj, a kao što je ranije istaknuto naš fokus mora biti na budućnosti, sprovedeno je i drugo istraživanje koje je podrazumijevalo razgovore sa stručnjacima, mladim osobama, aktivistima, profesorima, političkim analitičarima i slično – o tome kakve su perspektive ove države, te se kroz ovo istraživanje ukazalo na probleme sa kojima se suočavamo kao društvo. Nadalje, predstavljeno je kakve su perspektive za našu državu u odnosu na trenutnu situaciju, šta je potrebno učiniti i od koga promjena treba doći, kakva saradnja je moguća sa međunarodnom zajednicom i na što se trebamo fokusirati, a sve kako bismo ostvarili prosperitet, napredak za sve građane ove države.

U prvom poglavlju *Društveno-historijski kontekst u kome se provodi referendum građana za suvereni i nezavisni državno-pravni status Bosne i Hercegovine*, bit će pružen historijski presjek događaja iz osamdesetih i početka devedesetih godina, odnosno približit će se atmosfera koja je bila prisutna u tom periodu u Evropi i svijetu te kako su se ti događaji odrazili na Bosnu i Hercegovinu. Također, posebna pažnja posvećena je ustavnim promjenama u RBiH, a u sklopu SFRJ. Naime, promjene se odnose na veća ovlaštenja koja je dobijala RBiH, što se odrazilo i na status koji je imala. Dakle, kratkim historijskim osvrtom pružit će se uvid u ustavne promjene, ali i neke od najvažnijih historijskih događaja. U poglavlju *Odluka skupštine Republike Bosne i Hercegovine o raspisivanju referenduma građana za izjašnjavanje o suverenom i nezavisnom statusu Bosne i Hercegovine*, koje je ujedno i drugo poglavlje knjige, predstaviti će se, između ostalog, odluka Skupštine RBiH, prvo istraživanje - metodološke postavke te službeni podaci sa kojima se raspolagalo u toku istraživanja. Trećim poglavljem *Rezultati izjašnjavanja građana na referendumu za suvereni i nezavisni državno-pravni status Bosne i Hercegovine*, predstavljaju se rezultati prvog istraživanja i dodatne znanstvene (pret)postavke.

Naposljetku, poveznica – most, finalnim poglavljem *Ljudska prava i mogućnosti ustavne reforme u političkom razvoju Bosne i Hercegovine u postdejtonskom periodu*, bit će predstavljeno drugo istraživanje, te u konačnici, interpretirat će se podaci iz intervjua, odnosno razgovora. Intervjui su sistematizirani u četiri oblasti i odnose se na ono što je potrebno promijeniti u državi, na čemu treba djelovati, kakve su promjene uopće moguće i na koji način ih je moguće ostvariti. Naći će se oblasti poput Ustava i procesa pomirenja naroda, u kojem će biti raspravljano da li je moguće promijeniti Ustav, da li ga je potrebno modificirati i, na koncu, kakva je promjena potrebna. Dakle, pristup će biti na tome, a ne na analizi Ustava u smislu njegove sadržine. To nije tema ove knjige, a i već postoji literatura koja se bavi ovom problematikom. S druge strane, za proces pomirenja između naroda u našoj državi, akcenat će biti na analizi postojećeg stanja - da li su narodi pomireni, koja tačka je dosegnuta u procesu pomirenja, kakvo je zaista stanje na terenu, odnosno kakva je stvarna situacija, a koju u javnosti predstavljaju politički akteri. Zatim, osvrt će biti pružen i na vladavinu prava i institucionalne reforme, odnosno kako konkretno (ne) funkcioniraju pravosuđe i šta je, uostalom, potrebno promijeniti da bi se ostvario napredak. Nadalje, predstavljeno će biti i poglavlje o budućim perspektivama sa sadašnje pozicije i kakva budućnost je moguća u odnosu na trenutno stanje stvari. Poentirano će biti na način da ću se osvrnuti i na ulogu međunarodne zajednice, što će ujedno biti i posljednje poglavlje ove knjige, a prije samog zaključka i preporuka za buduće studije/istraživanja. U posljednjem poglavljju, kao što je već prethodno spomenuto, pozornost će biti na međunarodnim akterima i kako zapravo oni mogu i da li uopće trebaju djelovati. Na koncu, bit će pružena i perspektiva kako promjena treba doći i od koga, ali i kakva pomoć je potrebna da bi se ostvario napredak u državi.

Prvo poglavlje
DRUŠTVENO-HISTORIJSKI KONTEKST U KOME SE
PROVODI REFERENDUM GRAĐANA ZA SUVERENI
I NEZAVISNI DRŽAVNO-PRAVNI STATUS BOSNE I
HERCEGOVINE

Presjek određenih evropskih, svjetskih i jugoslavenskih događaja bit će prikazan u ovom dijelu knjige, a kako bi se pružio svojevrsni uvod i objašnjenje historijskih događaja koji su prethodili referendumu te stekao uvid u atmosferu koja je vladala u tom periodu. Naime, prvenstveno je potreban kratki osvrt na Bosnu i Hercegovinu, odnosno ustavne postavke, posebno Ustav iz 1974. godine. Nakon toga pruža se i uvid od osamdesetih do devedesetih godina sa svrhom prikazivanja događaja koji su se činili najrelevantnijim za ovu knjigu i istraživanje. Naime, u hladnoratovskom periodu prevladavala je geopolitička, ideološka i ekonomska borba, odnosno borba za prevlast na svjetskoj međunarodnoj sceni između dvije svjetske sile – SAD-a i SSSR-a. U toj „borbi“ iznjedrili su se određeni događaji, sklopljeni su ekonomski i drugi savezi između država, a Evropa i svijet su, više ili manje, bili podijeljeni na istočni i zapadni blok. Dakle, historijski presjek događaja u SFR Jugoslaviji, Evropi i svijetu odnosi se na one događaje koji su označavali određene promjene npr. ustavne ili određene saveze između država, te na koncu šta je značio pad komunizma i kako se odrazio na disoluciju Jugoslavije.

S jedne strane imamo Bosnu i Hercegovinu u SFRJ, koja prolazi kroz nekoliko faza u svom ustavnom i političkom razvoju i time joj se jamče određena prava, kako za građane ove države, tako i za njeno vanjsko-političko, ali i unutrašnje djelovanje. Njen prvi ustav donesen je 1946. godine i prema njemu, Bosna i Hercegovina je definisana kao „narodna država republikanskog oblika“ (Pejanović, 2015: 29) ujedinjena „nakon narodnooslobodilačke borbe u Federativnu Republiku Jugoslaviju sa drugim narodnim republikama (Crnom Gorom, Hrvatskom, Makedonijom, Slovenijom i Srbijom)“ (Pejanović, 2015: 29, 30). Do nove promjene Ustava dolazi 1963. godine te se umjesto „Narodna Republika“ (Pejanović, 2015: 30) uvodi u primjenu naziv „Socijalistička Republika“ (Pejanović, 2015: 30). Također, dolazi do uvođenja novih odrednica poput radničkog samoupravljanja. „Početkom sedamdesetih godina XX stoljeća usljed ekonomskih, političkih i socijalnih promjena, dolazi do uspostavljanja i novih pozicija republika i pokrajina, a to se odnosi na veću samostalnost i odgovornost republika i pokrajina kao takvih“ (Pejanović, 2015: 30). Nadalje, do konačne promjene Ustava dolazi 1974. godine. Važno je naglasiti da se „novim ustavom ističe da je Republika Bosna i Hercegovina suverena čime joj je zajamčeno samostalno djelovanje, izuzev onih pitanja koja se odnose na Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju“ (Pejanović, 2015: 30, 31). Naime, Ustav iz 1974. godine predstavlja jednu sasvim novu značajku za Republiku Bosnu i Hercegovinu i upravo u tome leži značaj prethodno spomenutih događaja, kao i to šta ovaj Ustav na koncu, predstavlja za državnost Bosne i Hercegovine te kako bi se dobio uvid u to kakve je ovlasti imala Republika Bosna i Hercegovina.

S druge strane, do kraja osamdesetih postojali su unutarnji, domaći i međunarodni uslovi za krizu i eventualni raspad Jugoslavije. Posebno u drugoj polovini osamdesetih dolazi do raznih kriza i u konačnici do kraja Hladnog rata. Raspad Sovjetskog Saveza, prestanak postojanja Varšavskog pakta doveo je do kraja ideološkog obračuna između Istoka i Zapada.

S obzirom na navedene događaje, došlo je i do smanjenja zanimanja za Jugoslaviju, odnosno više nije predstavljalo veliki značaj da se podrži socijalistička, ali politički nesvrstana, nezavisna Jugoslavija te, jednostavno rečeno, za geopolitičku ravnotežu, održavanje takve Jugoslavije više nije bilo važno. Također, smrću Josipa Broza Tita i glavna koheziona snaga Jugoslavije je nestala. Usljed raspada Sovjetskog Saveza, dolazi i do jačanja nacionalizma, odnosno do jačanja etno-nacionalnih koncepcija. U Evropi dolazi do ujedinjenja Njemačke, što je značilo i reafirmaciju utjecaja država u Evropi i svijetu. Također, sva navedena dešavanja su umnogome utjecala na Jugoslaviju, ali i promjenu politika ka samoj SFRJ. U suštini, više nikome nije bilo u interesu da održi ujedinjenu Jugoslaviju, odnosno promjena politika ka Jugoslaviji se odnosila i na podržavanje, ali i na svojevrsni podsticaj u vidu „final push“² ka Jugoslaviji koji je išao ka samom raspadu te države (Varsori, 2013: 121 – 159).

1. Politička neslaganja vladajućih stranaka u višestranačkoj Skupštini Bosne i Hercegovine tokom 1991. godine

Pluralizacija društva/Višestranački izbori i koalicija

U ovom potpoglavlju, ukratko će biti spomenuta pluralizacija bosanskohercegovačkog društva, te prvi višestranački izbori, ali i koalicija stranaka, jer prethodno navedeno nas dovodi do objašnjenja kako je došlo do političkih neslaganja vladajućih stranaka u višestranačkoj Skupštini Bosne i Hercegovine tokom 1991. godine, ali i samog raspisivanja referendumu. Potreban je kratki prikaz navedenih događaja, a kako bi se približila atmosfera sa početka devedesetih u kojoj je došlo do održavanja referendumu.

2 Prevedeno sa engleskog jezika – konačni pritisak.

S obzirom na historijske okolnosti, pluralizacija u Bosni i Hercegovini se počela odvijati krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina, odnosno tada je došlo do uvođenja višepartijskog sistema i održavanja prvih višestranačkih izbora (Pejanović, 2021: 110). „Nakon što je Skupština Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine izvršila izmjene u Ustavu SRBiH, uslijedio je historijski proces pluralizacije Bosne i Hercegovine“ (Pejanović, 2021: 77). Naime, odobreno je formiranje političkih stranaka na etničkoj osnovi (Pejanović, 2021: 77 - 78) „smatrajući da bi zabrana formiranja stranaka na etničkoj osnovi mogla ograničiti ljudsko pravo na slobodu udruživanja“ (Pejanović, 2021: 78).

Zanimljivo je spomenuti i to da se „zbog načina formiranja, kao i dominacije etničkog momenta u nastajanju političkih stranaka 1990. godine, pluralna stranačka struktura u Bosni i Hercegovini javlja u dva prepoznatljiva oblika: prvi – etničke ili narodne, odnosno nacionalne stranke, kao stranke sa jednonacionalnim sastavom i drugi – građanske stranke, kao stranke s multietničkim sastavom“ (Pejanović, 2021: 78 - 79). Inače, tradicionalno obilježje političkih stranaka i podjela na desnicu, centar i ljevicu, nije karakteriziralo Bosnu i Hercegovinu u tom periodu. Zanimljiva je i činjenica da su „nove stranke u obliku etničkih stranaka – HDZ, SDS i SDA imale promociju u javnom mnijenju kao stranke demokratskog preobražaja i socijalnog napretka“ (Pejanović, 2021: 79), a samim time, zapadnoevropske zemlje su pružile podršku novim političkim strankama. S obzirom na to da su bile nove stranke na političkoj sceni bez prošlosti, dodijeljena im je liderska pozicija za promoviranje političkog pluralizma (Pejanović, 2021: 79). Također, „kao nove stranke promovirale su se i Stranka reformista i Muslimanska bošnjačka organizacija. Stranke nastale reformom političkih organizacija iz vremena jednopartijskog sistema nisu u svojoj promociji mogle neutralisati hipoteku prošlosti. U rezultatima prvih višestranačkih izbora u novembru 1990. godine to se i pokazalo u veoma malom udjelu u broju dobijenih poslaničkih mandata“ (Pejanović, 2021: 79).

U periodu „nakon pobjede na prvim višestranačkim izborima³, Stranka demokratske akcije, zatim Hrvatska demokratska zajednica i Srpska demokratska stranka postigle su dogovor o partnerskom odnosu u vršenju vlasti” (Pejanović, 2021: 84). Važno je istaknuti da su navedene tri etničke stranke imale apsolutnu većinu glasova u Parlamentu BiH, a to im je pružalo određena ovlaštenja poput donošenja zakona, mijenjanja postojećeg i donošenje novog Ustava SR Bosne i Hercegovine (Pejanović, 2021: 112), što je od iznimne važnosti prilikom objašnjenja političkog uređenja države, odnosno partnerskog odnosa između navedenih političkih opcija, ali i njihovim nadležnostima u političkom uređenju države.

Početak 1991. godine označava ujedno i prvu godinu u vršenju višestranačke vlasti „nakon provedenih pluralnih izbora 1990“ (Pejanović, 2021: 113), a „započelo je mirno i u dobroj saradnji pobjedničkih stranaka. Kada je sredinom 1991. godine zbog podmakle disolucije SFRJ započela rasprava u Parlamentu o državno-pravnom statusu SR Bosne i Hercegovine i njenom istorijskom pravu da kao i Hrvatska i Slovenija oblikuje svoju suverenost i nezavisnost, nastupili su politički sukobi između Srpske demokratske stranke na jednoj strani, te Stranke demokratske akcije i Hrvatske demokratske zajednice kao i pet opozicionih stranaka, na drugoj strani” (Pejanović, 2021: 113).

Shodno tome, „prvu opciju zagovaraju dvije vladajuće stranke, SDA i HDZ, zajedno s pet opozicionih stranaka – SK - Socijalistička demokratska partija, Demokratski socijalistički savez, Savez reformskih snaga za BiH, Liberalna stranka i Bošnjačka liberalna stranka. Drugu opciju zagovara Srpska demokratska stranka i s njom Srpski pokret obnove Vuka Draškovića. Prva opcija je zastupala stajalište da Bosna i Hercegovina treba da nastavi izgradnju svoje državnosti tako što se njen državno-

3 Prvi višestranački izbori održani su 18.11.1990. godine.

pravni status uspostavlja kao suveren i nezavisan, s međunarodnim priznanjem i uključivanjem u novi svjetski poredak. Za uspostavljanje ovog i ovakvog državno-pravnog statusa predloženo je da Skupština Bosne i Hercegovine donese odluku o referendumu građana na kome će građani svojom demokratskom voljom odlučiti o suverenom i nezavisnom statusu njihove države u istorijskom vremenu potpune disolucije SFRJ. Drugi blok, koga čine Srpska demokratska stranka i njoj pridruženi jedan poslanik Srpskog pokreta obnove, odbijao je svaki oblik suverene državnosti Bosne i Hercegovine (podvukao M.P.). Stajalište SDS-a je bilo da Bosna i Hercegovina NE može kao Hrvatska, Slovenija, Srbija i Makedonija biti suverena država. Bosna i Hercegovina svoju državnost može imati samo u okviru Jugoslavije, jer je Bosna i Hercegovina, prema stajalištu SDS-a „samo jedna administrativna jedinica, a nikako država” (Filipović, 1997: 109, prema Pejanović, 2021: 114).

S obzirom na navedeno, implicira se važnim objašnjenje uloge Skupštine, čija će odluka o raspisivanju referenduma građana 1992. biti objašnjena u narednom poglavlju sa službenim podacima kojima se raspolaže u istraživanju, pri disoluciji Jugoslavije. Dakle, „radi se o tome da je u nastalim istorijskim okolnostima, tokom 1991. godine, nastupila disolucija jugoslovenske socijalističke federacije i da funkcionisanje organa Federacije prestaje. U tim uslovima Skupština Republike Bosne i Hercegovine, kao najviši organ vlasti, započinje raspravu o pronalaženju demokratskog rješenja državno-pravnog statusa Bosne i Hercegovine u budućnosti” (Pejanović, 2021: 113-114). S obzirom na navedeno, zaključak koji se može izvesti jeste da neslaganje političkih stranaka započinje upravo u momentu opredjeljenja kojim putem treba krenuti Bosna i Hercegovina, odnosno putem nezavisnosti i suverenosti (što je bilo i historijsko pravo države od 1943. godine) ili, da ostane dio Jugoslavije bez većine republika koje su ju činile, jer su se u međuvremenu otcijepile referendumskim putem. Odluka Skupštine Bosne i Hercegovine odnosila se na raspisivanje referenduma,

a „pri tome se pošlo od istorijski dostignutog nivoa razvoja državnosti Bosne i Hercegovine od Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a u Mrkonjić-Gradu 1943. godine i razvoja državnosti u miru, unutar jugoslovenske federacije. Republika Bosna i Hercegovina je, kao i druge jugoslovenske republike, tokom 45 godina egzistencije u miru razvila svoju državnost do visokog stepena samostalnosti. U datim istorijskim okolnostima Bosna i Hercegovina u svom Parlamentu oblikuje političku opciju u pogledu njene državnosti po kojoj će Bosna i Hercegovina ići u viši nivo državnosti. To je suveren i nezavisan državno-pravni status koji uključuje međunarodno priznanje integriteta i suvereniteta. U ovom kontekstu nastale su dvije političke opcije koje su zagovarale parlamentarne stranke“ (Pejanović, 2021: 114).

Kratkim uvidom u događaje koji su se odvijali prije samog Referenduma za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine, odnosno ustavne promjene, disoluciju SFRJ, višestranačke izbore, neslaganje političkih stranaka i raspisivanje referenduma, kao i događaje u Evropi i svijetu, koji su se odrazili i na samu Jugoslaviju, prikazana je i približena atmosfera osamdesetih i početka devedesetih, te ovim uvidom završava se historijski presjek događaja navedenog perioda. Nadalje je ponuđen osvrt na Badinterovu komisiju, a sve to nas dovodi do prikaza prvog naučnog istraživanja ove knjige.

2. Mišljenje Badinterove komisije kao podrška Evropske ekonomske zajednice provođenju referenduma

Naime, potrebno je ponuditi i kratki osvrt na Badinterovu komisiju, odnosno objasniti šta je ona u osnovi predstavljala, kako je i zbog čega osnovana, o čemu je raspravljano Badinterovom komisijom, ali i šta je predstavljala na međunarodnom nivou. Arbitražna komisija je uspostavljena kako bi se mirnim putem riješile političke krize u SFRJ. Nadalje, Badinterova komisija, koja je i nazvana prema predsjedavajućem komisije gospodinu Robertu Badinteru, osim mišljenja koja je osigurala prema pitanju Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije u odnosu na njene republike članice, osigurala je i međunarodni pristup datom problemu. Osim mišljenja, koja su predstavljala više tumačenja zahtjeva i događaja koji su zadesili SFRJ, komisija je međunarodno pravo podigla na viši nivo i pristupala je objektivno rješavanju problema koji su se u tom momentu nalazili pred njom. Striktnost u svojim zahtjevima je ono što i karakterizira Arbitražnu komisiju, jer se svakom formalnom zahtjevu republika pristupalo sa apsolutnom provjerom da li su republike ispunile sve navedene uslove za međunarodno priznanje i, ukoliko to nisu ostvarile, uputilo bi ih se da to učine kako bi sa ponovnim zahtjevom, kada bi sve bilo regularno prilikom ispunjenja uslova u konačnici, bile međunarodno priznate. Dualnost ovakvog pristupa ogleda se u tome da, s jedne strane, takav pristup može biti od krucijalnog značaja za republike, a s druge strane može dovesti republike u nezavidan položaj usljed političkih previranja koja su zadesila sve republike SFRJ. No, u svakom slučaju, takav pristup predstavlja izrazitu objektivnost i samim tim, značaj međunarodnog priznanja je utoliko veći, jer postoje tačno pisani fakti u kojima je naznačeno koje uslove republike trebaju ispuniti. Kao „pravna nagrada“ za takvo ispunjenje uslova, bila je upravo nezavisnost republika dobijena međunarodnim priznanjem država članica Evropske zajednice i brojnih drugih država.

Međunarodno pravo i poštivanje kriterija koje ono nalaže od iznimne je važnosti za pravno funkcionisanje države. Analiza činjenica koje se odnose na jednu državu i kreiranje uslova koji su potrebni toj državi kako bi ispunila svoje međunarodne obaveze, izuzetno je težak i zahtjevan posao. Iz tog razloga stručnjaci koje se angažira da obave taj posao očigledno trebaju biti na visokoj razini obavljanja svog zadatka kako bismo naposljetku dobili pravo stanje stvari i kako bismo mogli posmatrati tu državu kao ravnopravnu sa drugim državama u ispunjavaju uslova koji su pred njom na putu ka nezavisnosti. U odnosu na Arbitražnu komisiju i mišljenja koja su proistekla u njenom radu, za sprovedeno naučno istraživanje od iznimne je važnosti mišljenje broj 4⁴ koje se odnosi specifično na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Arbitražna komisija je u svojim uslovima za međunarodno priznanje Bosne i Hercegovine izrazila stav i da u državi moraju biti priznate manjine, da se njima moraju obezbijediti određena prava i da ih se mora učiniti ravnopravnima sa ostalim građanima. Komisija je isto tako navela i uslov da se provede referendum građana, kako bi država BiH ispunila uslove za međunarodno priznanje. Nadalje, Odbor Evropske zajednice odlučio se na formalni zahtjev za međunarodno priznanje od Evropske zajednice i država članica, nakon što su Republike Makedonija i Slovenija ispunile sve uslove koje je postavilo Vijeće ministara Evropske zajednice. U tom periodu, krajem 1991. godine, zahtjev koji je načinila Bosna i Hercegovina za priznavanje, u nedostatku referenduma, je odbijen. Stoga, kako su svi drugi uslovi za međunarodno priznanje bili ispunjeni, Bosna i Hercegovina je održala referendum te je nakon toga ponovo podnijela zahtjev za priznavanje, nakon čega je bila priznata od Evropske zajednice i njenih država članica, ali i brojnih drugih država, a čemu u prilog ide sljedeći pasus u kome Arbitražna komisija u svojim mišljenjima jasno naglašava apsolutno priznanje nezavisnosti Republike Bosne i Hercegovine.

4 <http://eprints.soas.ac.uk/2572/1/Badinter%20Commission.pdf>, pristupljeno: 17.02.2018. godine.

Arbitražna komisija je prvo primijetila da je referendum, održan u Bosni i Hercegovini tokom februara i marta 1992. godine, pronašao veliku većinu u korist nezavisnosti. U vezi sa drugim pitanjem, Komisija je primijetila da su sve zemlje članice EZ-a i brojne druge države priznale Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku i Sloveniju te su primljene u članstvo UN-a.⁵

Jedna paralela koju želim povući u ovom dijelu odnosi se na Evropsku Uniju i njenu ulogu, odnosno na njeno (ne)postojanje (barem ne političkog uređenja Evropske unije kakvo imamo nakon 1993. godine ili danas) u periodu raspada Jugoslavije, ali i osnivanja Badinterove komisije. Naime, poznata je činjenica da je Evropska unija službeno formirana 1993. godine Ugovorom iz Maastrichta⁶, odnosno da u momentu raspada Jugoslavije tehnički nije postojala, a da u toku rata i nije imala jaku ulogu – postavljam paralelu u odnosu na danas, kada EU itekako postoji. Dakle, paralela se odnosi na analizu uloge Evropske unije danas, kada ona nudi strukturu, diplomatiju, ciljeve koje je potrebno dosegnuti i slično (naravno, nije savršena, daleko od toga, ali postoji i njena uloga koja je relevantna za drugo istraživanje predstavljeno u knjizi), kao i perspektive/proširenje na države Zapadnog Balkana. Stoga, s obzirom na današnju poziciju Evropske unije, jer kao što je istaknuto prije trideset godina nije postojala, pružena je analiza njene uloge i predstavljene su rasprave iz naučnog istraživanja koje se odnose na navedeno, a u poglavljima u kojima je predstavljeno drugo naučno istraživanje.

5 <http://eprints.soas.ac.uk/2572/1/Badinter%20Commission.pdf>, pristupljeno: 17.02.2018. godine.

6 1990-99 (europa.eu), pristupljeno: 18.08.2020. godine.

Drugo poglavlje
ODLUKA SKUPŠTINE REPUBLIKE BOSNE I
HERCEGOVINE O RASPISIVANJU REFERENDUMA
GRAĐANA ZA IZJAŠNJAVANJE O SUVERENOM I
NEZAVISNOM STATUSU BOSNE I HERCEGOVINE

U ovom poglavlju bit će predstavljena odluka Skupštine BiH o referendumu za utvrđivanje statusa Bosne i Hercegovine, zatim metodološke postavke znanstvenog istraživanja, te službeni podaci koji su upotrebljeni u sklopu istraživanja. Naime, odlukom Skupštine BiH došlo je do raspisivanja referenduma građana 1992. godine, a na osnovu navedene odluke formirano je referendumsko pitanje čiji se sadržaj može pronaći u knjizi, jer su zvanični podaci referenduma 1992., pronađeni u Službenom listu BiH, bazirani na odluci Skupštine BiH.

„Odluka Skupštine BiH o referendumu za utvrđivanje statusa BiH“

Na osnovu člana 152. Ustava Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine i Amandmana LXXI, tačka 5. alineja 9. na Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, a u vezi sa čl. 3. i 26. Zakona o referendumu („Službeni list SRBiH“, br. 29/77 i 24/91), Skupština Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine na sjednici održanoj 24. i 25. januara 1992. godine, donijela je

ODLUKU

o raspisivanju republičkog referenduma za utvrđivanje statusa
Bosne i Hercegovine

I

Raspisuje se referendum u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini.

II

Referendum će se održati 29. februara i 1. marta 1992. godine.

III

Na referendumu će se građani Socijalističke Republike
Bosne i Hercegovine izjasniti o pitanju:

**Jeste li za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, državu ravnopravnih
građana, naroda Bosne i Hercegovine – Muslimana, Srba, Hrvata i pripadnika
drugih naroda koji u njoj žive?⁷**

ZA

PROTIV

IV

Referendum će sprovesti Republička izborna komisija i opštinske izborne komisije.

V

Ova odluka stupa na snagu danom objavljivanja
u „Službenom listu SRBiH“.

Skupština Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine

Podpredsjednik Skupštine SRBiH

Mariofil Ljubić, s.r.

S broj 146
25. januara 1992. godine
Sarajevo“

(Pejanović, 1999: 284-286).

7 Podvučeno od autorice knjige.

1. Metodološke postavke znanstvenog istraživanja

U ovom dijelu knjige predstavljen je metodološki okvir istraživanja, odnosno metodološke postavke koje su prikazane onako kako su izvorno postavljene.

1.1. Predmet i problem istraživanja

Referendum za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine iz 1992. godine predstavlja jedno od najaktualnijih unutarpolitičkih pitanja u državi i jedno je od rijetkih koje se provlači kroz meritum stvari ostavljajući nerazjašnjenu situaciju o suštinskom stanju koje je od iznimnog značaja za Bosnu i Hercegovinu i njene građane. Politička dešavanja u državi u velikoj mjeri reflektiraju se na sve sfere u društvu i samim tim kreiraju apsolutno svaki mogući raskol u državi. Naime, glavna okosnica ovog istraživanja posvećena je pronalasku znanstvene istine za sve narode ove države. Od iznimne važnosti za dalji napredak svih građana i na koncu sam napredak države, kao zajednice naroda na evroatlantskom putu je spoznaja o tome kako su se građani ove države prema nacionalnim pripadnostima izjasnili na referendumu. Govoreći o činjenici da se rezultati referenduma za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine iz 1992. godine prikrivaju, da ti podaci nisu transparentni i dostupni svima na uvid, dovodi nas do stanja u kome se manipulira građanima ove države raznim obmanama. Prednjači upravo ova obmana u kojoj podaci, koji bi trebali biti dostupni svim narodima na uvid kako bi, između ostaloga, znali stvarno glasačko stanje, bivaju sakriveni od onih kojima ne odgovara da ti podaci budu prikazani. Time se kreira nova realnost koja itekako pogoduje različitim manipulacijama građanima ove države.

Objektivno istraživanje navedene teme potrebno je kako bismo otklonili glavni problem u vezi sa referendumom, a to je njegovo negiranje. U ovom slučaju od vladajućih stranaka u RS-u dolazi do negiranja učešća na referendumu, tako što usljed nedostatka podataka o stvarnom učešću

naroda prema nacionalnom opredjeljenju – dolazi do negiranja učešća na jednom od najvažnijih događaja u državi iz devedesetih godina, a koje je obilježilo buduće događaje. Kada dodamo na to i politička previranja koja su konstantna u državi, dolazimo do toga da je potrebno identificirati glavni problem i raditi na njegovom otklanjanju.

Naime, glavni problem ovog društva predstavlja činjenica da se podacima o učešću građana Bosne i Hercegovine prema nacionalnom opredjeljenju, odnosno procentualnoj participaciji naroda na referendumu, manipulira tako što su ti podaci sakriveni od javnosti, a predstavljaju se kvazi podaci koji su u službi onih kojima je u glavnom interesu obmana građana ove države i negiranje istine. Za potrebe istraživanja za magistarski rad, ali i za knjigu, kontaktirane su agencije, zavodi i arhivi.⁸ Do navedenih (zvaničnih) podataka nisam uspjela doći preko arhiva/zavoda za statistiku, nego metodološkim/matematičkim/statističkim postavkama. U sklopu istraživanja kontaktirani su: Arhiv Bosne i Hercegovine, Arhiv Federacije, Arhiv Republike Srpske, Arhiv Brčko distrikta, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Federalni zavod za statistiku, Republički zavod za statistiku Republike Srpske, te Službeni list Bosne i Hercegovine. Prethodno navedeni arhivi i zavodi za statistiku, ne posjeduju podatke o referendumu iz 1992. godine, a njihovi odgovori mogu biti pronađeni u knjizi nakon predstavljenih rezultata istraživanja. Službeni rezultati referenduma za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine iz 1992. godine, koji su u općenitom procentu, postoje u arhivu Službenog lista Bosne i Hercegovine. Međutim, podatke koji bi pokazali učešće naroda na referendumu, prema nacionalnom opredjeljenju, nemoguće je pronaći, jer su ti podaci sakriveni i prijeko potrebna spoznaja o tim podacima za sve građane ove države je nepoznanica.

8 Lista kontaktiranih arhiva/zavoda za statistiku u sklopu rada na knjizi je proširena, ali i aktualizirana, što znači da su odgovori arhiva/zavoda novijeg datuma.

Upravo iz navedenih razloga, provodim metodološko istraživanje kako bismo konačno došli do znanstvene istine za sve narode ove države, jer samo istiniti podaci koje je moguće dobiti kroz objektivno istraživanje, a što ova studija i jeste, mogu prikazati stvarno glasačko stanje prema nacionalnoj opredjeljenosti. Isto tako, ovim istraživanjem navedeni problem bit će otklonjen i građanke/građani Bosne i Hercegovine imat će uvid u konačni ishod referenduma za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine iz 1992. godine, procentualno prema nacionalnom opredjeljenju.

1.1 Predmet istraživanja

Istraživanje je fokusirano na učešće građana, konstitutivnih naroda i pripadnika drugih naroda Bosne i Hercegovine na referendumu za nezavisnost RBiH iz 1992. godine, odnosno predmet istraživanja je sudjelovanje/nesudjelovanje na referendumu za nezavisnost. Naime, kroz objektivni pristup naučnom istraživanju istražiti ću u kojem broju su narodi Bosne i Hercegovine učestvovali na referendumu te u kojoj mjeri su uopće učestvovali. Kroz istraživački proces o tome da li i u kojoj mjeri je učestvovalo na referendumu, dobit će se pokazatelji da li su uopće i koji su narodi sudjelovali na referendumu te kako su građani Bosne i Hercegovine glasali na referendumu.

U istraživanju ću se posvetiti analizi referenduma, odnosno kroz metodološki pristup obrazložiti ću kako sam došla do podataka u ovom istraživanju. Procentualno ću istražiti u kojoj je mjeri bila izlaznost naroda. Pretpostavka je da ću kroz određene parametre doći do podataka koji će pokazati kako su se građani ove države izjasnili u svom glasanju na referendumu. Temeljitim istraživanjem potrebno je detaljnije se približiti stvarnom problemu i kroz metodološki pristup doći do podataka o kojima tragam u ovom znanstvenom istraživanju.

Glavna okosnica ovog istraživanja bit će, dakle, popis stanovništva pomoću kojeg ću kroz niz matematičkih i statističkih postupaka doći do rezultata o tome kako su glasali narodi Bosne i Hercegovine prema nacionalnom izjašnjavanju na referendumu koji je označio novu eru za sve građane ove države. Također, ono što je važno naglasiti jeste činjenica da je ovo interdisciplinarno istraživanje, odnosno istraživanje koje je povezano sa drugim naukama. Kako bismo objektivno istražili navedenu temu, potrebno je analizirati popis stanovništva iz 1991. godine⁹ te zvanične rezultate referenduma, a kako bismo naposljetku, dobili podatke prema nacionalnoj opredjeljenosti o učešću naroda na referendumu, kao jedno posve novo istraživanje koje je od iznimnog značaja za građane ove države.

1.2. Naučni i društveni ciljevi istraživanja

Promatrajući stvari i objekte kroz nauku spoznajemo mnogo stvari koje je potrebno determinirati, posebno kako možemo popraviti i učiniti boljim ono sa čime raspolazemo u datom momentu. Smatram da se kroz politiku u našoj državi ne može mnogo toga promijeniti, jer trenutno ne postoji prostor za političko djelovanje i poboljšanje stvari, no od izuzetnog je značaja pronaći pravi put za djelovanje, posebno onda kada se čini da je to gotovo nemoguće. Djelovanje ka napretku jednog društva apsolutno se treba događati kroz nauku svakodnevno, a posebno onda kada u tom društvu politika zakaže – osnovni pravac djelovanja je moguć kroz nauku. Stoga, upravo kroz naučno istraživanje pokušat ću predstaviti i svima učiniti dostupnim podatke o referendumu, jer je od iznimne važnosti za cjelokupno društvo i dalji napredak u svakom smislu, upravo moment kada svi građani ove države budu imali na uvid podatke koji su do sada skrivani i sa kojima se manipulira. Naučni značaj se ogleda u tome da svaka osoba bez obzira na boju kože, rasu, ili naciju (nacionalnost) može doći do objektivno obrađenih podataka o referendumu.

9 Podaci sa popisa stanovništva iz 1991. godine prikazani su u posebnom poglavlju.

Spoznajom o tome da podaci o tako odlučujućem događaju za građane ove države uopće ne postoje, te kako je nemoguće doći do tih podataka, odlučila sam uraditi istraživanje koje će biti osnova za buduća znanstvena istraživanja. Naime, potrebno je da svaki pojedinac poželi djelovati, jer tako se promjene počnu događati. Smatram da je isključivo na nama da učinimo ovu državu boljom, odnosno da bar pokušamo učiniti nešto što bi predstavljalo barem neku iskrnu da će nekada biti bolje u državi koja njeguje i baštini toliko mnogo i koja je, na koncu, utočište mnogim generacijama.

Svako naučno istraživanje počinje sa traganjem za literaturom, ali i sličnim istraživanjima koja bi mogla biti osnova tog rada. Naučni značaj ovog istraživanja odnosi se prvenstveno na to da će biti znanstvena osnova budućim generacijama, koje će moći čak i slobodnije istraživati, a sve kako bi mogle doprinijeti nauci. Društvena angažiranost je ono što predstavlja glavnu okosnicu ovog istraživačkog projekta i samim tim, društveno - naučno - istraživački projekt koji se preklapa i čini jednu dobru znanstvenu polaznicu za sve one koji su voljni istraživati i kroz nauku djelovati. Ono čemu stremim ovim istraživanjem, zapravo se odnosi ponajviše na studente, buduće generacije mladih studenata na kojima, uostalom, i jeste naučna odgovornost za pronalazak rješenja u gotovo nerješivim situacijama – da će im ovo istraživanje pomoći da se odluče na znanstveno djelovanje, a samim tim i na buduća istraživanja koja bi mogla donijeti blagostanje, jer na znanosti i jeste inovativnost i svakodnevna angažiranost.

Društveni ciljevi istraživanja

Povratak iracionalnog i konzervativnog u ovo društvo vodi nas do gubitka svakog napretka koji smo do sada ostvarili. Nažalost, ne mogu ne konstatovati da naše društvo pod utjecajem raznih obmana/manipulacija se upravo kreće ka gubitku svakog napretka, a ponajviše ka gubitku građanskog identiteta, što nas dovodi u veoma nepovoljan položaj u odnosu na ostatak Evrope i gradnje evropskog identiteta. Od izuzetnog je

značaja napomenuti da će najvažniji korisnici ovog istraživanja biti građani Bosne i Hercegovine, jer će ovim istraživanjem moći spoznati znanstvenu istinu i konačno krenuti dalje, odnosno okrenuti se ka budućnosti.

Glavni pokazatelj društvenom doprinosu ovog rada jesu rezultati istraživanja koji će ukazati na provjerene i podrobno istražene podatke, što u konačnici predstavlja veliki korak naprijed i pomak od stanja u kome su građani ove države obmanjivani na način da im se prava istina godinama prešućuje, iako za takve stvari uopće nema prostora i suludo je u dvadesetprvom stoljeću negirati događaje koji su obilježili, takoreći, novi početak ove države i njenu samostalnost u političko-društvenom djelovanju. Kada kažem samostalnost, potrebno je napraviti distinkciju između onoga šta je, ustvari, samostalnost države, a šta ta samostalnost označava u Bosni i Hercegovini. U prvom slučaju, samostalnost države bi trebala predstavljati apsolutno samostalno upravljanje državom i društvom u cjelosti, no zašto je ta distinkcija potrebna ogleda se u potonjem, odnosno u tome da ova država i nakon toliko godina od referendumu, ne upravlja samostalno sistemom. Naime, mnoge „struje“ se upliću u njeno djelovanje, odnosno različite politike utječu u velikoj mjeri na društvo i upravo ta distinkcija je potrebna kada govorimo o društvenom značaju ove države. Nakon što ovo znanstveno istraživanje bude objavljeno – ono će predstavljati jedno objektivno istraživanje u kome će biti prikazani podaci, odnosno rezultati referendumu za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine iz 1992. godine. Naposljetku, društvo će u cjelosti imati uvid u suštinsko stanje stvari i upravo ta prikrivena samostalnost može postati zaista samostalnost kakva je oduvijek trebala biti, a društvo u potpunosti oslobođeno manipulacija.

Navest ću još jedan razlog za ovaj znanstveni poduhvat. Naime, poznato je i da se u tom periodu raspisivanja i održavanja referendumu vodila snažna propaganda, no bez obzira na tu propagandu narodi su glasali

za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine, a u kojem broju prema nacionalnom izjašnjanju nije poznato. Upravo stoga, ovaj znanstveni rad će predstaviti prekretnicu i okončati jednu eru u kojoj je vladala nepoznanica i u kojoj nije bilo poznato kako su narodi, to jest u kojoj mjeri glasali za nezavisnost i da li su uopće svi narodi glasali za nezavisnost, što bi nadasve trebalo označiti novi početak za sve građane Bosne i Hercegovine, kao i za buduće generacije. Dodat ću i činjenicu da se bez obzira na propagandu uoči održavanja referenduma, slikovito rečeno, dogodio narod i da Bosna i Hercegovina nije država samo Srba ili Hrvata ili Muslimana (Bošnjaka-Muslimana), nego i da je država i Srba i Hrvata i Muslimana (Bošnjaka-Muslimana), kao i svih drugih naroda i u konačnici svih građana koji smatraju Bosnu i Hercegovinu svojom državom. Stoga, društveni značaj ovog istraživanja doprinijet će svim građanima ove države koji će, nakon spoznaje znanstvene istine, moći prevazići sve nametnute ideje i pokrenuti društvenu angažiranost ka hrabrim promjenama koje su prijeko potrebne državi Bosni i Hercegovini i svim njenim građanima.

1.3. Sistem hipoteza

Generalna hipoteza

Građani i građanke Bosne i Hercegovine učestvovali su na Referendumu za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine održanog 29. februara i 01. marta 1992. godine.

Posebne-pojedinačne hipoteze

Pomoćna hipoteza 1

Hrvati iz Bosne i Hercegovine su učestvovali na Referendumu za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine.

Pomoćna hipoteza 2

Srbi iz Bosne i Hercegovine su učestvovali na Referendumu za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine.

Pomoćna hipoteza 3

Muslimani (Bošnjaci) su učestvovali na Referendumu za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine.

Pomoćna hipoteza 4

Jugosloveni iz Bosne i Hercegovine su učestvovali na Referendumu za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine.

Pomoćna hipoteza 5

Pripadnici ostalih naroda iz Bosne i Hercegovine su učestvovali na Referendumu za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine.

1.4. Način istraživanja

Znanstveno istraživanje se sastoji od teorijske i empirijske verifikacije datog problema. Naime, način na koji ću istraživati navedeni problem sastoji se od teorijske verifikacije te shodno tome potrebno je obraditi literaturu koja je povezana sa problemom istraživanja, a kako bi se mogle objasniti i detaljnije obrazložiti određene pojave koje su prisutne kroz ovo istraživanje –potrebno je pristupiti teorijskoj verifikaciji. Potonja verifikacija je empirijska verifikacija koja se odnosi na društvenu realnost i procese koji su obilježili određene događaje, a koji su u vezi sa problemom istraživanja. U narednom dijelu objasniti ću sam pristup naučnoistraživačkom projektu, ali i određene postulate koje je potrebno slijediti kako bi istraživački proces bio valjan, kao i metode koje ću upotrebljavati u ovom istraživanju.

Pristupamo naučnoistraživačkom projektu tako što identificiramo problem i predmet istraživanja, nakon toga, postavljamo hipoteze i pomoćne hipoteze, odgovaramo na pitanja koja su u vezi sa našim istraživanjem, ali glavna osnova rada je identifikacija problema istraživanja i shvatanje samog predmeta istraživačkog procesa. Naime, kako bismo što preciznije mogli identificirati navedene stavke istraživačkog procesa, potrebno je pristupiti objektivno istraživačkom procesu, ali i ostati objektivni kroz cijeli istraživački projekt, jer upravo objektivnim istraživanjem možemo odgonetnuti društvene probleme i pronaći odgovore na postavljene probleme u društvu.

Ovom istraživanju pristupam sa iznimnom predanošću znanosti, jer je ona viša od svake ideološke podjele i načina razmišljanja i upravo stoga što je oslobođenost od ideologija osnovni postulat prema kome možemo očekivati znanstvenu ispravnost istraživačkog rada. Naime, potrebno je pojasniti i sistem hipoteza, odnosno generalnu hipotezu i posebne-pojedinačne hipoteze, kako bi se olakšao pristup ovom istraživanju i učinio dostupnijim apsolutno svim korisnicima ovog rada. Kada postavljamo hipoteze, osim toga što smo vođeni objektivnošću, postavljamo određene pretpostavke kako će se razvijati istraživanje te u skladu s time dolazimo do odgovora na problem istraživanja. Dakle, kroz istraživanje sistema hipoteza koje sam postavila u istraživačkom radu doći ću do odgovora na pitanja koja su postavljena u ovom istraživanju. Preciznije, istražujem sistem hipoteza kako bismo dobili u konačnici znanstvenu istinu i upravo navedeni sistem hipoteza (glavna i posebne-pojedinačne) bit će potvrđene ili opovrgnute i samim tim, istraživački proces bit će završen te će se dobiti znanstveni rad kao rezultat znanstvenog istraživanja.

U toku istraživanja planiram koristiti analizu sadržaja kao metodu za prikupljanje podataka. Smatram da ću kroz analizu sadržaja doći do objektivnih saznanja o navedenom pitanju, odnosno problemu istraživanja.

Naime, da bi se došlo do što relevantnijih podataka potrebno je da prikupim kvantitativne podatke o popisu stanovništva iz 1991. godine, kao i rezultate referenduma za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine iz 1992. godine i to procentualne rezultate na državnom nivou.

Suštinska osnova ovog rada sastoji se od podataka (popis stanovništva) koji su već obrađeni, odnosno podaci o popisu stanovništva su transparentni i dostupni javnosti na uvid. Kada govorimo o podacima sa referenduma, moguće je konstatovati da su podaci uopćeni i da se procentualno odnose na ukupnu izlaznost naroda Bosne i Hercegovine na referendumu, no ne i na pojedinačnu određenost prema nacionalnom opredjeljenju. Procentualna određenost ne postoji, odnosno podacima koji bi tačno pokazali procentualnu izlaznost prema nacionalnom opredjeljenju nije moguće pristupiti. No, ovo predstavlja zapravo početak znanstvenog poduhvata, jer upravo ću kroz ovaj naučnoistraživački rad doći do podataka o izlaznosti prema nacionalnom opredjeljenju naroda na referendumu za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine iz 1992. godine – metodološkim istraživanjem navedenog problema istraživanja.

Naime, planiram detaljno istražiti podatke sa kojima raspolazem kako bih naposljetku metodološki mogla objasniti fenomen koji je postao predmetom istraživanja, a koji je od izuzetne važnosti za sve narode ove države i, upravo metodološkim pristupom moguće je odgonetnuti ovaj problem i ponuditi znanstvenu istinu.

1.5. Naučna i društvena opravdanost istraživanja

Znanost ima veliku odgovornost da u svakom društvu djeluje i usmjerava, da pronalazi odgovore na postavljena pitanja uz objektivni pristup, dajući poseban uvid u stvarno stanje stvari o kojima je riječ u datom momentu u određenom društvu. Struktura znanosti je takva da u svojim postulatima ima određene postavke koje su povezane sa društvenom zbiljom.

Znanstvenim istraživanjem želim da odgovorim na postavljeno pitanje ovog naučnoistraživačkog pothvata, a odgovor na takvo pitanje i njemu slična se itekako odražava na društvo, jer nemoguće je zamisliti da znanost i društvena zbilja funkcioniraju jedno bez drugoga. Upravo stoga, može se doći do spoznaje da su znanost i društvena zbilja isprepleteni i da utječu međusobno se nadopunjavajući i ukazujući na probleme, uz to pronalazeći i odgovore koji su prijeko potrebni za obje sfere djelovanja. Znanost nam je itekako potrebna onda kada se spominje u kontekstu djelovanja politike, jer politika zapravo globalno kreira raspoloženje i mišljenje građana u društvu, a na znanosti je tada da ukaže na takve pokušaje i da tu političku mimikriranost razotkrije znanstvenom spoznajom, predstavljajući znanstvenu istinu.

Na tragu naučne i društvene opravdanosti istraživanja može se reći da pojedinačno posmatrane navedene stavke ipak koaliraju i da su uvjetovane jedna drugom. Naučna i društvena opravdanost istraživanja pokazuje eksplanaciju o tome kako kroz naučne metode možemo doći do društvene stvarnosti identificirajući problem, odnosno eksplanacijom istraživačkog procesa ujedno prikazujemo i naučni i društveni značaj tog procesa, ali i kakav odraz ima na cjelokupno društvo.

Od iznimnog je značaja istaknuti kako je ovaj proces izuzetno dugotrajan i počevši od same identifikacije pa do razrješenja problema prolazio je kroz mnogo faza koje utječu na cjelokupno istraživanje i istraživački proces. Međutim, u suštinskom određenju naučna je ujedno i društvena opravdanost i obratno. Znanost je složen proces koji sadrži niz istraživanja i analiza napravljenoga i učinjenoga, ali isto tako i predviđanja o budućem. Stoga, nije neobjašnjivo kada kažemo da je znanost jedna sveobuhvatna cjelina sačinjena od mnogo činjenica koje su formirane kroz društvena djelovanja i otuda zapravo, crpimo objašnjenja znanosti i njenog djelovanja – kroz zbilju. Naučna i društvena opravdanosti istraživanja, sastoje se,

dakle, od međusobnog prožimanja i opravdanost istraživanja leži u tome da kada akceptiramo problem u društvu pristupamo sa naučne strane da riješimo taj problem i upravo u ovome možemo vidjeti apsolutni smisao jednog istraživačkog projekta. U suštini, sam doprinos društvu opravdava istraživanje, a pogotovo ako je to istraživanje naučnog karaktera onda ima dualnu vrijednost - doprinoseći i nauci, ali i društvu u cjelini.

1.6. Vremensko (i prostorno) određenje istraživanja

Nužno je naglasiti da je ovo istraživanje rađeno za potrebe magistarskog rada na temu: „Referendum za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine“. Svakako, u periodu nakon odbrane magistarskog rada, ovo nuačno istraživanje je kompletirano sa dodatnim metodološkim (pret) postavkama koje se nalaze u ovoj knjizi u posebnom poglavlju.

Shodno tome, vremensko određenje istraživanja je 1991. godina s akcentom na 1992. godinu i period do danas kroz drugo istraživanje, dok se prostorno određenje odnosi na prostor Bosne i Hercegovine u oba istraživanja.

2. SLUŽBENI PODACI

Fokus ovog dijela knjige je na službenim podacima popisa stanovništva iz 1991. godine, te na zvaničnim rezultatima referendumu za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine iz 1992. godine, a na kojima je bazirano naučno istraživanje. Dakle, ovo poglavlje pruža uvid u tabelarni prikaz zvaničnih podataka sa popisa, te detaljnije objašnjenje šta znači referendum i referendumsko pitanje te šta je predstavljao u Bosni i Hercegovini. Zatim, kako se održao i pod kojim uslovima, ali kao što je već spomenuto bit će predstavljeni i službeni podaci referendumu na državnom nivou (općeniti podaci o konačnom i procentualnom izjašnjenju naroda na referendumu), sa kojima raspolazem i koji su osnova metodološkog istraživanja.

2.1. Popis stanovništva 1991. godine

Popis stanovništva iz 1991. godine, predstavlja okosnicu metodološkog istraživanja, o čemu će biti govora u narednim poglavljima, odnosno na osnovu popisa iz 1991. godine imala sam uvid o broju stanovnika Bosne i Hercegovine prema nacionalnoj opredjeljenosti, što je izuzetno pomoglo u naučnom istraživanju. Stoga, predstaviti ću i tabelarno popis stanovništva iz 1991. godine prema izjašnjenju o nacionalnoj pripadnosti i prema starosti/dobi, a sve kako bi se shvatio značaj ovog popisa za istraživanje u cjelosti.

Tabela 1. Popis stanovništva 1991. godine, prema izjašnjenju o nacionalnoj pripadnosti¹⁰

UKUPNO	Muslimani	Srbi	Hrvati	Jugosloveni	Ostali
4 377 033	1 902 956	1 366 104	760 852	242 682	104 439

Prva tabela pokazuje ukupni broj stanovništva Bosne i Hercegovine prema popisu iz 1991. godine i to prema nacionalnoj pripadnosti. Podaci koji su iskazani Tabeli 1. predstavljaju ukupni broj stanovništva koji iznosi 4 377 033 stanovnika, a prema popisu se može uočiti da je Muslimana (Bošnjaka) bilo 1 902 956, zatim Srba 1 366 104, Hrvata 760 852, Jugoslovena 242 682 te ostalih 104 439. U odnosu na prethodne popise¹¹ ovaj popis stanovništva broji nešto veći broj stanovnika, što je i razumljivo ako uzmemo u obzir ekonomsko-politički razvoj države u periodu od prvog popisa iz 1948. godine. Nadalje će biti prikazana druga tabela sa starosnom dobi stanovništva Bosne i Hercegovine na popisu iz 1991. godine, kao i pobljže objašnjenje stavki iz tabele.

10 <https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=http://fzs.ba/wp-content/uploads/2016/06/nacionalni-sastav-stanovnistva-po-naseljenim-mjestima-bilten-234.pdf>, pristupljeno: 03.07.2017. godine.

11 Konsultiraj više o popisima stanovništva RBiH putem linka: <http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-1991-i-stariji/>.

Tabela 2. Popis stanovništva prema starosti/dobi¹²

UKUPNO	4 377 033	40-44	276 412
0-4	332 422	45-49	201 165
10-14	347 379	50-54	257 382
15-19	360 008	55-59	241 011
20-24	359 991	60-64	198 647
25-29	371 776	65-69	124 752
30-34	361 854	70-74	62 922
35-39	334 569	75 i više i nepoznato	199 153

Prema starosnoj dobi stanovništva može se uočiti da je 2 119 166 stanovnika u dobi od 0 do 29 godina starosti, dok u dobi od 30 do 59 broj iznosi 2 672 420, što znači da je populacija radno sposobna i ona koja će postati radno sposobna izuzetno brojna i demografski znatno utječe na razvoj stanovništva. Razlog zašto navodim ove podatke leži u tome što su upravo ovi podaci pomogli u metodološkom istraživanju postavljenog problema,

12 <https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=http://fzs.ba/wp-content/uploads/2016/06/stanovnistvo-prema-starosti-i-spolu-po-naseljenim-mjestima-bilten-257.pdf>, pristupljeno: 03.07.2017. godine.

a o kojem je bilo riječi u poglavlju koje se odnosi na metodološke postavke istraživanja i do čijeg konačnog ishoda sam došla upravo uz pomoć statističkih podataka sa kojima raspolazem, a o čemu će biti više riječi u narednim poglavljima.

2.2. Kontekst referenduma: zvanični rezultati referenduma

U odnosu na događaje pod kojima je održan referendum navest ću da je bilo iznimno mnogo političkih opstrukcija kako bi se spriječilo međunarodno priznanje Bosne i Hercegovine, a te opstrukcije su se odnosile na referendum, jer je upravo održavanje referenduma predstavljalo uslov za međunarodno priznanje. Oni kojima nije bilo u interesu da Bosna i Hercegovina bude nezavisna država, pokušali su na sve moguće načine spriječiti održavanje referenduma, jer su se pribojavali pozitivnog ishoda kakav i jeste bio. Uostalom, pribojavali su se demokratije koja je omogućavala građanima Bosne i Hercegovine da se izjasne na referendumu i odluče u kakvoj domovini žele živjeti i u kakvom okruženju. Politička previranja dosegla su toliki nivo, da se u pojedinim općinama referendum nije održao, jer su građani u tim općinama doživjeli opstrukcije koje su predvođene onima koji su predstavljali većinu u tim općinama i koji su u tom momentu mogli izvršiti opstrukcije, a sve kako bi se spriječili građani da izađu na referendum i kako bi bilo onemogućeno glasanje. Referendum su posmatrali strani posmatrači koji su na kraju dali svoj sud o tome kako se odvijao referendum, ali i svoja mišljenja o odzivu građana na referendumu te su mnogi strani zvanični posmatrači bili iznenađeni visokim procentom odziva građana Republike Bosne i Hercegovine na referendumu. Naime, demokratska volja građana je izražena referendumom i samim tim, u historijski dan ove države, upisano je da su se građani svojom voljom izjasnili na referendumu za nezavisnu Bosnu i Hercegovinu. U narednom pasusu predstaviti ću službene podatke referenduma sa kojima raspolazem, a kojim sam pristupila i došla u posjed u Službenom listu Bosne i Hercegovine.

Referendumsko pitanje

„Na osnovu člana 28. tačke 6. Zakona o referendumu (>>Službeni list SRBiH<<, br. 29/ 77 i 24/ 91), Republička izborna komisija na sjednici održanoj 6. marta 1992. godine, utvrđuje rezultate REPUBLIČKOG REFERENDUMA ZA UTVRĐIVANJE STATUSA BOSNE I HERCEGOVINE KOJI JE ODRŽAN 29. FEBRUARA I 1. MARTA 1992. GODINE I

OBJAVLJUJE

Od ukupnog broja glasača 3.253.847 na republički referendum za utvrđivanje statusa Bosne i Hercegovine izašlo je i glasalo 2.073.568 građana sa pravom glasa ili 64,31% i to prema izvodima iz opštih biračkih spiskova 1.989.786 i na osnovu potvrda o upisu u opšti birački spisak 83.535 glasača.

Važećih glasačkih listića bilo je 2.067.969 ili 64,14%. Od ukupnog broja važećih glasačkih listića >>ZA<< je bilo 2.061.932 glasača, ili 99,44%, dok je >>PROTIV<< glasalo 6.037 ili 0,29%, a nevažećih glasačkih listića bilo je 5.227 ili 0,25%.

Dakle, od ukupnog broja (2.073.568) građana koji su glasali na republičkom referendumu za utvrđivanje statusa Bosne i Hercegovine 29. februara i 1. marta 1992. godine, ZA SUVERENU I NEZAVISNU BOSNU I HERCEGOVINU, DRŽAVU RAVNOPRAVNIH GRAĐANA, NARODA BOSNE I HERCEGOVINE – MUSLIMANA, SRBA, HRVATA I PRIPADNIKA DRUGIH NARODA KOJI U NJOJ ŽIVE izjasnilo se 2.061.932 građana ili 99,44%.

Broj 170/ 92.

6. marta 1992. godine

Sarajevo

Sekretar

mr Hilmo Pašić, s.r.

Predsjednik

mr Mirko Bošković, s.r.“

(Službeni list Bosne i Hercegovine, broj 170/ 92)

Podaci sa kojima raspolazem, a do kojih sam istraživačkim procesom prikupljanja podataka došla, službeni su podaci. Sve što je objavljeno u Službenom listu Bosne i Hercegovine je službenog karaktera, što nam govori da su upravo ovi podaci (općeniti podaci o procentualnom konačnom izjašnjenju naroda na referendumu) – zvanični podaci o izjašnjavanju građana, naroda Bosne i Hercegovine na referendumu. Naime, ovi podaci su općeg karaktera i neminovno je da su se upravo putem referenduma građani izjasnili za nezavisnu i suverenu državu. Ono što je predmet ovog istraživanja jeste podatak o broju ili procentu prema nacionalnom izjašnjavanju naroda Bosne i Hercegovine i ti podaci, kao što je već istaknuto, a koji su potrebni za ovo znanstveno istraživanje, uopće nisu dostupni i građani ove države ne mogu znati tačno u kojem broju su glasali na referendumu prema nacionalnom izjašnjavanju. Od iznimnog je značaja da se dođe do tih podataka i da se istina prikaže konačno, jer dok god postoji negiranje učešća na referendumu to nije dobro za dalji napredak i vrlo je jasno da se skrivanjem tih podataka manipulira građanima Bosne i Hercegovine. Stoga, u ovom znanstvenom istraživanju objasniti ću kako sam došla do podataka o ukupnom broju/procentu izjašnjavanja na referendumu prema nacionalnom opredjeljenju. U konačnici, identificirat ću podatke sa kojima će biti kompletirano ovo metodološko istraživanje i potvrditi ili opovrgnuti hipoteze, što će predstavljati završetak ovog naučnoistraživačkog rada i nadasve, osnovu za buduća znanstvena istraživanja.

Smatram da postepeno izlaganje činjenica u vezi sa referendumom prihvatljivije za naučnoistraživački rad i to ne samo zbog cjelokupnog procesa istraživanja, analize i pripreme podataka, nego se ovakvim pristupom čitalac ove knjige postepeno, kroz svaki stepen ove knjige, upoznaje sa svim čimbenicima koji su prethodili i obilježili referendum. U ovom poglavlju predstavljeni su rezultati republičkog referenduma za utvrđivanje statusa Bosne i Hercegovine. Nadalje, posvetit ću se

predstavljanju podataka do kojih sam došla metodološkim putem i nadam se da ću razjasniti znanstvenu istinu o referendumu, ma kakva ona bila, upravo stoga što je objektivno istraživanje glavna nit koja se provlači kroz ovo znanstveno istraživanje. Demokračičnost koja odlikuje referendum ogleda se upravo u tako fascinantnom odzivu na izjašnjavanje o tome u kakvoj državi žele živjeti građani Bosne i Hercegovine, dok sam rezultat referenduma pokazuje da su narodi ove države uvijek bili u zbratimljenom odnosu i u tako krucijalnom momentu usljed mnogih opstrukcija, pokazali su da su istinski za suverenu i nezavisnu državu ravnopravnih građana, naroda Bosne i Hercegovine.

Treće poglavlje

REZULTATI IZJAŠNJAVANJA GRAĐANA NA REFERENDUMU ZA SUVERENI I NEZAVISNI DRŽAVNO- PRAVNI STATUS BOSNE I HERCEGOVINE

Pretposljednje poglavlje ovog istraživanja odnosi se na podatke do kojih sam došla metodološkim putem, sadrži objašnjenje za sve segmente koji sačinjavaju istraživanje, eksplanaciju cijelog postupka i zaključke. Od iznimnog je značaja ponovo napomenuti da u toku ovog istraživanja, odnosno prikupljanja podataka nisam mogla/uspjela doći do podataka o nacionalnom izjašnjenju naroda na referendumu. Stoga sam odlučila istražiti i pronaći rješenje o tome kako doći do podataka koji su skriveni, a metodološkim putem kroz objektivno istraživanje je to i učinjeno – upravo cijeli taj postupak će biti detaljno objašnjen u ovom poglavlju knjige.

3.1. Identifikacija referenduma

Postepeno ću objasniti svaki korak metodološkog istraživanja datog problema naučnog istraživanja. Naime, kako sam već napomenula, uz pomoć popisa stanovništva iz 1991. godine te službenih podataka sa konačnim rezultatom referenduma za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine iz 1992. godine, uspjela sam matematičkim i statističkim izračunom dobiti podatke koji će rezultirati prikazom i odgovorom na postavljeno problemsko pitanje – kako su se narodi Bosne i Hercegovine izjasnili na referendumu prema nacionalnoj opredjeljenosti.

Posmatrajući popis stanovništva, odnosno kada se uporedi popis stanovništva sa rezultatom referenduma, doista se procentualno podudaraju. Međutim, problem u ovom istraživanju je u tome što jedan narod u Bosni i Hercegovini negira svoje učešće i pripisuje da su za

nezavisnu i suverenu Bosnu i Hercegovinu glasali isključivo Muslimani (Bošnjaci), Hrvati i pripadnici ostalih naroda. Dakle, predstavnici srpskog naroda negiraju učešće ovog naroda na referendumu, objašnjavajući kako je to bilo nemoguće. Doista, kada ne možete doći do podataka i kada su ti podaci sakriveni, ta i takva prividna istina, ako nemate potkrijepljeno podacima ono što govorite i nije relevantan pokazatelj istine. Uglavnom, ta i takva istina je došla u eter zbivanja na društveno-političkoj sceni Bosne i Hercegovine i takvo mišljenje se obrazovalo i među narodom, a bez konkretnih dokaza. No, u ovom smislu imam potrebu razjasniti pristup ovom naučnom istraživanju. Naime, bez obzira na činjenicu ko je, a ko nije učestvovao u odnosu na konačni rezultat, ovim istraživanjem želim dobiti podatke ko je sve učestvovao na referendumu, to jeste koji su narodi učestvovali. Dakle, nisu važne poluistine, ono što nas treba zanimati jeste objektivno istraživanje kojemu je cilj dobiti podatke o stvarnom učešću. Ovom istraživanju ne pristupam sa težnjom ka nekom dokazivanju o učešću, jer to onda ne bi predstavljalo znanstveno objektivno istraživanje. Pristupam na način da dođem do podataka kako bismo konačno spoznali znanstvenu istinu.

Kada uzmemo u obzir podatke sa popisa stanovništva iz 1991. godine, prema izjašnjenju o nacionalnoj pripadnosti, možemo jasno uočiti da je tada na popisu bilo ukupno 4 377 033 stanovnika, a od toga Muslimana je bilo 1 902 956 ili 43,4759344972%, Srba 1 366 104 ili 31,2107311048%, Hrvata 760 852 ili 17,3828253065%, Jugoslovena 242 682 ili 5,5444407205% i pripadnika ostalih naroda je bilo 104 439 ili 2,386068371% - dobit ćemo podatak da navedeni procenti zajedno sačinjavaju 100% ukupnog stanovništva Bosne i Hercegovine. Ako uporedimo ove procenete sa izlaznošću na referendum koja je bila 64,31%, odnosno ako kažemo da su na referendumu glasali svi narodi osim srpskog naroda, dobit ćemo

procent od 68,77%, što predstavlja za 4,46% čak više nego što je procent izlaznosti te možemo vrlo lako isključiti srpski narod i reći da nisu glasali na referendumu te čak i obrazložiti to na način na koji je i obrazloženo. No takva tvrdnja nije istinita i nije dopuštena kao takva, jer to nisu zvanični podaci, to je čista manipulacija podacima, jer nemamo garant o tome da srpski narod nije glasao. Referendum je održan na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine i oni koji su željeli glasati i izjasniti se, to su i mogli učiniti. Dakle, ako ovako postavimo stvari i zaključimo na taj način, to ne može biti znanstveno opravdano, jer je to samo nagađanje, a ne metodološka procjena i u nauci ne možemo zaključivati sa mogućim procentima i ishodima, nego samo sa činjenicama. No, kada i ovo analiziramo opet nemamo rezultate referenduma sa nacionalnim izjašnjenjem naroda Bosne i Hercegovine koji bi predstavljali objektivnu spoznaju o datoj stvari te je nastavljeno naučno istraživanje.

U poglavlju o popisu stanovništva već je spomenut popis stanovništva iz 1991. godine prema starosti/dobi. Upravo sam uz pomoć ovog popisa, matematičkim putem, dobila podatke koje ću predstaviti i obrazložiti. Naime, prema Tabeli 2. kada svaki broj koji pripada svakom narodu pojedinačno izračunamo, dobit ćemo broj 4 377 033, koliko je i bilo stanovnika u Bosni i Hercegovini. Međutim, kako svakim popisom obuhvatamo apsolutno sve građane, pa i one maloljetne, onda u skupini od 0 do 19 godina imamo ukupno 1 387 399 stanovnika, što čini od ukupnog broja stanovništva 31,6972478846%, a što je približno 31,7% te sam i zaokružila na taj procenat. Kada kažem maloljetne osobe, to se odnosi na osobe koje ne mogu glasati na izborima ili referendumima. **S obzirom na to da nemam službene podatke o tome koliko je maloljetnih osoba prema nacionalnom opredjeljenju kod svakog naroda Bosne i Hercegovine, onda sam, matematičkim rješenjem došla do statističkih podataka koji pokazuju koliko je bilo maloljetnih osoba kod svakog naroda pod pretpostavkom da je svaki narod imao jednak udio mladih osoba u svojoj populaciji – tada su ti podaci statistički tačni.**

Kada matematičkim izračunom dobijemo određene podatke u vezi sa brojem maloljetnih osoba kod svakog naroda, onda su te brojke predstavljane na sljedeći način. Prema matematičkom izračunu, dobijeni su podaci da je populacija od 0 do 19 mladih osoba prema nacionalnom izjašnjavanju, u ovom broju – Muslimana 603 184,68045454 i to ću zaokružiti na 603 185, Srba 433 017, Hrvata 241 169, Jugoslovena 76 923,515100141 i to ću zaokružiti na 76 924 te pripadnika ostalih naroda 33 104. Nakon što sam matematičkim putem izračunala koliko mladih osoba ima prema nacionalnom izjašnjavanju nadalje sam od ukupnog broja građana ove države prema svakom nacionalnom opredjeljenju oduzela broj do kojeg sam došla matematičkim izračunom, da bismo naposljetku dobili podatak koliko ima naroda prema nacionalnom izjašnjavanju a da su sposobni da glasaju, odnosno da nisu maloljetni. Navedeno ću objasniti i vrlo brzo ćete uvidjeti zašto je na ovaj način pristupljeno obradi podataka i zašto je ovo zanimljivo za naučno istraživanje.

Prije svega, naglasit ću da su ovi podaci matematički izračun baziran na pretpostavci da su sve nacionalne grupe imale jednak udio mladih osoba koje zakonski nisu mogle prisustvovati referendumu. U tom slučaju, ovaj izračun je statistički tačan. Postupak o tome kako sam došla do podataka o broju mladih osoba kod svakog naroda, a pod navedenom pretpostavkom, izgledao je na ovaj način:

a) Muslimani:

$$1\ 387\ 399 / 4\ 377\ 033 \rightarrow 0,3169724788 \times 1\ 902\ 956 \\ \rightarrow 603\ 184,68045454 \approx 603\ 185$$

b) Srbi

$$1\ 387\ 399 / 4\ 377\ 033 \rightarrow 0,3169724788 \times 1\ 366\ 104 \\ \rightarrow 433\ 017,37117859 \approx 433\ 017$$

c) Hrvati

$$1\ 387\ 399 / 4\ 377\ 033 \rightarrow 0,3169724788 \times 760\ 852 \\ \rightarrow 241\ 169,14443993 \approx 241\ 169$$

d) Jugosloveni

$$1\ 387\ 399 / 4\ 377\ 033 \rightarrow 0,3169724788 \times 242\ 682 \\ \rightarrow 76\ 923,515100141 \approx 76\ 924$$

e) Pripadnici ostalih naroda

$$1\ 387\ 399 / 4\ 377\ 033 \rightarrow 0,3169724788 \times 104\ 439 \\ \rightarrow 33\ 104,288713393 \approx 33\ 104$$

Naime, broj 1 387 399 predstavlja broj mladih osoba sa popisa stanovništva, odnosno navedeni broj predstavlja ukupan broj osoba starosne dobi 0-19 prema popisu stanovništva iz 1991. godine. Imenovani broj sam podijelila sa brojem 4 377 033, koji predstavlja ukupni broj stanovnika Bosne i Hercegovine, od čega sam dobila 0,3169724788, a dalje je posljednji broj pomnožen pojedinačno sa u slučaju pod a) 1 902 956 - broj predstavlja ukupni broj Muslimana prema popisu iz 1991. godine. Dakle, kada izvršimo matematičku operaciju množenje dobijeni broj 603 184,68045454, zaokružen na broj 603 185 i taj broj predstavlja udio mladih u populaciji naroda sa opredjeljenjem Muslimani (Bošnjaci).

Nadalje, u slučaju b) 1 366 104 - broj predstavlja ukupni broj Srba prema popisu iz 1991. godine, množenjem sa brojem 0,3169724788 smo, u konačnici, dobili broj 433 017,37117859 koji je zaokružen na broj 433 017 što predstavlja ukupni udio mladih u populaciji naroda sa opredjeljenjem Srbi.

Potom, u slučaju c) 760 852 - broj predstavlja ukupni broj Hrvata na popisu iz 1991. godine i taj broj je pomnožen sa brojem 0,3169724788, nakon čega je dobijen broj 241 169, 14443993 koji sam zaokružila na broj 241 169, što predstavlja ukupni udio mladih u populaciji naroda sa opredjeljenjem Hrvati.

Zatim, u slučaju d) 242 682 - broj koji predstavlja ukupni broj Jugoslovena na popisu iz 1991. godine, taj broj sam pomnožila sa brojem 0,3169724788 te dobila broj 76 923,515100141 koji sam zaokružila na broj 76 924 koji predstavlja ukupni udio mladih u populaciji naroda sa opredjeljenjem Jugosloveni.

U posljednjem slučaju, e) 104 439 - broj koji predstavlja ukupni broj pripadnika ostalih naroda prema popisu iz 1991. godine te sam i taj broj pomnožila sa brojem 0,3169724788 i, u konačnici, dobila sam broj 33 104,288713393 koji sam zaokružila na broj 33 104, a koji predstavlja ukupni udio mladih u populaciji naroda sa naznakom da su pripadnici ostalih naroda koji su živjeli u tom periodu u Bosni i Hercegovini.

Kada izvršimo matematičku operaciju sabiranje i primijenimo tu operaciju na dobijene brojeve iz prethodnog računanja dobit ćemo broj 1 387 399 koji predstavlja ukupni broj mladih osoba u Bosni i Hercegovini, a koje sam izračunala prema podacima sa popisa stanovništva iz 1991. godine. Dobijene brojeve koji pokazuju broj mladih, odnosno populaciju od 0 do 19 godina sam, kao što je i prikazano izračunala i pojedinačno, a dobijene podatke pod pretpostavkom da je bio jednak udio mladih kod svakog naroda posebno oduzimala od ukupnog broja svakog naroda prema popisu stanovništva iz 1991. godine, kako bismo dobili, u konačnici, brojeve prema nacionalnom opredjeljenju, a sposobne da glasaju, odnosno punoljetne osobe. Budući da upravo broj mladih osoba u populaciji 0-19 prema nacionalnom opredjeljenju naroda predstavlja one osobe koje nisu mogle glasati na izborima i referendumima, jer su maloljetne i samim tim nemaju pravo glasa prema takvim pitanjima u državi, a to iznimno utječe na ovo naučno istraživanje, koje predstavljam u ovoj knjizi.

Kako tačno utječe na istraživanje i općenito na referendum i izjašnjavanje na referendumu prikazat ću u sljedećim odjeljcima, jer sam objasnila i kako se podaci referenduma upoređeni sa popisom stanovništva iz 1991. godine

moгу predstaviti da pojedini narod/i nije/su učestvovao/li i još pritom procentualno prikazati njihovo nesudjelovanje na referendumu, iako takvi podaci ne predstavljaju službene podatke i samim tim nisu znanstveno utemeljeni.

Predstaviti ću podatke do kojih sam došla naučnim istraživanjem i samim tim ti podaci su znanstveno utemeljeni. Ponovo naglašavam da su dobijeni podaci statistički tačni pod pretpostavkom da je bio jednak udio mladih osoba, koje zakonski nisu mogle prisustvovati referendumu, kod svakog naroda prema popisu iz 1991. godine.

Naučno istraživanje je pronašlo svoj tok u sljedećim matematičkim operacijama koje predstavljam u potpunosti, ali i objašnjavam šta predstavljaju i kako utječu na dalji tok istraživanja. Naime, posvetila sam pažnju i tome kako udio mladih, odnosno populacije od 0 do 19 godina starosti, koja nije zakonski mogla prisustvovati referendumu, utječe na konačni broj osoba sposobnih da sudjeluju na referendumu i stoga, predstavljam sljedeće brojeve, a potom će biti objašnjeno šta ti brojevi znače i na šta se konkretno odnose.

- a) Muslimani: $1\ 902\ 956 - 603\ 185 \rightarrow 1\ 299\ 771$
- b) Srbi: $1\ 366\ 104 - 433\ 017 \rightarrow 933\ 087$
- c) Hrvati: $760\ 852 - 241\ 169 \rightarrow 519\ 683$
- d) Jugosloveni: $242\ 682 - 76\ 924 \rightarrow 165\ 758$
- e) Pripadnici ostalih naroda: $104\ 439 - 33\ 104 \rightarrow 71\ 335$

Prema popisu stanovništva iz 1991. godine imamo podatke o tome koliko je prema nacionalnoj opredjeljenosti bilo stanovnika u ukupnom broju, tako da sam uzela pojedinačne brojke prema popisu te na taj način dobila brojeve koji prikazuju novo stanje o tome koliko je od ukupnog broja stanovništva onih koji su se mogli izjasniti na referendumu, odnosno koliko je prema nacionalnom izjašnjenju prema narodima onih koji su mogli izaći na referendum.

Naime, u slučaju a) broj 1 902 956 predstavlja ukupni broj, prema nacionalnom opredjeljenju, Muslimana, a prema popisu stanovništva iz 1991. godine od kojeg je oduzet broj 603 185 koji predstavlja broj mladih osoba prema tom nacionalnom opredjeljenju, odnosno populacije od 0 do 19 godina starosti te naposljetku dobijen je broj 1 299 771 koji predstavlja broj stanovnika koji su imali legitimno pravo izaći na referendum, a da su prema nacionalnom opredjeljenju Muslimani.

Zatim, u slučaju b) 1 366 104 je broj koji predstavlja koliko je, prema nacionalnom opredjeljenju bilo Srba i od tog broja je oduzet broj 433 017 koji predstavlja podatak koliki je udio mladih osoba prema tom nacionalnom opredjeljenju i koji sam oduzela od prvotnog broja da bi se dobio podatak da je 933 087 stanovnika koji su imali pravo da izađu na referendum, odnosno to je broj stanovnika koji mogu sudjelovati na referendumu te su prema nacionalnom opredjeljenju Srbi.

Potom, u slučaju c) 760 852 koji predstavlja ukupni broj stanovnika prema nacionalnom opredjeljenju Hrvati oduzet je broj 241 169 koji se odnosi na udio mladih osoba od 0 do 19 godina starosne dobi prema tom nacionalnom opredjeljenju, a u konačnici, broj 519 683 predstavlja broj stanovnika koji su mogli pristupiti izjašnjavanju na referendumu za nezavisnost, a da su prema nacionalnom opredjeljenju Hrvati.

U slučaju d) od broja 242 682, koji predstavlja ukupni broj Jugoslavena prema nacionalnom opredjeljenju, oduzet je broj 76 924 koji predstavlja ukupni udio mladih osoba kod stanovništva prema tom nacionalnom opredjeljenju te sam dobila broj 165 758 koji predstavlja koliko je stanovnika moglo glasati na referendumu, a da su prema nacionalnom opredjeljenju Jugoslaveni.

Posljednji slučaj e) i broj 104 439 predstavlja koliki je ukupni broj stanovnika prema nacionalnom opredjeljenju da pripadaju ostalim narodima prema

popisu stanovništva iz 1991. godine i, od tog broja oduzet je broj 33 104 koji predstavlja koliki je bio udio mladih osoba a da pripadaju tom nacionalnom opredjeljenju, te naposljetku, dobijeni broj 71 335 pokazuje koliko je stanovnika moglo glasati na referendumu za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine, a da su pripadnici ostalih naroda.

$4\ 377\ 033 - 1\ 387\ 399 \rightarrow 2\ 989\ 634$ (broj stanovnika koji može glasati na referendumu)

U prikazanoj matematičkoj operaciji možemo vidjeti da je broj 4 377 033 ukupni broj stanovništva Bosne i Hercegovine na popisu iz 1991. godine, od kojeg je oduzet broj 1 387 399 koji predstavlja ukupni broj mladih osoba od 0 do 19 godina starosne dobi koje nisu mogle pristupiti izjašnjavanju na referendumu, a izračunato prema popisu stanovništva te naposljetku, broj 2 989 634 predstavlja broj osoba koje su mogle pristupiti referendumu i legalno se izjasniti o pitanju koje je postavljeno na referendumu.

Ukupni broj stanovnika koji su mogli pristupiti referendumu:

$2\ 989\ 634 \rightarrow 68,3027521154\% \approx 68,3\%$

Ukupni broj mladih osoba od 0 do 19 koje nisu mogle pristupiti referendumu:

$1\ 387\ 399 \rightarrow 31,6972478846\% \approx 31,7\%$

Dakle, kada na konačne procenete 68,3% i 31,7% primijenimo matematičku operaciju sabiranje dobit ćemo podatak da navedeni procenti ukupno čine 100%, odnosno kada brojeve 2 989 634 i 1 387 399, koji predstavljaju ukupne brojeve stanovnika koji su mogli pristupiti referendumu i mlade osobe koje nisu mogle pristupiti referendumu, sabiranjem dobijemo broj 4 377 033 što je ukupni broj stanovnika Bosne i Hercegovine na popisu stanovništva iz 1991. godine i predstavlja konačni rezultat.

Komparacija podataka

Predmet istraživanja, a koji je predstavljen u ovoj knjizi, jeste učešće naroda Bosne i Hercegovine na referendumu za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine 1992. godine i, s obzirom na to, u ovom odjeljku predstavljam rezultate metodološkog istraživanja i objašnjavam da li je postavljena hipoteza i da li su postavljene pojedinačne hipoteze, potvrđene ili opovrgnute.

U ovom znanstvenom pothvatu kroz prethodna poglavlja predstavila sam sve podatke do kojih sam došla metodološkim istraživanjem i, detaljno sam objasnila svaki postupak istraživanja. Znanstveno istraživanje koje sam sprovedla pokazalo je da imamo sljedeće podatke naroda prema nacionalnom opredjeljenju, a prema popisu iz 1991. godine, što je matematičkim putem izračunato i pod pretpostavkom da je bio jednak udio mladih osoba, koje zakonski nisu mogle prisustvovati referendumu, kod svih naroda u Bosni i Hercegovini. Prema nacionalnom opredjeljenju – ovi podaci su statistički grupisani:

Muslimani – 1 299 771

Srbi – 933 087

Hrvati – 519 683

Jugosloveni – 165 758

Pripadnici ostalih naroda – 71 335

Navedeni podaci predstavljaju narode Bosne i Hercegovine prema nacionalnom opredjeljenju koji su mogli pristupiti glasanju na referendumu za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine iz 1992. godine. Ranije je navedeno u ovom istraživanju kako predstavnici jednog naroda u Bosni i Hercegovini negiraju učešće na referendumu iz 1992. godine te je glavni zadatak bio istražiti učešće naroda na referendumu, odnosno da li su i koji su narodi sudjelovali na referendumu za nezavisnost Republike

Bosne i Hercegovine. Preciznije, predstavnici naroda koji se nacionalno izjašnjava kao Srbi, negiraju učešće navedenog naroda na referendumu za nezavisnost RBiH iz 1992. Uzet ću u obzir tu činjenicu i podatke naroda drugih nacionalnih opredjeljenosti sabrati, a kako bismo dobili rezultat o tome koji je to broj i da li se taj broj poklapa sa zvaničnim rezultatima referenduma objavljenim u Službenom listu Bosne i Hercegovine. Dakle, uzimam u obzir procenete sljedećih naroda pod pretpostavkom da su apsolutno svi stanovnici Bosne i Hercegovine a pripadnici tih naroda izašli na referendum, odnosno da je bila stopostotna izlaznost na referendum kod sljedećih naroda: Muslimani 1 299 771, Hrvati 519 683, Jugosloveni 165 758 i pripadnici ostalih naroda 71 335. Kada se izvrši matematička operaciju sabiranje, dobit ćemo broj 2 056 547 što predstavlja dakle, podatak za ukupno sve narode od pretpostavljenih naroda izuzevši narod Srba, onda imamo broj 2 056 547.

Službeni rezultati referenduma za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine iz 1992. godine, glase da je 2 073 568 ili 64,31% građana Bosne i Hercegovine učestvovalo na referendumu, odnosno da se 2 067 969 ili 64,14% građana, naroda Bosne i Hercegovine izjasnilo ZA nezavisnu i suverenu državu Bosnu i Hercegovinu domovinu svih ravnopravnih naroda.

U dobiveni podatak od 2 056 547 građana, u koji su uključeni sljedeći narodi: Muslimani, Hrvati, Jugosloveni i pripadnici ostalih naroda, ne podudara se sa zvaničnim postotkom o tome koliko je građana, naroda Bosne i Hercegovine bilo >>ZA<< suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu. Razlika je od 11 422, što znači da narodi Muslimani, Hrvati, Jugosloveni i pripadnici ostalih naroda nisu mogli sami izglasati nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine na referendumu, nego su na referendumu za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine iz 1992. godine, u znatnom broju glasali i građani srpske nacionalnosti i to sa 11 422 glasova. Dakle,

kada od ukupnog broja važećih glasačkih listića >>ZA<< 2 067 969, oduzmemo broj 2 056 547 koji predstavlja podatak da su sa stopostotnom izlaznošću referendumu pristupili narodi Muslimani, Hrvati, Jugosloveni i pripadnici ostalih naroda, dobit ćemo broj 11 422, koliki i jeste broj koji se dobije matematičkom operacijom oduzimanje, od službenog rezultata važećih glasačkih listića referendumu za nezavisnost, čime je hipoteza POTVRĐENA.

Generalna hipoteza koja je postavljena u ovom naučnoistraživačkom radu glasi:

Građani i građanke Bosne i Hercegovine učestvovali su na Referendumu za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine održanom 29. februara i 01. marta 1992. godine. Prethodno navedenim podacima, do kojih sam došla znanstvenim metodološkim istraživanjem, POTVRĐUJE se generalna hipoteza da su građani Bosne i Hercegovine učestvovali na Referendumu za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine održanog 29. februara i 01. marta 1992. godine.

Posebne - pojedinačne hipoteze koje su postavljene u ovom naučnoistraživačkom radu glase:

Pomoćna hipoteza 1

Hrvati iz Bosne i Hercegovine su učestvovali na Referendumu za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine. Prethodno navedenim podacima, do kojih sam došla znanstvenim metodološkim istraživanjem, POTVRĐUJE se ova pomoćna hipoteza da su Hrvati iz Bosne i Hercegovine učestvovali na Referendumu za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine održanog 29. februara i 01. marta 1992. godine u broju od 519 683 sa pretpostavljenom stopostotnom izlaznošću ovog naroda.

Pomoćna hipoteza 2

Srbi iz Bosne i Hercegovine su učestvovali na Referendumu za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine. Prethodno navedenim podacima, do kojih sam došla znanstvenim metodološkim istraživanjem, POTVRĐUJE se ova pomoćna hipoteza da su Srbi iz Bosne i Hercegovine učestvovali na Referendumu za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine održanom 29. februara i 01. marta 1992. godine u broju od 11 422 sa pretpostavljenom stopostotnom izlaznošću svih drugih naroda.

Pomoćna hipoteza 3

Muslimani (Bošnjaci) su učestvovali na Referendumu za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine. Prethodno navedenim podacima, do kojih sam došla znanstvenim metodološkim istraživanjem, POTVRĐUJE se ova pomoćna hipoteza da su Muslimani (Bošnjaci) iz Bosne i Hercegovine učestvovali na Referendumu za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine održanom 29. februara i 01. marta 1992. godine u broju od 1 299 771 sa pretpostavljenom stopostotnom izlaznošću ovog naroda.

Pomoćna hipoteza 4

Jugosloveni iz Bosne i Hercegovine su učestvovali na Referendumu za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine. Prethodno navedenim podacima, do kojih sam došla znanstvenim metodološkim istraživanjem, POTVRĐUJE se ova pomoćna hipoteza da su Jugosloveni iz Bosne i Hercegovine učestvovali na Referendumu za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine održanom 29. februara i 01. marta 1992. godine u broju od 165 758 sa pretpostavljenom stopostotnom izlaznošću ovog naroda.

Pomoćna hipoteza 5

Pripadnici ostalih naroda iz Bosne i Hercegovine su učestvovali na Referendumu za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine. Prethodno

navedenim podacima, do kojih sam došla znanstvenim metodološkim istraživanjem, POTVRĐUJE se ova pomoćna hipoteza da su pripadnici ostalih naroda iz Bosne i Hercegovine učestvovali na Referendumu za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine održanom 29. februara i 01. marta 1992. godine u broju od 71 335 sa pretpostavljenom stopostotnom izlaznošću ovog naroda.

Sveobuhvatnim znanstvenim istraživanjem i metodološkim objektivnim pristupom u kome sam istraživala navedeni sistem hipoteza i dobila podatke sa kojima raspolazem i koji POTVRĐUJU generalnu i sve posebne/pojedinačne hipoteze postavljene u ovom naučnoistraživačkom radu, a koje objavljujem u ovoj knjizi – označava završetak ovog naučnog istraživanja.

3.2. Znanstvene (pret)postavke

U ovom dijelu poglavlja, a nakon završetka znanstvenog istraživanja, predstaviti ću i dodatna objašnjenja o znanstvenim pretpostavkama, koje sam odlučila istražiti i postaviti kao dodatak naučnom istraživanju. Naime, znanstvena znatiželja je sveprisutna u ovom istraživačkom procesu, tako da je neizbježno predstaviti podatke do kojih sam došla pod pretpostavkama da su narodi Muslimani, Hrvati, Jugosloveni i pripadnici ostalih naroda, prisustvovali referendumu za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine, a u rasponu od devedesetdevet do osamdesetpetpostotne izlaznosti, odnosno kako navedene pretpostavljene procentualne izlaznosti na referendum za spomenute narode, utječu na potencijalnu izlaznost naroda Srbi. Preciznije, na osnovu te potencijalne izlaznosti, to jest matematičkim izračunom dobijenog broja, dobila sam podatak o tome kolika je to procentualno pretpostavljena izlaznost naroda Srbi, a u odnosu na ukupni broj navedenog naroda, koji se mogao izjasniti na referendumu prema postavljenim pretpostavkama. Znanstveno posmatrano od iznimne je važnosti obraditi nekoliko segmenata i uzeti u obzir različite parametre te tako pružiti čitateljima ove knjige dodatna znanstvena objašnjenja i pretpostavke.

Tabela 3. Procentualne pretpostavke

%	Muslimani	Hrvati	Jugosloveni	Pripadnici ostalih naroda	Ukupno prethodno navedeni narodi	Srbi	% naroda Srbi
100	1 299 771	519 683	165 758	71 335	2 056 547	11 422	1.22
99	1 286 773	514 486	164 100	70 621	2 035 980	31 989	3.42
98	1 273 775	509 289	162 442	69 908	2 015 414	52 555	5.63
97	1 260 777	504 092	160 785	69 194	1 994 848	73 121	7.83
96	1 247 780	498 895	159 127	68 481	1 974 283	93 686	10.4
95	1 234 782	493 698	157 470	67 768	1 953 718	114 251	12.24
94	1 221 784	488 502	155 812	67 054	1 933 152	134 817	14.44
93	1 208 787	483 305	154 154	66 341	1 912 587	155 382	16.65
92	1 195 789	478 108	152 497	65 628	1 892 022	175 947	18.85
91	1 182 791	472 911	150 839	64 914	1 871 455	196 514	21.06
90	1 169 793	467 714	149 182	64 201	1 850 890	217 079	23.26
89	1 156 796	462 517	147 524	63 488	1 830 325	237 644	25.46
88	1 143 798	457 321	145 867	62 774	1 809 760	258 209	27.67
87	1 130 800	452 124	144 209	62 061	1 789 194	278 775	29.87
86	1 117 803	446 927	142 551	61 348	1 768 629	299 340	32.08
85	1 104 805	441 730	140 894	60 634	1 748 063	319 906	34.28

Pod pretpostavkom da su narodi Muslimani, Hrvati, Jugosloveni i pripadnici ostalih naroda, ostvarili devedesetpetpostotnu (95%) izlaznost na referendumu za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine u odnosu na narod Srbi, predstavljam sljedeće podatke:

a) Muslimani

$$1\ 299\ 771/100 \times 95 \rightarrow 1\ 234\ 782$$

b) Hrvati

$$519\ 683/100 \times 95 \rightarrow 493\ 698$$

c) Jugosloveni

$$165\ 758/100 \times 95 \rightarrow 157\ 470$$

d) Pripadnici ostalih naroda

$$71\ 335/100 \times 95 \rightarrow 67\ 768$$

Nakon što se izvrši matematička operacija sabiranja stavki pod a,b,c i d, dobit ćemo broj 1 953 718 te navedeni broj pokazuje da su narodi Muslimani, Hrvati, Jugosloveni i pripadnici ostalih naroda pod devedesetpetpostotnom pretpostavkom izlaznosti na referendum, odnosno da su u ukupnom broju 1 953 718 navedeni narodi prisustvovali referendumu pod devedesetpetpostotnom pretpostavljenom izlaznošću.

$$2\ 067\ 969 - 1\ 953\ 718 \rightarrow 114\ 251$$

Prikazanom matematičkom operacijom, možemo vidjeti da kada od ukupnog broja važećih glasačkih listića >>ZA<< 2 067 969 oduzmemo ukupni broj 1 953 718 dobijen pod pretpostavljenom devedesetpetpostotnom izlaznošću naroda Muslimani, Hrvati, Jugosloveni i pripadnici ostalih narod, dobit će se broj 114 251 ili 12.24 posto, koji predstavlja ukupni broj naroda Srbi i njihovu izlaznost te koji je statistički tačan isključivo

pod navedenom pretpostavkom o devedesetpetpostotnom izlaznošću svih drugih naroda na referendumu.

Posmatrajući visoku izlaznost građanki i građana Bosne i Hercegovine na referendumu za nezavisnost 1992., neophodno je, pod pretpostavkom, ponuditi još jedan pogled, odnosno tumačenje izlaznosti naroda na referendumu, kao i povezanost sa procentualnim pretpostavkama, do kojih sam došla matematičkim izračunom. Posebno želim istaknuti da sam se za sljedeća tumačenja podataka referirala na izvore iz knjige i time sam dokumentovala spomenuti pogled na istraživanje. S obzirom na prethodno spomenuto, odnosno na „visok postotak, 64,3% odziva građana upisanih u birački spisak, iskazuje demokratsku volju građana da njihova država Bosna i Hercegovina na kraju procesa disolucije jugoslovenske federacije ima svoj vlastiti i samostalni put razvoja u budućnosti“ (Pejanović, 2021: 117). Potrebno je spomenuti, to jest uporediti statističke podatke i pretpostavke o izlaznosti naroda na referendumu pritom referirajući se, odnosno dokumentirajući kroz sljedeće – „prema izvedenim analizama jednog broja istoričara i politologa, na referendum su izašli i na pozitivan način odgovorili na referendumsko pitanje građani iz svih dijelova Bosne i Hercegovine i iz svih naroda Bosne i Hercegovine, bošnjačkog, hrvatskog i srpskog“ (Pejanović, 2021: 117). Zatim, „prema nekim procjenama, učešće srpskog stanovništva u ukupnom broju građana koji su izašli na referendum kreće se od 15 do 20%. Bez takvog učešća srpskog stanovništva u izlasku na referendum za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu ne bi bio tako visok postotak ukupnog izlaska bosanskohercegovačkog stanovništva na referendum“ (Pejanović, 2021: 118).

Ukoliko posmatramo Tabelu 3., odnosno procentualne pretpostavke osvrćući se na prethodno citirano – možemo uočiti da statistički izračun korespondira navedenom, odnosno da od 93% - 91% izlaznosti na referendum naroda Muslimani, Hrvati, Jugosloveni, te pripadnika ostalih

naroda, možemo uočiti izlaznost naroda Srbi u procentima 16.65% – 21.06%, što približno jednako korespondira „15-20%“ (Pejanović, 2021: 118) učešću naroda Srbi na referendumu građana 1992. godine. Dakle, matematički izračun učešća nacionalnih skupina-naroda Bosne i Hercegovine na referendumu potvrđuje izlazak srpskog naroda na referendum građana u navedenim postocima. Sukladno tome, sa ovim procentima, dodatno tumačenje dobijenih podataka, a u odnosu na 64,31% izlaznost građana na referendumu, uočljivo je prema izvedenoj pretpostavci učešće naroda Srbi na referendumu za nezavisnost RBiH.

Pod pretpostavkom da su narodi Muslimani, Hrvati, Jugosloveni i pripadnici ostalih naroda, ostvarili devedesetpostotnu (90%) izlaznost na referendumu za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine u odnosu na narod Srbi, predstavljam sljedeće podatke:

a) Muslimani

$$1\ 299\ 771/100 \times 90 \rightarrow 1\ 169\ 793$$

b) Hrvati

$$519\ 683/100 \times 90 \rightarrow 467\ 714$$

c) Jugosloveni

$$165\ 758/100 \times 90 \rightarrow 149\ 182$$

d) Pripadnici ostalih naroda

$$71\ 335/100 \times 90 \rightarrow 64\ 201$$

Ukoliko se izvrši matematička operacija sabiranje stavki pod a, b, c i d, dobit ćemo podatak da broj 1 850 890, predstavlja ukupnu izlaznost naroda Muslimani, Hrvati, Jugosloveni i pripadnici ostalih naroda, pod pretpostavljenom devedesetpostotnom izlaznošću na referendumu.

2 067 969 – 1 850 890 → 217 079

U prikazanoj matematičkoj operaciji, možemo vidjeti da kada se od 2 067 969, koji predstavlja ukupni broj važećih glasačkih listića >>ZA<<, oduzme broj 1 850 890, odnosno ukupni broj dobijen pod pretpostavkom devedesetpostotne izlaznosti naroda Muslimani, Hrvati, Jugosloveni i pripadnici ostalih naroda na referendumu, iz čega slijedi da sam dobila broj 217 079 ili 23.26 posto, što predstavlja pretpostavljenu izlaznost naroda Srbi na referendumu i statistički je tačan isključivo pod pretpostavkom da su narodi Muslimani, Hrvati, Jugosloveni i pripadnici ostalih naroda prisustvovali referendumu sa devedesetpostotnom izlaznošću.

Pod pretpostavkom da su narodi Muslimani, Hrvati, Jugosloveni i pripadnici ostalih naroda, ostvarili osamdesetpetpostotnu (85%) izlaznost na referendumu za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine u odnosu na narod Srbi, predstavljam sljedeće podatke:

a) Muslimani

$1\,299\,771/100 \times 85 \rightarrow 1\,104\,805$

b) Hrvati

$519\,683/100 \times 85 \rightarrow 441\,730$

c) Jugosloveni

$165\,758/100 \times 85 \rightarrow 140\,894$

d) Pripadnici ostalih naroda

$71\,335/100 \times 85 \rightarrow 60\,634$

Nakon izvršene matematičke operacije sabiranje stavki pod a,b, c i d, dobije se broj 1 748 063, koji predstavlja ukupni broj naroda Muslimani, Hrvati, Jugosloveni i pripadnici ostalih naroda, pod pretpostavkom osamdesetpetpostotne izlaznosti na referendum za nezavisnost.

2 067 969 – 1 748 063 → 319 906

Prikazanom matematičkom operacijom, možete vidjeti da sam ukupni broj 1 748 063 pod pretpostavkom o osamdesetpetpostotnoj izlaznosti na referendum naroda Muslimani, Hrvati, Jugosloveni i pripadnici ostalih naroda, oduzela od broja 2 067 969, a koji predstavlja ukupni broj važećih glasačkih listića >>ZA<< na referendumu, što naposljetku prikazuje broj 319 906 ili 34.28 posto, koji predstavlja narod Srbi i statistički je tačan isključivo pod pretpostavkom da su narodi Muslimani, Hrvati, Jugosloveni i pripadnici ostalih naroda imali izlaznost osamdesetpetpostotnu na referendumu za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine.

Naime, istaknula sam i objasnila devedesetpetpostotnu, devedesetpostotnu i osamdesetpetpostotnu izlaznost naroda Muslimani, Hrvati, Jugosloveni i pripadnici ostalih naroda na referendumu, a u odnosu na narod Srbi i objasnila sam detaljnije kako sam izračunala navedene procene, međutim predstavljene druge procentualne parametre, neću objašnjavati detaljnije, jer sam za sve druge procentualne vrijednosti primijenila identičan metod izračuna. Također, ponuđena dodatna tumačenja pretpostavljene procentualne izlaznosti naroda na referendumu označavaju korespondentnost sa pogledom izlaznosti naroda na referendumu utvrđen od određenog broja historičara i politologa.

Rezime poglavlja

U posljednjem poglavlju prvog dijela knjige, predstavljeni su konačni podaci do kojih sam došla u istraživačkom procesu. Upravo sam kroz metodološko istraživanje i kroz analizu podataka koje sam imala na raspolaganju, izračunala podatke koji su odgovorili na postavljeni sistem hipoteza. Samim tim, u posljednjem je poglavlju poentirano na način da je generalna hipoteza potvrđena i da su posebne-pojedinačne hipoteze potvrđene, što nam govori da je istraživanje okončano na način da sam uspjela doći do podataka koji su odgovorili na postavljeni sistem hipoteza. Također, u ovom poglavlju sam predstavila i dodatne pretpostavke istraživanju, odnosno osim pretpostavljene stopostotne izlaznosti naroda Muslimani, Hrvati, Jugosloveni i pripadnici ostalih naroda na referendumu i kako se to odnosi na narod Srbi, što je i glavna okosnica istraživačkog rada. Osvrnula sam se i na procentualni raspon od devedesetdevet do osamdesetpet posto no, ponuđena su i objašnjenja za devedesetpetpostotne, devedesetpostotne i osamdesetpetpostotne pretpostavke izlaznosti na referendum navedenih naroda u odnosu na narod Srbi, jer sam za druge procentualne vrijednosti upotrijebila identičan metod izračuna, a sve kako bih ovom knjigom doprinijela budućim znanstvenim pretpostavkama i istraživanjima.

Četvrto poglavlje

LJUDSKA PRAVA I MOGUĆNOSTI USTAVNE REFORME U POLITIČKOM RAZVOJU BOSNE I HERCEGOVINE U POSTDEJTONSKOM PERIODU

Istraživanje na temu budućnosti i perspektiva za državu obrazovano je kroz razgovore, odnosno, intervjuje sa stručnjacima i mladim osobama iz različitih sfera društva. Razgovarano je sa univerzitetskim profesorima, političkim analitičarima, aktivistima i borcima za ljudska prava, naučnim istraživačima te borcima protiv korupcije. Ideja drugog istraživanja u knjizi se odnosi na pronalazak odgovora na neka od važnih pitanja, a koja se odnose na to u kom smjeru ova država treba da ide i kakve su perspektive za Bosnu i Hercegovinu. Određene oblasti o kojima je razgovarano sa stručnjacima i mladim osobama su se profilirala i izdvojila, odnosno pokazala od iznimne važnosti i za moje sagovornike.

Trideset godina nakon Referenduma za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine iz 1992. godine u državi se i dalje, više ili manje, spominju gotovo isti problemi, koji nažalost sprečavaju napredak ove države i odmicanje od prošlosti. U suštini, sa drugim naučnim istraživanjem se povezuje most između 1992. i 2022. godine, jer se drugi dio knjige odnosi na razgovore sa stručnjacima o mnogobrojnim pitanjima, analizu problema sa kojima se država suočava i potencijalnom pronalasku rješenja, odnosno pretpostavki za funkcionisanje države. Ono što je važno za napomenuti u vezi sa ispitanicima jeste da su pitanja izrađena na temelju područja njihove stručnosti i sva pitanja su personalizirana u svjetlu pronalaska najšire perspektive o predloženim pitanjima i izazovima za Bosnu i Hercegovinu. Ispitanici su, kao što je već spomenuto stručnjaci i mlade osobe iz različitih sfera djelovanja u bosanskohercegovačkom društvu, no ono što se posebno ističe jeste njihova geografska pozicija, odnosno osobe sa kojima

je razgovarano djeluju, između ostalog, na području Sarajeva, Mostara i Banja Luke. Naime, ovim parametrom se željelo izbjeći centraliziranje Sarajeva, te se fokusiralo na dobijanje šireg mišljenja kroz uključenje drugih gradova naše države i stručnjaka koji su sa svojim prebivalištem i djelovanjem drugačije geografski pozicionirani. No, još jedan parametar je i taj da su ispitanici različitih nacionalnosti i na osnovu toga se postigao multinacionalni/multikulturalni kontekst u knjizi. Također, za potrebe istraživanja kontaktiran je i međunarodni ekspert, sa dugogodišnjim iskustvom političkih analiza i naučnih istraživanja, policy¹³ papera u vezi sa Bosnom i Hercegovinom. Ovaj intervju je bio potreban da se dobije predstava o poziciji naše države na međunarodnoj sceni.

Dakle, radi se o istraživanju urađenom kroz definisanje obilježja istraživanja metodom ispitivanja sa primjenom istraživačke tehnike – usmjereni intervju sa odabranim ispitanicima. U periodu od jula 2021. godine sprovodilo se istraživanje, odnosno proces pripreme strukturiranih pitanja za intervju, kontaktiranje potencijalnih sagovornika, prilagođavanje pitanja profilima sagovornika, te samo sprovođenje usmjerenih intervjuova odvijalo se do novembra 2021. godine. Sukladno tome pri završetku procesa intervjuiranja sagovornika u periodu od novembra 2021. godine započelo se sa temeljitom analizom materijala, a nakon čega je deset intervjuova interpretirano kroz četiri oblasti predstavljene u ovom dijelu knjige. Ovom naučnom studijom su se željela na sveobuhvatan način približiti stajališta stručnjaka i mladih osoba, različitih profila i različitog djelovanja u društvu, a moji sagovornici pripadaju svim etničkim skupinama.

U ovom dijelu knjige je predstavljen kritički osvrt na cjelokupnu političku/institucionalnu strukturu u državi, te analize razgovora kroz paralele, sličnosti i različitosti u stavovima stručnjaka, ali i kakvi su njihovi stavovi

13 Prevedeno sa engleskog jezika – politički dokumenti.

i zapažanja o budućnosti države, te na koncu kakva je uopće budućnost države s obzirom na trenutnu situaciju i šta je ključ promjene. Naučni, odnosno društveni cilj drugog istraživanja odnosi se na spoznaju perspektiva za budućnost države Bosne i Hercegovine. Naime, kroz ovo istraživanje se željelo ukazati na određene probleme sa kojima se suočava bosanskohercegovačko društvo, ali i iznaći preporuke kako dosegnuti i učiniti državu perspektivnom.

Sagovornici su označeni prema njihovim profilima, odnosno prema onome za što su specijalizirani, te njihova imena nisu spominjana kroz knjigu i time se zadržava apsolutna privatnost svih sudionika ovog naučnog istraživanja. Razgovori su detaljno analizirani i doneseni su zaključci o perspektivama i promjenama kroz četiri oblasti koje se odnose na Ustav, proces pomirenja, međunarodnu ulogu, institucionalne reforme, vladavinu prava, budućnost Bosne i Hercegovine. Ono što je važno razlučiti jeste da prošlost trebamo prihvatiti, akceptirati, no krucijalno je da se oslanjamo na promjene koje su prijeko potrebne za funkcionisanje države i društva, te fokusiranje na perspektive koje su pred nama i smjernice za budućnost zemlje. Također, zamišljeno je i da se predstave zapažanja i stavovi stručnjaka i mladih osoba, to jest kako vide svoju budućnost, da li ju vide u BiH ili negdje drugo, te iz kojih razloga. U suštini, poenta ovog dijela leži u tome da se pokažu njihovi stavovi, jer oni su, između ostalog, budućnost ove države. Istaknut ću i da se željela predočiti multikulturalnost, kakvu i imamo u državi i koju trebamo njegovati.

Vizija je ono što nedostaje Bosni i Hercegovini. Nalazimo se u kontinuiranom labirintu prošlosti koji se jako često, gotovo svakodnevno „koristi“ za raznorazne manipulacije i obmane građana, dok se reforme, uostalom smjernice i preporuke šta je potrebno učiniti za ekonomski, društveni, politički, socijalni i svaki drugi napredak – zanemaruju. Država i njeni građani se time uništavaju u svakom smislu, dok se vladajuće elite,

kojima je dužnost da vode naprijed ovu državu i služe građanima, fokusiraju samo na vlastiti napredak odnoseći se prema građanima kao prema marionetama. S obzirom na navedeno, u knjizi su prikazani i scenariji o BiH i njenom uništavanju kroz (ne)usvajanje promjena i (ne)implementiranja funkcionalnih rješenja, a koji su vrlo vjerovatni, ukoliko do određenih promjena ne dođe, odnosno ukoliko pritisak i zahtjevi od građana ka boljoj političkoj situaciji vladajućim elitama izostane. O Ustavu je razgovarano okvirno i istaknute su sugestije za funkcionalan rad institucija, kao i ulogu građana u cijelom procesu, ali i međunarodne zajednice. Također, ključ rješenja bosanskohercegovačkih problema je istaknut i prioriteta od iznimne važnosti naglašeni.

USTAVNE PROMJENE I PROCES POMIRENJA

Drugim naučnim istraživanjem pokriveno je više oblasti i sfera koje su problematične za funkcionisanje naše države ili se odnose na osjetljiva pitanja, a vrlo često i manipulacije političkih elita. To je sve u cilju održavanja stanja kakvo i jeste (statusa quo) od istih kako bi se i dalje mizerno radilo na nužnim promjenama. S obzirom na navedeno, kao i na kompleksnost političkog sistema i društveno-političko-socijalnih odnosa u državi, mnogo je pitanja za obraditi, ali i oblasti. No, postoje određena pitanja koja su se provukla kroz istraživanja kao neka od najvažnijih i stoga, fokus će biti na njima kroz drugi dio knjige. Također, poglavlja koja su predstavljena u drugom istraživanju su zamišljena kao samostalna poglavlja. No, određeni navodi se provlače kroz analizu istraživanja i nemoguće ih je ne spomenuti te zbog toga u određenim dijelovima će i biti spomenuti, ali na koncizan način, dok će dobiti veći prostor u zasebnom poglavlju gdje su i razrađeni do detalja.

Okvirno, ovim poglavljem pružen je osvrt na Daytonski sporazum, odnosno da li je potrebna reforma Ustava (ovdje je potrebno naglasiti da

smo se dotakli pitanja Ustava i da li su potrebne reforme), da li je i kako moguće ostvariti promjenu, ali i na kome je da promijeni Ustav, te da li je moguće spojiti etička načela Daytonu i demokratska EU. Zatim smo se dotakli pitanja povezanih sa procesom pomirenja, odnosno razgovarali smo o tome kakva je zaista situacija „na terenu“ u Bosni i Hercegovini – da li je država podijeljena ili ne, postoje li razlike između naroda/građana, da li smo dosegli vrhunac u procesu pomirenja, te šta je naš identitet. Dotakli smo se i etničkog pojma konstitutivnog naroda, budućnosti bez etniciteta, te demokratskih promjena – da li je poželjna i na koncu, šta je potrebno učiniti kako bismo imali neometan rad pravosuđa, to jest funkcionalnu državu.

Modificiranje Ustava

Administrativna podijeljenost države na entitete i distrikt, politički sistem koji je iznimno kompliciran, posebno u zemlji u kojoj, prema površini, nije potrebna tolika administracija, doveli su nas do razgovora o Ustavu i potrebnim reformama. Općim okvirnim sporazumom za mir, dogovorenim u Daytonu zaustavljen je rat, između ostaloga, a Aneks 4 Daytonskog sporazuma sadrži i Ustav Bosne i Hercegovine. S obzirom na okolnosti u kojima je nastao i šta je značio u periodu nastanka, Ustav Bosne i Hercegovine i nije loš, no nažalost stvarno stanje u državi nije najpovoljnije za razvoj. Političke igre i opstrukcije napretka domaćih političkih elita pospješuju (ne)funkcionalnost državnog sistema. Unapređenje situacije u Bosni i Hercegovini je itekako moguće i poželjno, a posebno zato što je „ključ rješenja u Bosni i Hercegovini – razumijevanje zašto je ustavna reforma potrebna. Stvaranje jednog pravnog sistema u Bosni i Hercegovini, koji je prije svega važan za investicije, za ekonomski razvoj, ali i za pravnu sigurnost građana. Ukoliko govorimo o tome kako napraviti Vrhovni sud, odnosno kako harmonizirati pravne sisteme, možete govoriti iz perspektive zaista potrebe da i zbog ekonomije, ali i zbog pravne sigurnosti

postoji tako nešto.”¹⁴ U suštini, simplifikacija Ustava i činjenje političkog sistema profitabilnijim za njene građane je ono što može biti ključ i jedan od razloga zašto bismo uopće stremili ka tome da modificiramo Ustav uopće. U konačnici, ukoliko određene stvari ne funkcioniraju, logičan je slijed da se modificiraju kako bi se dobilo poboljšano stanje stvari, tako da uređivanje i uvođenje reformi u Ustav BiH ne bi trebalo predstavljati nešto negativno, naprotiv, to bi čak značilo spremnost na unapređenje države Bosne i Hercegovine.

Posmatrajući dalje Ustav Bosne i Hercegovine, odnosno Aneks IV Daytonskog sporazuma, država BiH okarakterizirana je kao demokratska, koja je bazirana na poštivanju i sprovođenju vladavine prava i u kojoj se Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, kao i njeni Protokoli primjenjuju, ali i imaju prioritet nad svim ostalim zakonima.¹⁵ Porazna je onda činjenica da se presude Evropskog suda za ljudska prava u predmetima Sejdić – Finčić¹⁶, Zornić¹⁷, Pilav¹⁸, Šlaku¹⁹, Pudarić²⁰ konstantno zanemaruju. Dakle, kada u Ustavu ove države stoji da je to demokratska država u kojoj se poštuju osnovna ljudska prava i slobode, onda prostora za političke igrice domaćih aktera ne bi trebalo da bude, jer se svim građanima ove države moraju obezbijediti njihova osnovna ljudska prava i slobode.

14 Ispitanik, stručnjak za međunarodne odnose, politički analitičar, think tank.

15 [USTAV BOSNE I HERCEGOVINE \(ustavnisud.ba\)](http://ustavnisud.ba), više informacija o Ustavu Bosne i Hercegovine preko poveznice.

16 Presuda Sejdić-Finčić: [SEJDIĆ AND FINCI v. BOSNIA AND HERZEGOVINA \(coe.int\)](http://sejdicfincic.coe.int), više informacija o presudi preko poveznice.

17 Presuda Zornić: [82285021-bbec-4ffd-a4a0-72b23225332a \(coe.int\)](http://zornic.coe.int), više informacija o presudi preko poveznice.

18 Presuda Pilav: [5c46fbe3ef1e7-CASE OF PILAV v. BOSNIA AND HERZEGOVINA.pdf \(coods.eu\)](http://pilav.coe.int), više informacija o presudi preko poveznice.

19 Presuda Šlaku: [5c61415b7d08c-CASE OF SLAKU v. BOSNIA AND HERZEGOVINA.pdf \(coods.eu\)](http://slaku.coe.int), više informacija o presudi preko poveznice.

20 Presuda Pudarić: [European Court of Human Rights \(55799/18\) - Court \(Fourth Section Committee\) - Judgment \(Merits and Just Sa... - Strada lex](http://pudaric.coe.int), više informacija o presudi preko poveznice.

Presude Evropskog suda za ljudska prava se moraju sprovoditi i poštovati, a politički akteri koji predstavljaju vlast ne smiju zlorabiti te presude i okretati ih na politička pitanja, posebno kada se radi o Izbornom zakonu i manipulaciji istoga u političke svrhe. (Ne)spровоđenje navedenih presuda i čak njihova zloraba od političkih aktera pritom postavljajući apsurdna politička pitanja umjesto same implementacije presuda, kontinuirano se diskriminiraju građani ove države.

S obzirom na to da se Ustav BiH karakterizira i kao, više mirovni sporazum, odnosno da ima mnogo više dimenzija mirovnog sporazuma, nego jednog demokratskog Ustava, te da generalno ne nudi stvarne političke i demokratske mogućnosti građanima Bosne i Hercegovine²¹ – sukladno tome i tezi da se sa ovim Ustavom ovako dalje ne može napredovati, razgovarano je i o tome da li građani trebaju insistirati na promjeni Ustava, kao i o vječnom pitanju – na kome je konkretno da promijeni Ustav – političarima ili međunarodnoj zajednici. S obzirom na to da se ovo pitanje odnosi i na ulogu međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini, zaključci naših razgovora će biti iznijeti u ovom dijelu, jer se ipak prvenstveno odnose na Ustav, no detaljnije o ulozi međunarodne zajednice će biti govora u posebnom poglavlju gdje su analizirane međunarodne organizacije i utjecaj, ali i obaveze koje međunarodna zajednica ima prema Bosni i Hercegovini. Dakle, ono što se ističe problematično u vezi sa implementacijom Ustava BiH su zapravo nesmotreni potezi međunarodne zajednice i prepuštanje Bosne i Hercegovine domaćim akterima uz korištenje pojma „transitionsip“²², koji je u suštini bio „lažan“, jer tranzicije nije uopće ni bilo.²³ Nadalje, jedan drugi pojam „ownership“²⁴ čija je ideja zapravo da odgovornost ka

21 Ispitanik, politički analitičar i profesor – političke nauke.

22 Prevedeno sa engleskog jezika – tranzicija.

23 Ispitanik, stručnjak za međunarodne odnose, politički analitičar, transatlantska grupa za analizu.

24 Prevedeno sa engleskog jezika – vlasništvo.

državi imaju Bosanci i Hercegovci, domaći akteri, građani, no u suštini je „odgovorna i međunarodna zajednica, barem za pola ustavnog poretka, to jest Zapad sa vodećom ulogom SAD-a i uz propratnu ulogu Evropske unije.“²⁵ U konačnici, politička situacija u državi ispunjena konstantnim netrepeljivostima i političkim krizama domaćih političkih elita, uz vrlo malo onih koji su orjentisani ka „državotvornom“²⁶, dovodi do zaključka da je gotovo nemoguće „samostalno“ promijeniti Ustav.

Nadalje, kako je uopće moguće promijeniti Ustav, stručnjaci sa kojima sam razgovarala ističu i da je Ustav već nekoliko puta unaprijeđen kroz osnivanje različitih institucija, te da nam nije nužno potrebna dvotrećinska većina za neke od promjena.²⁷ Međutim, idalje ostaje činjenica da su građani ove države nemoćni da modificiraju Ustav, a da političkim elitama nije u interesu da se dogovore i riješe ključna pitanja ove države koja su nadasve u interesu prosperiteta i države i građana. Itekako je lako blokirati institucije, ne dolaziti na poslove, ne obavljati svoju političku dužnost i obavezu sukladnu radnim mjestima, ne služiti građanima, jer na koncu jedna od glavnih dužnosti političkih aktera ove države je „služenje“ državi, odnosno njenim građanima i rad u interesu građana ove zemlje, a ne obrnuto. Odnosno, jedan od glavnih problema naše države je zapravo taj odnos koji politički domaći akteri imaju ka građanima, u kom se smatraju njihovim nadređenima, a u teoriji je to mnogo drugačije. Razlog zašto imamo ovaj problem vjerovatno leži u tome da neobrazovani političari „upravljaju“ ovom državom i to je jedino logično objašnjenje koje se nameće posmatrajući njihov (ne)rad.

Na osnovu razgovora sa ekspertima, dijelimo mišljenje da odgovor na ove i slične probleme sa kojima se svakodnevno suočavamo leži u međunarodnoj zajednici, odnosno „ako trebamo na jednoj strani međunarodnu zajednicu,

25 Ispitanik, stručnjak za međunarodne odnose, politički analitičar, transatlantska grupa za analizu.

26 Ispitanik, stručnjak za međunarodne odnose, politički analitičar, transatlantska grupa za analizu.

27 Ispitanik, stručnjak za međunarodne odnose, politički analitičar, think tank.

a i trebamo i građane i lokalne aktere, jer sami po sebi neće imati snagu da to urade, vjerujem da je rješenje u tome da međunarodna zajednica stvori povoljan ambijent i jedan framework, jedan okvir, u kom onda domaći akteri moraju djelovati²⁸, naravno taj okvir mora biti baziran na demokratskim principima i vrijednostima. Zapravo, to bi mogla biti i politika EU integracija prema Zapadnom Balkanu, odnosno predpristupni pregovori u kojima bi bilo jasno naznačeno šta Bosna i Hercegovina konkretno mora da promijeni/modificira u svom Ustavu, a kako bi mogla garantovati osnovna ljudska prava svim njenim građanima, poštivanje demokratskih vrijednosti, te jaku vladavinu prava, dakle sveobuhvatne reforme i dugoročna strategija – vizija kako treba Bosna i Hercegovina izgledati. „Tako da ja vjerujem da je to otprilike jedan okvir, to zahtijeva da mi, kao prvo, vraćamo Bosnu u jedan okvir, u kom ovo sad opasno krizno djelovanje putem secesije, trećeg entiteta nije moguć i naravno jedan okvir u kojem ove naše institucije počevši od EUFOR-a i NATO garantuje da niti secesija, niti treći entitet, niti unitaristična država nije moguća, znači da se oduzimaju kolektivni strahovi, koliko da su oni izvorni ili vještački stvoreni, tako da se faktično oduzme onaj faktor politički alat širenja straha i onda ćete odmah oduzimati onaj manevarski postav²⁹ od onih koji se predstavljaju (ili koji važe) za predstavnike naroda u BiH.

Dakle, s obzirom na to da domaći akteri u većini slučajeva svoj posao u državi baziraju na strahu, odnosno kroz razne vrste straha koje izazivaju u javnosti poput secesija, prijetnji ratovima, ekonomskom propašću i slično, dovode do toga da građani ove države ne insistiraju na promjenama, a ukoliko se ostvari ono što je prethodno citirano kao prijedlog eksperta sa kojim je razgovarano, time bi se političkim elitama oduzela moć koju imaju kroz širenja patronativnog straha i zaista bi se stvorila atmosfera u

28 Ispitanik, stručnjak za međunarodne odnose, politički analitičar, transatlantska grupa za analizu.

29 Ispitanik, stručnjak za međunarodne odnose, politički analitičar, transatlantska grupa za analizu.

kojoj bi političke elite morale da pronađu kompromis i da konačno riješe određena pitanja. Na osnovu navedenog prijedloga, promjena bi zapravo došla direktno od političara, a ne od međunarodne zajednice, jer u suštini, promjene se moraju događati unutar države, to jest moraju biti insistirane od građana i takozvanog pritiska ka političkim akterima, a kako bi bile dugotrajne, stoga što zaista, da bi do istinske promjene u državi došlo, moraju političke elite da ih sprovedu.

Posebno važno za istaknuti, a što je jedan od problema sa kojima se suočava naše društvo odnose na programe obrazovanja. Naime, često smo svjedoci da postoje različiti programi obrazovanja u našem obrazovnom sistemu, odnosno da se u školama i na fakultetima orijentisanim ka društvenim naukama, izučava različita materija i to je još jedan od mnogih problema kojih smo se dotakli, a rješenje je povezano sa Ustavom BiH. Dakle, da u Ustav Bosne i Hercegovine se naprave „gimnazije sa zajedničkim programom i humanistički društveni fakulteti, neovisno o politici, neka oni budu i privatni, ali privatni od stranih građana, u Sarajevu, Mostaru i Banjaluci – gimnazije sa zajedničkim programom. Mislim da je to jedini put – kroz obrazovanje.“³⁰

Ono sa čime poentiram razgovore o Ustavu i Daytonskom sporazumu je sljedeće: „Mislim Dayton jeste jedna struktura koja je bila potrebna i bila korisna u jedno vrijeme, prije dvadesetpet godina i dalje dijelovi Dayton su itekako potrebni, ali u Daytonskom sporazumu i pogotovo Ustavu koji je dio toga ima i određena načela koja nisu u potpunosti demokratska niti odgovaraju evropskim vrijednostima. Njih je potrebno, a i moguće promijeniti koristeći same alate koji su dati u Daytonskom sporazumu. Znači ima tu raznih nedemokratskih načela i sva se ona ističu u političkom životu, samo što stranke ističu ona koja njima smetaju, a ne ističu ona

30 Ispitanik, profesor, politički analitičar, historičar.

koja idu njima u korist.“³¹ Dakle, dosta smo vremena izgubili usljed loših politika i nepostojanja vizije za ovu državu, a najveća odgovornost za to je na domaćim političkim akterima koji nisu obavljali svoj posao i služili ovoj državi na način kako su trebali obavljati svoje funkcije i kako se to od njih zahtijevalo. Nalazimo se na prekretnici, prošlo je dvadesetsedam godina od Daytonu i trideset godina od Referenduma, kada smo na demokratski način izabrali da budemo nezavisna država ravnopravnih građana, u ovom trenutku moramo se okrenuti evropskim vrijednostima i modificirati ono što je potrebno, a zadržati ono što je u skladu sa demokratskim vrijednostima.

Proces pomirenja

Kada posmatramo sa tačke gledišta da i nakon trideset godina od Referenduma se manipulira podacima o tome kako su se građani ove države izjasnili na samom referendumu za nezavisnost RBiH iz 1992. godine, te da se često provlači kao argument na osnovu kojeg političke elite pokušavaju prikazati da su građani ove države podijeljeni, da uopće ne funkcioniraju zajedno. Ili, uostalom, ono što domaći akteri zapravo žele postići jeste da, kao što je već spomenuto, zadrže svoje pozicije, no razgovarajući sa stručnjacima i mladim osobama, aktivistima u ovom društvu, pitanja poput procesa pomirenja, podijeljenosti države i identite građana Bosne i Hercegovine su se nametnula i došli smo do mnogih zaključaka. Napominjem da su intervjui, odnosno razgovori obavljeni sa ekspertima različitih etničkih skupina, odnosno ispitanici sa kojima je razgovarano imaju svoja prebivališta u Sarajevu, Mostaru i Banjoj Luci. Shodno tome, navedena pitanja u vezi sa procesom pomirenja povezana su sa političkom situacijom u državi i konstantnim potpirivanjima etno-nacionalističkih

31 Ispitanik, profesor, političke nauke.

tenzija u zemlji, insistiranjem na podijeljenosti od političara. U suštini, takvi obrasci ponašanja i izazivanje takvih situacija, odnosno kriza su jedna od najgorih kočnica koje možemo imati ka napretku. Na koncu svega, da li su zapravo „glasniji“ oni koji zagovaraju podijeljenosti ili je takva situacija zaista u državi, spoznato je kroz razgovore sa stručnjacima i zapažanja iz intervjua su izdvojena u ovom dijelu poglavlja.

Kultura ili klima straha, koncept često korišten u političke svrhe, odnosno da bi se postigli politički ciljevi izazivanjem straha u javnosti. Moglo bi se reći da su ovaj koncept usavršili domaći politički akteri (a mnogi bi zagovarali da bi mogli čak poslužiti i kao studije slučaja istraživačima u znanstvenim istraživanjima), naravno sa svrhom postizanja političkih ciljeva, kao što je već objašnjeno, izazivajući strah u našem društvu. Mišljenja je tog i sagovornik, koji na pitanje o razlikama između naroda u državi ističe sljedeće: „Pa sad da li ima razlike, ja ih ne vidim lično, ali sve i da ima zbog čega bi čak i razlike bile loše?! Brojne države odlično funkcionišu iako u njima živi više različitih naroda, nacija, vjeroispovijesti. Žive bez ikakvih problema, tako da bismo se mi čak trebali i ponositi svojom raznolikošću s te strane, pa čak i ako postoje razlike, one ne bi smjele biti uzimane kao nešto loše. Mada opet kažem, prema mom mišljenju, to je sve isti narod samo sa možda različitim porijeklom ili nekim vjerskim uvjerenjima ili šta god, ali što se tiče da li je to stvarno među narodom tako ili nije, mislim da je manje nego što se to želi predstaviti u svakom slučaju. I mislim da je i ono gdje postoji ta neka vrsta zadojenosti i otklon prema nečem drugom i drugačijem je zbog činjenice da ljudi nisu imali priliku da se kreću i da upoznaju i da šire svoje vidike i slično, a zbog toga, upravo postoje i sve ove stremljenja da se te podjele održe, pa čak i fizički da se održe, upravo zato što je lakše kontrolisati ljude ako su u jednom toru skupljeni onda je njima lakše manipulirati i plašiti ga nečim drugim. Ako ne može sam da se uvjeri, da to nešto drugo nije ništa strašno, ako razumijete šta hoću da kažem, mislim da to među ljudima nije uopšte, pogotovo tamo gdje ljudi

rade, gdje ljudi posluju jedni s drugima, tu posebno apsolutno ne vidim bilo kakve prepreke i razlike i slično, ali opet kažem zvanična politika je takva, da te nekakve se podjele se održe radi lakšeg stvaranja nekakvog straha i manipulacije.³² Naprosto ova država jeste država ravnopravnih građana i kao takvi zaista trebamo raditi zajednički za prosperitetnu državu, a ne slijepo slijediti ono što politički akteri zagovaraju, posebno ne kada se radi o podjelama iza kojih gotovo uvijek stoji jasan separatistički cilj koji omogućava (ne)rad političkih aktera.

S jedne strane uočava se zabrinutost stručnjaka prema kojem se objašnjava da je zapravo, usljed stalnog „teroriziranja“ građana, jedini izbor koji imamo podjela na naše zajednice, da ne kažem „torove“, kakav obično rezultat i žele postići politički akteri. Upravo zbog toga, da ako zagrebemo po površini, dolazimo i do pitanja da li živimo neki idealni koncept tolerancije u kojem ne želimo da imamo sukob sa drugima u našem društvu, no da se u suštini socijaliziramo sa pripadnicima svoje „zajednice“, da se zapravo krećemo u mononacionalnim krugovima, a da imamo jako mali broj prijatelja iz drugih etničkih skupina, te da ako tako posmatramo pomirenje onda smo zaista u potpunosti ga i ostvarili kao takvog, ali da zapravo pomirenje ide dublje od toga.³³ Nadalje, ono što se istaknulo u razgovorima, jeste da „državni aparat nije preuzeo inicijativu da se radi na pomirenju i na stabilnosti u Bosni i Hercegovini,“³⁴ što nas dovodi do toga da je „konstruktivni dijalog moguć u našoj državi, ali da su na vlasti obrazovani ljudi.“³⁵ Odnosno, da usljed takvog stanja, međunarodna zajednica treba postavljati inicijative koje će građani slijediti, odnosno da je „ključ da građani spoznaju zajedničke

32 Ispitanik, stručnjak za borbu protiv korupcije.

33 Ispitanik, profesor, političke nauke.

34 Ispitanik, stručnjak za međunarodne odnose, politički analitičar, think tank.

35 Ispitanik, aktivista za okolišna prava, istraživač.

interese i saraduju za dobrobit svih.³⁶ Također, važnije je pitanje „da li mi možemo živjeti kao sugrađani i ako se ne slažemo oko tih nekih veoma značajnih političkih i primarnih pitanja, historijskih i političkih pitanja“³⁷, odnosno da ako nastavimo sa demokratskim procesom, naše šanse, kao društva u cjelosti, su poprilično dobre, te će se za nove generacije postaviti pogodno tlo za dalji napredak i države, ali i društva.

Sa druge strane, kada govorimo o procesu pomirenja, ne možemo nikada reći da je ono dosegnuto u potpunosti, jer je to naprosto nemoguće ostvariti. Dakle, „jako je teško govoriti o jednoj tački u kojoj pomirenje postoji, čak i kad pogledamo neke druge odnose u Evropi, kao što su odnosi Francuske i Njemačke ili Njemačke i Poljske. Evo baš nedavno, u odnosima između Njemačke i Poljske i često se pokrenu različite teme od reparacija, pa do odnosa prema Drugom svjetskom ratu, gledano prema granicama koje su nastale nakon Drugog svjetskog rata. I mislim da u tom smislu nema te „end tačke“³⁸, odnosno nema krajnje tačke u kojoj kažemo da je proces završen.“³⁹ Stoga proces pomirenja trebamo posmatrati kao takav proces koji prolazi kroz uspone i padove, no ono što je važno jeste i da inicijative i uključenost dođu i od državnog aparata, a ne samo od međunarodne zajednice.

Ono što se ističe posebno iz razgovora sa mladim osobama i ekspertima, jeste da sve ovisi gdje se posmatra situacija u našoj državi i da u suštini, podijeljenosti koje se prikazuju u medijima dakle, ako posmatramo jednostrano ili ukoliko slušamo ono što domaći akteri propagiraju, možemo i reći da smo podijeljeni, no na terenu je daleko drugačija slika i zapravo, te podijeljenosti o kojima političke elite pričaju gotovo da i ne postoje. Posebno

36 Ispitanik, reformske politike, aktivista za okolišna prava.

37 Ispitanik, politički analitičar i profesor – političke nauke.

38 Prevedeno sa engleskog jezika – krajnja tačka.

39 Ispitanik, stručnjak za međunarodne odnose, politički analitičar, think tank.

zanimljivo je saznanje o Mostaru, s obzirom na sve što se događalo u tom gradu, te na trenutnu sliku u javnosti, mogli bi se zaključiti da je „podijeljen“ na dvije strane, no moj sagovornik ističe drugačije: „Mostar je ostao zaista jedna višenacionalna sredina i dobro da je ostao takav, unatoč svemu. I u Mostaru, kad biste pratili samo medijsku sliku, čovjek bi rekao da je tamo puno mržnje, puno ovoga, naprosto nije, jednostavno nije. Apsolutno se u Mostaru normalno živi, ko želi prelazi ovamo onamo, postoje ljudi koji idu svuda, neko i ne ide nigdje, dio ljudi ide, dio ne ide i u potpunosti normalno funkcionira i nema nikakve atmosfere mržnje u svakodnevnom životu. Čak mogu reći da evo posljednjih nekoliko godina, postoji svijest o onome što se desilo, što je na kraju očajno i ružno i zločini koji su napravljeni u ratu; neće oni to javno, jer se boje i iz političkih i iz razloga osude, ali skoro svi ljudi, u privatnom razgovoru, shvataju da je to bilo uprazno.“⁴⁰

S obzirom na to da su mišljenja ispitanika u ovom istraživanju podijeljena, odnosno da okvirno mišljenje koje postoji o našoj državi, društvu i odnosima u njemu, prvenstveno se bazira na to da je proces pomirenja kontinuiran proces, da ne možemo dosegnuti tu krajnju tačku svakako, ali da usljed političkih manipulacija, odnosno izazivanja straha u javnosti od drugoga i drugačijega, dolazimo u poziciju u kojoj politička propaganda separatizma kod određenih skupina i uspijeva. Stoga, dolazimo i do konačnog pitanja da li je ključ zapravo gradnja evropskog identiteta. Mišljenja ispitanika su da je „evropski identitet jedna nadogradnja na ovo što mi sada imamo,“⁴¹ odnosno da suštinski uz dogovor političkih aktera, pritisak javnosti i stvaranje pogodne atmosfere od međunarodne zajednice, možemo se okrenuti ka tome da da uskladimo naš Ustav sa demokratskim načelima EU, te na taj način ostvarimo ravnopravnost svih građana. Ovdje se ne govori o tome da mijenjamo koncept konstitutivnih naroda, jer „sam

40 Ispitanik, profesor, politički analitičar, historičar.

41 Ispitanik, profesor, političke nauke.

pojam konstitutivnog naroda, sam po sebi, ili državotvornog naroda, ako ćemo tako reći, nije problematičan kao pojam. On čak sa pravnog aspekta nije problematičan kao pojam, kod nas je čak potreban u smislu da se jedan narod ne ističe kao državotvoran nad drugim i to je sasvim ok. To imate u većini država, da imate jedan narod koji se smatra čisto kao porijeklo nacije ili kako već hoćete to nazvati, ali kod nas to dolazi do problema isključenja drugih čisto nauštrb državotvornih naroda i u političkim institucijama i što se tiče ravnopravnosti u svim dijelovima države.⁴²

Dakle, da bismo „pomirili“ etnički pojam konstitutivnog naroda i eventualno postali članicom EU, „i čak je u našem slučaju kad imate tri konstitutivna naroda ako se unutar toga uspije ugraditi i mjesto da su ostali narodi i manjine jednako pravni njima u svim aspektima, tu nema nikakvih pometnji da oni ostanu konstitutivni.“⁴³ Zaključno, ono što se provlači kroz ovo poglavlje odnosi se na potrebu modificiranja, odnosno usklađivanja i uređivanja i Ustava, na koncu „moderniziranja“ Ustava i sa demokratskim vrijednostima, ne mora nužno značiti da naš cilj mora biti članstvo u Evropskoj uniji, modificiranje Ustava znači prilagođavanje i povrh svega, jačanje ljudskih prava u našoj državi, što nam uvijek treba biti prioritet, a tek onda potencijalna članstva i slično, ne trebamo raditi nešto da bismo to uradili, suština je da zaista radimo na promjenama u našem društvu da bismo poboljšali i promijenili na bolje naše društvo i zapravo, naš konačni cilj treba biti dobrobit svih građana u državi, a politički akteri moraju biti u službi orjentisani ka boljitku građana i na koncu, država mora biti servis građana. Uostalom, „ako niste zadovoljni sa stepenom ili tim, da kažem opet manifestacijama kriminala, korupcije, svega ostalog u vašem društvu, hoćete li nastaviti da glasate za iste vrste stranaka, možda čak i bukvalno iste stranke, dvadesetpet godina i očekivati da će se nešto eto

42 Ispitanik, profesor, političke nauke.

43 Ispitanik, profesor, političke nauke.

preko noći slučajno promijeniti, pa naravno da neće. Dakle, to je neka ta teorija demokratske kulture što nama, meni se čini, mnogo više fali nego stvarni demokratski Ustav.“⁴⁴

INSTITUCIONALNE REFORME I VLADAVINA PRAVA

Konstantno, što od međunarodne zajednice i međunarodnih službenika preko medija i slično, provlači se riječ reforma, odnosno neprestano se provlače u javnom eteru, reforme i potreba za istima u državnim strukturama. No, kao što to obično biva u našoj državi, to na tome i ostane, odnosno gotovo sve predložene reforme u većini slučajeva nikada i ne budu sprovedene i tako se konstantno vrtimo u krug, ostajemo u mjestu i štaviše, u nekim situacijama nazadujemo, ne samo regionalno, nego i globalno. Ono što također izostaje jeste i pritisak javnosti na političke aktere i samim tim dolazi do generalno pasivnosti u cijeloj državi i „čekanja“ da neko riješi sve probleme u državi sa kojima se suočavamo i kao društvo.

Institucionalne reforme i formalni/neformalni aranžmani, odnosno „dok god je potreban koncenzus za donošenje bilo kakvih odluka o Bosni i Hercegovini, članstvo u NATO- u nam nije dostižno, što ne znači da bliska saradnja sa NATO-om nije dostižna, ona je itekako i dostižna i poželjna, što znači sve osim članstva – suradnja, vojne vježbe, ali neutralnost. Što se tiče Evropske unije, tu je pitanje kako prevazići jednu potrebu za kompromisom kada unutarnje strukture Bosne i Hercegovine koče kompromis. Postoji potreba za suradnjom, ali ne postoji volja za suradnjom i mislim da se to više tiče oblika političkog vodstva, nego samih struktura države i dok se ti oblici političkog vodstva ne promijene, gdje se odgovornost po izabranih

44 Ispitanik, politički analitičar i profesor – političke nauke.

dužnosnika spram građana ne poveća, ćemo i tu stajati, tapkati na mjestu, ali već vidimo određene promjene, znači i u Republici Srpskoj i u Federaciji i kod Bošnjaka i kod Hrvata se javljaju stranke koje uspijevaju na neki način da okupe volju građana oko sebe, ne čisto transakcijski, ja vama vi meni, nego i u smislu vrijednosti za koje oni stoje.“⁴⁵

S obzirom na to da „u zemlji žive ljudi koji su jednako ravnopravni građani i jedini način da se nešto uspostavi i da ta zemlja krene naprijed barem minimalno koliko može funkcionirati bez tog svakodnevnog zatezanja hoće li se neko otcijepiti ili neće, hoće li blokirati ili neće. I da se kaže da „hej ne možemo dobiti svi ono što bismo htjeli, dakle hajmo sjesti i dogovoriti se, koliko se može popustiti da bi država bila funkcionalna, ali ne može se politika voditi emocijama, naravno u kampanji je moguće da bi se dobili glasovi to je sasvim razumljivo. Realno, državnu politiku emocionalno ne vodi niko. Tako da kažem šta bi trebalo, trebalo bi sjesti i dogovoriti se, vidjeti, dokle možemo ići, ajmo sjesti i vidjeti dokle možemo nešto napraviti, ali to znači progutati vrlo neugodne stvari i reći svojoj javnosti ‘Čujte, ljudi mi moramo popustiti’, a na to niko nije spreman, apsolutno niko.“⁴⁶

Zakon, nakon ustava, je najviši pravni akt i svi drugi pravni akti moraju biti u skladu sa njime. Kroz vladavinu prava se osigurava poštivanje osnovnih ljudskih prava svakog pojedinca, odnosno može se objasniti i kao stavljanje prava iznad svih, neovisno koju funkciju obavljamo, zakon se mora poštovati i slijediti, provoditi u jednoj demokratskoj državi. Također, vladavina prava je širok koncept i u potpunosti se odnosi i na pravosuđe, procesuiranje korupcije, organizovanog kriminala, na apsolutno funkcionisanje pravnog sistema jedne države. Dakle, za vladavinu prava i funkcionisanje pravosuđa u našoj državi su potrebne institucionalne reforme, formalni i neformalni

45 Ispitanik, profesor, političke nauke.

46 Ispitanik, politički analitičar, historičar.

procesu, institucionalni aranžmani, a kako bismo ostvarili napredak. Poslužit će jedan primjer improviziranog slučaja kao objašnjenje kako (ne) funkcionira vladavina prava u našoj državi, odnosno primjer koji pokazuje disfunkcionalnost pravosuđa, organizovani kriminal, korupciju s jedne, a s druge strane prikazuje korumpiranost sistema generalno, strukturalno. Slučaj, odnosno objašnjenje pravnog postupka i korumpiranosti sistema je baziran na sličnim slučajevima koji se konstantno pojavljuju u medijima, u našem okruženju i koji su svojevrsni „modus operandi“⁴⁷ u našoj državi. Također, ispitanici u istraživanju su navodili konkretne primjere i institucionalne promjene koje je potrebno sprovesti u našoj državi, a koji će biti elaborirani nakon navedenog primjera, odnosno matrice prema kojoj se često postupa.

Stoga počnimo od sljedećeg primjera, a radi se o uništavanju profitabilnih firmi. Smatram da se (gotovo) svaka osoba suočila ili direktno/indirektno sa ovakvim primjerom ili je upoznata kroz medije. Organizovani kriminal i „poslušnost sistemu“ idu jedno uz drugo, posebno kada se radi o uništavanju preduzeća koja posluju sasvim stabilno. Postoje različiti razlozi zašto uopće dolazi do uništavanja profitabilnih preduzeća i to mnogi razlozi, koji u ovom primjeru nisu fokus objašnjenja, niti predstavljaju značaj za dalje elaboriranje slučaja.

Naime, zamislimo da postoji vlasnik firme, koji nerijetko može biti i strani državljanin i koji „vlada“ firmom u pozadini, dok na direktorsku, javnu funkciju postavlja lokalnu osobu koja je ujedno i predstavnik, upravitelj te firme/preduzeća. Također, ta firma može da bude u bilo kom sektoru, matrica je, više manje ista svuda. Dakle, preduzeće dobro posluje, zapošljava određeni broj radnika i odjednom dolazi do finansijskih problema u tom preduzeću, na primjer direktor ne ispunjava obaveze prema povjericima, ne isplaćuje rate kredita, a usljed nedovoljno novčanih sredstava na računu.

47 Prevedeno sa latinskog jezika – način rada.

Iako, kako je već naglašeno, firma posluje sasvim normalno, što znači da su i prihodi mnogo veći od rashoda, no očigledno dolazi do pogrešnog knjiženja prihoda u firmi i disbalansa finansijskih sredstava.

Nadalje, usljed nemogućnosti upravljanja firmom dolazi do stečajnog postupka gdje se upoznajemo i sa još jednom funkcijom u cijelom procesu, odnosno pozicijom, a to je stečajni upravnik, kojem je inače zadatak da učini apsolutno sve u njenoj/njegovoj moći da spriječi odlazak firme u stečaj, te u konačni u stečajni postupak na sudu. Kao što već možete pretpostaviti, stečajni upravnik također, je još samo jedan u nizu „poslušnika“ sistema i naravno, čini sve što je u njegovoj moći da odvede određeno preduzeće u stečaj, što na kraju i uspijeva, a za to naravno biva nagrađen. Okvirno, ukoliko radnici odluče da se bore za svoja radnička prava i prijavljuju slučaj nadležnim organima, u većini slučajeva nadležne institucije se ogluše na ovakve slučajeve. Ukoliko angažiraju advokate i oni eventualno postanu potkupljivi i slično. No, zamislimo da radnici zahtijevajući svoja prava dođu do općinskog suda i kažimo da dođe do procesa stečajnog postupka na sudu.

Kao što možete pretpostaviti, radnici imaju fizičke dokaze o nezakonitostima u poslovanju/direktorskom upravljanju firmom, zatim dokaze o svim neregularnostima koje su učinili stečajni upravnici i tako dalje. Naravno, te dokaze prilažu sudu u toku postupka sa nadom da će stečajni sudija reagovati, odnosno obnašati svoju funkciju i postupati prema Zakonu o stečajnom postupku. No, stečajni sudija ne postupa prema zakonu propisanim normama i samim tim, zanemaruje sve dokaze, uvjeravajući radnike da, iako imaju dokaze, oni nemaju „pravo“ i da, zapravo sve što su učinili direktor firme, stečajni upravnik i svi drugi „poslušnici“ je zapravo u skladu sa zakonom. Naposljetku, stečajni sudija presuđuje „u korist“ stečajnog postupka i tako je jedna firma odvedena u stečaj na nezakonit način, a stečajni sudija također, „poslušnik“ sistema, obavlja svoj dio uloge

prema matrici operacije koju izvršavaju. U nekim slučajevima, radnici insistiraju i ulažu žalbe, dodatne tužbe i slično; u nekim slučajevima njihova borba za pravdu, za svoja radnička prava budu i uvažena, odnosno nisu svi korumpirani niti sve sudije, niti svi tužioc i slično, te postupajući prema zakonima, naravno radnici ostvare u konačnici svoja prava. Vjerovatno se pitate i šta bude sa posljednje nabrojanim „poslušnikom“ sistema, odnosno stečajnim sudijom. U većini slučajeva ne dođe do sankcija, odnosno kada je taj sudija i slični njemu, dobro povezan za političkom strankom za koju obavlja poslove, nakon uspješno odrađenog „posla“, biva i nagrađen u vidu promocije na višu funkciju i slično. Ovo je jedan od primjera kako navodno (ne)rijetko funkcionise pravosuđe u našoj državi. Sigurna sam da postoji milion ovakvih i sličnih slučajeva, odnosno slučajeva u kojima postoji niz nezakonitih radnji, u kojima je pravda jako spora, ali (ipak) dosljedna, jer kao što je navedeno mnogi radnici, mnoge oštećene osobe (dakle, ma kakav postupak da se vodio na sudu), ulažu prigovore, žalbe i insistiraju na pravdi, bore se dok ne iscrpe sve pravne mogućnosti i ponavljam, do pravde i dođe, ali ona je jako spora u takvim slučajevima. No, također, mnogi i odustanu i ne istraju do kraja usljed raznih pritisaka vladajućih, korumpiranih „poslušnika“ i slično.

Kroz razgovore sa ispitanicima, osobama koje su „na terenu“ i koje nam pružaju direktan uvid u stvarno stanje (dis)funkcionalnosti sistema, zaključili smo da su ključne slabe tačke u našoj državi, odnosno da su ključne tačke na kojima se mora raditi da bi se osigurao minimum vladavine prava definitivno „sigurno pravosuđe i reforma pravosuđa, jačanje pravosuđa, odnosno jačanje nezavisnosti pravosuđa. S obzirom na to da se to dalje reflektuje i na sve ono ostalo što ne funkcionise u državi, prije svega i kada ne govorimo samo o procesuiranju korupcije i organizovanog kriminala i svega onoga što zapravo ima direktan uticaj na način funkcionisanja institucija, već i za sve ostale segmente funkcionisanja pravosuđa. Pa i kada govorimo o tom građanskom pravosuđu i slično, koje je ključno da

svaki pojedinac u državi može da zadovolji neka svoja osnovna prava, da može da očekuje pristup pravdi, da može da očekuje efikasnost procesa i slično. Nažalost, kod nas je i pravosuđe zarobljeno politikama, a zarobljeno je specifičnim interesima pojedinaca i političkih stranaka na vlasti i na taj način na kraju i funkcionise, da ne govorim o tome da i ta njegova fragmentiranost utiče na efikasnost i uopšte kompleksnost finansiranja pravosuđa i na njegov rad utiče na kapacitete samih pravosudnih institucija, ali opet kapaciteti su jedno, mnogo je toga i uloženo u izgradnji kapaciteta gdje je također ključnu ulogu imala međunarodna zajednica međutim, ključno je opet pitanje volje i nezavisnosti i kompetencija na kraju krajeva ljudi koji obavljaju ključne funkcije u institucijama pravosuđa.⁴⁸

Dakle, jedna od ključnih stvari koje je nužno riješiti u našoj državi je pravosuđe, da bismo mogli očekivati iole funkcionalan sistem i vladavinu prava koja nam mora biti zagarantovana. Svaki pojedinac u ovoj državi mora znati da, kada se nađe u situaciji opisanoj u navedenom (potencijalnom) primjeru, može uvijek računati na to da će njegova/njena prava biti poštovana i da će uvijek pravda biti zadovoljena. Nadalje, nema daljeg napretka naše države, društva, ako nemamo vladavinu prava. To je osnovno što se zahtijeva od onih koji obavljaju ove i slične funkcije. O reformama raznim, se govori godinama i često su neke reforme u procedurama i na njima se radi, no ili jako usporeno ili samo deklarativno, a u stvarnosti imamo potpuno drugačiju situaciju, odnosno neuspjele pokušaje i slično.

Također, reformu „imamo u nekoj novoj formi u vidu izmjena zakona o VSTV-u i najava novog zakona i slično i nekih drugih procesa koji se dešavaju opet pod inicijativom različitih međunarodnih organizacija, institucija prema ključnim institucijama pravosuđa u Bosni i Hercegovini, ali sve su to neke opet kažem, **kozmetičke izmjene, promjene, mehanizmi kroz**

48 Ispitanik, stručnjak za borbu protiv korupcije.

podzakonske akte i slično, koji suštinski opet, nisu riješili ključni problem, a to je kome odgovaraju ključni ljudi u pravosuđu, da li postoji uopšte odgovornost, kako se biraju, da li imamo zaista ljude koji su sposobni da obavljaju te funkcije ili ne i to se neće riješiti dok god ne budemo imali kompletnu reformu cjelokupnog sistema u smislu načina imenovanja, transparentnosti, kriterijuma, imenovanja i ocjenjivanja i praćenja rada ljudi u pravosuđu i na nivou institucija i na nivou pojedinaca, ali na kraju krajeva neophodno je uspostaviti, takozvane **vetting procedure**, odnosno provjere svih ljudi ključnih u pravosuđu, ne samo kada govorimo o kompetencijama, već i kada govorimo i o imovini, kada govorimo na kraju krajeva i potencijalnoj povezanosti i sa organizovanim kriminalom, politikom i slično.“⁴⁹

Nadalje, razlog tome i ono što ističe moj sagovornik zašto uopće dolazi do monopoliziranja sistema od lokalnih aktera se ogleda u sljedećem: „vrlo je logično zbog čega nema volje da se to provede, zato što svi koji su na vlasti žele da i dalje imaju kontrolu nad pravosuđem, žele da ostanu zaštićeni, žele da upravljaju time ko će biti procesuiran a ko neće, a kada govorimo o bilo kojoj vrsti kriminala, jer opet moramo imati u vidu da su i ljudi iz vlasti direktno povezani sa organizovanim kriminalom i na kraju krajeva, to će još dugo biti kamen spoticanja, bez obzira na sve vrlo jasne preporuke koje su došle, bez obzira na pomoć tehničku koja se pruža, za uspostavljanje i funkcionisanje institucija, izgradnju boljeg okvira, mehanizama integriteta i slično.“⁵⁰ Dakle, usljed monopoliziranja pravosuđa koje politički akteri sprovode, a kako bi pokazali političku moć i nametnuli svoje uslove djelovanja, naš sistem se urušava i građani gube povjerenje u institucije kojima bi, u suštini, glavni zadatak trebao biti zaštita i sprovođenje zakona, prava i obezbjeđivanje fer pravosuđa za sve ljude jednako.

49 Ispitanik, stručnjak za borbu protiv korupcije.

50 Ispitanik, stručnjak za borbu protiv korupcije.

Povrh toga, ono što se nameće kao drugi segment jeste izborni sistem, iako možda kada se pomisli na vladavinu prava i ne može ju se baš često povezati sa izborima, nego više sa demokratskim procesima, no „kompletan izborni sistem u Bosni i Hercegovini, hajde da čak i ne spominjenom te diskriminatorne odredbe i sve ono što su opštepoznate stvari, ne obezbjeđuje minimum integriteta samog procesa, što znači da vam to onda dovodi u pitanje legitimitet ljudi koji su izabrani da obavljaju funkcije, pa i samih institucija koje predstavljaju i legitimitet izbornih rezultata na kraju krajeva, gdje onda više ne možemo pričati o volji građana, ako vi u samom sistemu imate ogroman prostor da osigurate fiktivne glasove, da osigurate kontrolu nad izbornom administracijom i slično.“⁵¹

Sve prethodno navedeno, dovodi do zaključka da je naš sistem izrazito korumpiran. Kao što je i ranije spomenuto, konstantno smo svjedoci na dnevnom nivou raznoraznih malvezacija, političkih i drugih, također, mnogih afera, od kojih neke čak otkri(va)ju hrabri novinari koji, baveći se istraživačkim novinarstvom, otkrivaju brojne političke afere i onda je zapravo neprocesuiranje sudionika raznih afera (ili barem mizerno procesuiranje), rezultat upravo ovoga što ispitanici ovog naučnog istraživanja ističu kao problematično. No mogu se istaknuti mnogi primjeri koji zapravo oslikavaju disfunkcionalnost sistema i korumpiranost na djelu, a ne radi se „samo“ o državnim institucijama. Ono što želim da istaknem da, iako smo u ovom poglavlju se bavili i razgovarali o vladavini prava i samim tim funkcionisanju pravosudnih institucija i sprovođenju zakona i slično, u stvarnosti, ne zakazuje samo taj aparat, nego nažalost gotovo na svakom koraku smo svjedoci navedenoga.

Dakle, poentirano od sagovornika: „to su neke dvije oblasti koje deftinitivno su ključne za sve ostale procese u državi. Mi dalje možemo govoriti o drugim mehanizmima, u smislu prevencije korupcije, u smislu osiguranja integriteta, zakona koji nedostaju i koje treba unaprijediti, poput

51 Ispitanik, stručnjak za borbu protiv korupcije.

onih koji se tiču integriteta nosilaca uopšte javnih funkcija, sprečavanje sukoba interesa, načina na koji funkcionišu političke stranke, javne nabavke, zaštita prijavitelaca korupcije i slično, sve su to jako bitne stvari, ali šta god se dešava u državi, pa ako nije direktno povezano sa korupcijom, opet je pravosuđe to koje bi trebalo da osigura da postoji nekakav minimum odgovornosti u bilo kojem obliku, a to se jednostavno ne dešava. Osim što je spor sistem, građani više nemaju apsolutno nikakvo povjerenje i samim tim, neće se ni upuštati u to da traže svoja prava, u bilo kom obliku. Ne pričamo samo o tome da se uključe u borbu protiv korupcije, prijavljuju nešto, već uopšte da potraže na bilo koji način zaštitu svojih prava pred pravosudnim institucijama. I zbog toga mislim da su ta dva segmenta zapravo ključna da bismo uopšte mogli pričati o zakonitosti rada institucija, bilo kojih institucija.⁵²

Kroz cijelo poglavlje upoznali smo se šta je ključno da se promijeni da bismo imali funkcionalan sistem, ali ne i u potpunosti kako možemo osigurati slobodu tužilaštvu da radi svoj posao, jer ipak ne možemo ništa generalizirati i nisu svi ljudi koji se nalaze u pravosuđu korumpirani, s obzirom na to postavlja se pitanje kako osigurati tim ljudima da djeluju, jer ipak ima i onih koji obavljaju svoj posao savjesno i poštuju pravni poredak ove države. Sukladno tome, ono što je zaključeno kroz ovo naučno istraživanje, jeste da promjena zapravo dolazi od nas i, kao što već nekoliko puta naglašeno, naša pasivnost u posmatranju svega što se događa u državi počevši od političkih kriza, raznoraznih afera, organizovanog kriminala, korupcije i slično, možemo nabrajati koliko želimo, isuviše je puno problema sa kojima se ova država i ovo društvo suočava, ali poenta je da mi živimo u ovoj državi i ukoliko nismo zadovoljni sa time kako se obavljaju poslovi u institucijama kojima je glavni zadatak postarati se funkcionisanje i sprovedbu zakona i slično, onda mi naprosto moramo izvršiti pritisak.

52 Ispitanik, stručnjak za borbu protiv korupcije.

U većini slučajeva pak, dolazi i do zastrašivanja onih koji odluče da se suprotstave sistemu, ali duboko vjerujem da su uvijek u manjini oni koji uništavaju ovaj sistem, da je puno više ljudi u ovoj državi koji istinski želi promjene i prosperitet za sebe i za svoju djecu, jer to je ono što je uostalom i budućnost ove države. U konačnici, ono što želim da kažem je da nam ne treba mnogo da bi se dogodila promjena ili osjetilo blagostanje u ovoj državi i „u osnovi ako pogledamo šta su problemi pravosuđa u Bosni i Hercegovini, onda su ti problemi vezani za i vrlo su konkretni, oni nisu apstraktni: treba nam vladavina prava, treba nam sudstvo da proradi itd., već su oni vrlo konkretni i vezani su za određene procedure i nedostatak energije, da tako kažem unutar pravosudnog sistema, da se sam izbori sa devijacijom. Radi se o tome: o proceduri kako se biraju sudije i tužioci, kakve su procedure za discipliniranje tužitelja i sudija koji su nešto uradili, radi se o tome, ok postoje ove izjave o imovinskom stanju, ali je fazon da u VSTV-u niko kroz te izjave ne prolazi, ne propituje da li su ispravne, jednostavno ti formulari se popune i aktiviraju i ništa se ne desi. U biti stvari su vrlo konkretne i potrebno je da jedna masa unutar VSTV-a jednostavno krene vršiti funkciju za koju su nadležni i da unaprijede način na koji rade. Mislim da uz podršku, prije svega i iz EU-a, ali i uz pritisak javnosti da se to desi, te se stvari mogu pokrenuti i da pravosuđe onda može proraditi.“⁵³ Dakle, nekoliko je puta ponavljano od ispitanika da promjena dolazi od nas, da mi moramo insistirati na tome da se stvori ta masa koja će pokrenuti niz promjena, zapravo ta masa ljudi unutar institucija, koja već postoji, koja želi promjene, koja se osjeća užasno kada „mora“ da sprovede određene naredbe svojih šefova ili kada se očekuje od nje da „zažmiri“ na ono što se događa, jer u suprotnom će dobiti otkaz, biti zastrašivana ili još gore, članovi porodice te osobe će biti zastrašivani, a sve kako bi određene neregularnosti „prošle“, to jest, „ne postoje savršeni zakoni, ne postoje ni

53 Ispitanik, stručnjak za međunarodne odnose, politički analitičar, think tank.

savršene procedure, zato što su sve institucije sastavljene od ljudi i ljudi su kao takvi skloni svakakvim stvarima. Mislim da ono što se dešava u Poljskoj i donekle u Mađarskoj dokaz da čak i kada napravite sistem⁵⁴, da hajde da kažem prebaci većina da bude u pozitivnom smislu, da se može sve obrnuti. Tako da je to ustvari konstatna borba onih ljudi koji žele da idu naprijed i onih koji to ne žele. Tako da mislim da bi bilo dobro da se javnost, kada je u pitanju pravosuđe, fokusira na ova konkretna pitanja bilo da se radi o izboru sudaca, tužilaca, disciplinskim procesima, itd. i da pritisak ide u tom pravcu.⁵⁵ U suštini, insistiranje na zaštiti onih koji promjene žele, na zaštiti onih koji su u ovom sistemu najranjiviji, želja i volja i pritisak građana da do toga dođe i uz pomoć međunarodne zajednice, koja će također, poslušati i oslušivati volju građana i pomoći u pritisku koji bi došao do institucija, onda bismo mogli očekivati promjene i konkretne poteze onih koji rade na reformama, a na kraju, sami korisnici sistema, odnosno građani će konačno živjeti u državi u kojoj postoji vladavina prava, zakona i u kojoj je svima zagarantovana pravičnost postupaka.

PERSPEKTIVE ZA BOSNU I HERCEGOVINU

Kakve su perspektive za Bosnu i Hercegovinu na osnovu trenutne situacije u kojoj se nalazimo, koji su mogući scenariji ukoliko ne poduzmemo ništa da poboljšamo one segmente koji ne funkcioniraju, odnosno šta konkretno smatraju ispitanici i kako vide Bosnu i Hercegovinu za deset godina, te kako mlade osobe posmatraju svoju ulogu u društvu, no i da li se uopće vide u državi ili svoj aktivizam planiraju usmjeriti ka inostranstvu, odakle možda i mogu više pomoći državi i društvu u cjelosti. Dotakli

54 Ispitanik se referira na sisteme koje imaju Poljska i Mađarska kao članice EU, odnosno da iako sistem može biti usklađen sa EU normama i standardima, da to ne znači da se ne mogu nadvladati oni koji ne žele promjene u društvu/državi i koji kreiraju politička previranja i slično.

55 Ispitanik, stručnjak za međunarodne odnose, politički analitičar, think tank.

smo se mnogih tema, došli smo do mnogih zaključaka. Nažalost, u toku razgovora vrlo često se provlačila teza da zapravo i nema budućnosti u ovoj državi i doista, kada posmatramo situaciju u kojoj se nalazimo, političke aktere podijeljene, opoziciju koja nema dovoljno jaku strategiju da nadjača nacionalističke propagande, dok međunarodna zajednica okuplja stranačke lidere i dogovara na privatnim sastancima određene promjene u državi dakle, van institucija BiH sa političkim akterima koji nisu predstavnici građana Bosne i Hercegovine, nego političkih stranaka, dolazimo do kristalno jasnog zaključka da uz takve politike koje se vode u našoj državi i nema baš mnogo izgleda za budućnost. Ne zaboravimo ranije spomenutu tezu da ideja o ovoj državi gotovo da i ne postoji, kao ni vizija niti o državi, a da se i ne spominje o koracima koje država treba da ispuni, promjene koje treba da usvoji, modificira, osigura i slično. Apsolutno je vidljivo odsustvo vodstva ove države i njenih građana ka prosperitetnoj državi.

S obzirom na sve navedeno, kao država koja, barem deklarativno, ima pretenziju članstvo u Evropskoj uniji ili NATO-u, uloga međunarodne zajednice⁵⁶ je od velikog značaja, odnosno politika EU prema zemljama Zapadnog Balkana je iznimno važna kako za region, tako i za našu državu. Ono što je uočljivo jeste da Evropska unija nema konkretnu politiku niti prema našoj državi, ali ni regionu. Postoje određeni prioriteti postavljeni, no u ovom trenutku su za nas itekako nedostižni, nemamo jasnu predstavu o tome kako ostvariti određene reforme, a s druge strane politički akteri svakako rade na tome da do reformi i ne dođe usljed njihovih političkih aspiracija i pretenzija ka drugačijim ciljevima.

Perspektive za našu državu su izrazito loše u ovom trenutku i prema svemu sudeći, uslovno postoje težnje ka razvitku i dostizanju evropskog standarda, a vrlo često se nalazimo na začelju procesa napretka i kada se poredimo

56 Međunarodna zajednica – odnosi se na međunarodne političke aktere i organizacije, institucije, države koje djeluju na području Bosne i Hercegovine.

samo sa regionom. „U tom smislu perspektiva nije slična onoj perspektivi koju su Estonija ili Poljska imale ‘98 ili ‘97, da će u dogledno vrijeme, ako se izvrše reforme ili prilagodbe postati članica Evropske unije. Tako da u tom smislu ta perspektiva nije dovoljno dobra. Na toj dodaj modernizaciju i tranformaciju koja se dešava u EU, u smislu koja je izazvana i digitalizacijom i klimatskim promjenama i pandemijom u jednu ruku i izuzetak Bosne i Hercegovine koja nije dio tog procesa, samim tim ostavlja Bosnu i Hercegovinu još puno dalje i na to nadodaj i migracije koje se dešavaju iz Bosne i Hercegovine. Tako da onda perspektiva za Bosnu i Hercegovinu izgleda poprilično teško i to je još jedan od razloga zašto je potrebno što prije fokusirati se na ono što je u interesu i zanimanje građana,⁵⁷ mišljenja je jedan od ispitanika naučnog istraživanja. Nažalost, još jedna u nizu stavki o kojima političko vodstvo ne razmišlja jeste i masovni odlazak „(mladog) stručnog radnog kadra u zemlje Evropske unije“⁵⁸ te naposljetku dolazimo u još goru situaciju nego što je to trenutno, jer na koncu nećemo imati radno sposobnih ljudi da omoguće sprovedbe reformi i da dođemo do stupnja ekonomske i svake druge razvijenosti kada možemo reći da smo dosegli nivo perspektivne države.

Nacionalističke agende su zato primarni cilj političkih aktera, zanemarivanje mladih osoba i ne pružanje dovoljno jednakih prilika za sve mlade osobe u državi. Naš konačni cilj može biti Evropska unija i/li NATO, ali ta evropska perspektiva se čini jako daleko i gotovo kao nemoguća misija posmatrajući iz trenutne perspektive. Nadalje, ono što ističu mlade osobe, aktivisti sa kojima je razgovarano u toku istraživanja, jeste da „logičan nastavak trenutne situacije pak ukazuje da će nastaviti trend masovnog iseljavanja stanovništva – i to upravo onih među kojima potencijalno leže kritične snage, onih koji sebe ne vide u etno-nacionalnim torovima i koji ne

57 Ispitanik, politički analitičar, think tank.

58 Ispitanik, aktivista za okolišna prava.

žele/ne mogu profitirati unutar klijentističkih kartela koji već decenijama opstaju upravo na tim podjelama. U zemlji će ostati većinom oni kojima sistem u kojem živimo odgovara, te ‘otpisani’, gubitnici procesa tranzicije koji jedva spajaju kraj sa krajem.⁵⁹ Dakle, jedan od mogućih scenarija je da ćemo faktički izgubiti mlade osobe, jer jednostavno se ne vide u državi u kojoj već trideset, odnosno dvadesetpet godina vlada apatija ka većoj integraciji sa Evropskom unijom, ali evo i da nije naš konačni cilj EU, postoje reforme i promjene koje su itekako poželjne za naše društvo i državu i kojima bismo trebali težiti da ih ostvarimo za naš prosperitet, jer ne moramo imati konačni cilj za bilo kakvo članstvo, naš glavni cilj trebaju da budu jednaka prava za sve i da politički akteri aktivno rade na poboljšanju društveno-političko-socijalne situacije u državi za dobrobit svih njenih građana. Bojim se da ukoliko ne dođe do toga, scenarij koji možemo imati u našoj državi, jeste potpuni odlazak radno sposobnog stanovništva i borba za egzistenciju. U kojem god dijelu države da pogledamo, situacija je gotovo identična, iseljavanje mladih osoba, zagovarane nacionalističkih propagandi od političkih aktera i ugroženost egzistencije, odnosno na koncu i same budućnosti svih građana u državi.

Porazna je činjenica da ispitanici u sprovedenom naučnom istraživanju, mlade osobe povrh svega, obrazovane, vide svoju budućnost van granica naše države. Smatraju da sa svojim vrijednostima su negdje drugo mnogo više priznati, posebno u onim državama gdje se vrednuje radna etika, te da im više odgovaraju futuristički napredni načini življenja u kojim mogu zaista pokazati svoje talente. S druge strane, ma koliko željeli ostati i „boriti se sa vjetrenjačama“⁶⁰, smatraju da to nije plemenit izbor i za njihove buduće potomke i da im ne mogu nametati taj izbor. Također, iz razgovora se da zaključiti da mladi ljudi odlazak ne posmatraju konačnom disolucijom

59 Ispitanik, aktivista za okoliš, reformske politike.

60 Ispitanik, aktivista za okoliš, reformske politike.

sa državom, odnosno mišljenja su tog da zapravo svojoj državi mogu i više pomoći sa svakog aspekta, bilo to ekonomskog, sociološkog, političkog i inog, ukoliko svoj život nastave graditi van granica Bosne i Hercegovine i/ili regiona.

Dok s jedne strane određene grupe mladih ljudi odlaze i/ili planiraju svoj odlazak iz naše države, sa druge strane postoje (još uvijek) i oni koji se vide u našoj državi i koji gaje nadu da do promjena može doći kroz njihovo aktivno uključjenje u politiku, odnosno političke stranke. Mnogi su itekako motivisani ka borbi za prosperitetnu državu, promjeni političke situacije i slično. No stručnjaci su skeptični ka ustrojstvu stranaka i smatraju da je to jedan od ključnih problema, te da rješenje nije uvijek u radu sa mladim političarima, nego upravo sa „nadređenima“, dugogodišnjim političarima i da taj rad podrazumijeva promjenu načina funkcionisanja političkih stranaka interno, jer rješenje problema, prema njihovom mišljenju, ne leži toliko u mladim ljudima iz nekoliko razloga koje elaboriram u nastavku. Naime, mnogi mladi političari se pridruže političkim opcijama sa velikim entuzijazmom sanjajući promjene, ali vrlo brzo uviđaju da, ukoliko žele da napreduju u svijetu politike, moraju se pridružiti obrascima ponašanja te političke opcije i onom što zapravo „prolazi kod naroda“, te na osnovu svega u potpunosti preuzimaju nove obrasce ponašanja, a ideje o poboljšanju političke situacije u državi u potpunosti nestaju usljed stvarnog stanja „na terenu“.

Naravno, iluzorno je razmišljati da sve mlade osobe koje se žele pridružiti političkim strankama imaju za cilj poboljšanje političkog sistema i rad na reformama i slično, štaviše, mnogi se pridružuju politici iz ličnih interesa koji se ogledaju u pronalasku boljeg posla ili političkoj poslušnosti nadređenima u političkoj opciji, a samim tim i napretka u stranačkoj hijerarhiji. No, u svakom slučaju, ne može se tvrditi da sve mlade osobe postanu odani stranačkim liderima ili da mijenjaju svoje obrasce ponašanja, ipak postoje i oni koji zadrže svoje vrijednosti i pokušavaju se oduprijeti

svim pritiscima. I stoga, rješenje navedenog segmenta se ogleda upravo u radu sa ustrojstvom stranaka, jer ipak društveni cilj i napredak koji želimo (ili barem govorimo da želimo) ostvariti, nije moguć bez mladih ljudi, novih snaga. U suštini, upravo strane fondacije mogu igrati ključnu ulogu u ovom procesu i u promijeniti interne obrasce postavljene ili jačati snage mladih ljudi koji imaju drugačije perspektive, odnosno na koncu ulagati u mlade ljude koji žele vidjeti promjene na bolje u našoj državi i biti dio tih promjena.⁶¹

Postoje načini i sfere djelovanja mladih ljudi da se nešto promijeni u državi, kroz zajedničke saradnje i podršku međunarodnih institucija, ali i kroz saradnju mladih osoba koji žive u našoj državi i onih koji su takozvana „dijaspora“. Nerijetko dolazi i do saradnji između naših eksperata vani i mladih osoba, aktivista u državi, u mnogim situacijama strani dužnosnici obraćaju pažnju na našu državu, upravo zahvaljujući njihovim aktivnostima, čak je saradnja između navedenih aktera (mlade osobe u državi i vani) itekako moguća i u okrilju određenih fondacije aktivističkog karaktera, odnosno itekako je moguće da zajedničkim snagama mogu pokrenuti određene projekte koji bi ukazali pažnju na potrebne procese u našoj državi, privukli međunarodnu pažnju, a samim tim i investicije i na koncu, međunarodni pritisak na domaće aktore da rade na transformaciji političkog sistema. Također, ono što želim istaknuti jeste i druga strana „medalje“, odnosno poglede ispitanika iz provedenog istraživanja koji smatraju da pak država Bosna i Hercegovina kroz deset godina i može ostvariti određene promjene, te da su sve prilike da i ide ka tome.

U suštini, zaključak koji se provlači iz razgovora je da zapravo postoji nada, da će Bosna i Hercegovina „godinama doći do te neke crte, odnosno da će se neke stvari desiti i pomjeriti koje će je okrenuti samoj sebi i koji će je probuditi. U smislu ne samo građana već i te političke elite, da se okrene

61 Iz razgovora sa ispitanikom iz područja borbe protiv korupcije.

stvaranju što boljeg života u Bosni i Hercegovini. Mislim da razloga za optimizam u tom smislu ima iz činjenice da vidimo sve više i više, da tako kažem, tih džepova takvog ponašanja u Bosni i Hercegovini, bilo da se radi o ljudima koji se bave planinaranjem ili biciklizmom ili proizvodnjom eko hrane, nešto što prije deset ili petnaest godina u Bosni i Hercegovini ne u tom smislu ne da nije postojalo, nego nije bilo ni zanimljivo do nekih lokalnih zajednica koje uspijevaju i pojedinaca u tim lokalnim zajednicama koji uspijevaju da jednostavno stvaraju jednu novu kulturu aktivizma, odnosno učešća u političkom, društvenom i ekonomskom životu Bosne i Hercegovine. Tako da se nadam da će u narednih deset godina, ta kritična masa u tom smislu izaći na neku „površinu“. I naravno nećemo se uvijek slagati sa svime što vlade ili vlasti rade, ali jednostavno da imamo osjećaj da je stvorena neka kritična masa za neku viziju boljeg života u Bosni i Hercegovini.“⁶²

Ukoliko bismo se priklonili stavovima koji su nastrojani ka optimizmu, mogli bismo izvući zaključak da je i realno u periodu od deset godina da se dogode određene promjene, odnosno da će doći do strukturalnih promjena države i društva, no ipak želim zadržati dozu opreza u ovakvim predviđanjima, jer ako se zaista nastave politike podjela, odnosno secesija i ukoliko i dalje budemo ulazili i izlazili iz jedne političke krize u drugu (kao što je posebno sada slučaj), vrlo je malo vjerovatno da ćemo ostvariti značajan napredak. Međutim, ukoliko zaista dođe do pritiska političkih aktera i zahtijevanja javnosti da se radi transparentno, odnosno da se radi na reformama, razvijanju ideja i planova o budućnosti i prosperitetnoj državi, ukoliko dođe do razvoja politika koje će u svom fokusu imati mlade ljude i njihovo integriranje u društvo, naposljetku, ako i kada zaista dođe do suštinske promjene politika u državi reorganizacije sistema u cjelosti, onda možemo očekivati bolju budućnost za sve građane ove države.

Pojedini sagovornici smatraju i da ovdje „stvarno ima jedan ogromni

62 Ispitanik, politički analitičar, think tank.

potencijal i da je nama potrebno veoma malo, nama su potrebne dvije-tri dobre godine. Treba nam nekoliko dobrih momenata i nekoliko dobrih zakona kojim bi, ustvari, i građanska i politička klasa bili forsirani da ih poštuju i mi bi stvarno mogli doživjeti neke veoma radikalne promjene u našem društvu.“⁶³ Da li je realno ili ne da kroz desetak godina možemo ostvariti određeni značajniji uspjeh i zaista transformisati politički sistem BiH – sve ovisi od političke volje, no ono što je sigurno, jeste da je krajnje vrijeme da radimo na tome da svi imamo jednaka prava i slobode, da gradimo državu koja je okrenuta pravim vrijednostima i koja „nagrađuje“ one koji rade na njenom prosperitetu, a ne „poslušnike“ postojećeg sistema koji nemaju za cilj napredak ove države. Ono što mlade osobe žele u ovoj državi jeste da „civilno društvo učestvuje u procesu donošenja odluka, te da je i pravni i politički milje oformljen od obrazovanih ljudi koji se konstantno razvijaju na profesionalnom nivou.“⁶⁴ Nadalje, žele živjeti „u funkcionalnoj državi u kojoj postoji konsenzus oko toga kako ona treba da izgleda i oko vizija za budućnost; u kojoj su ljudska prava i slobode garantovana za sve.“⁶⁵

Kada posmatramo prethodno spomenute želje mladih osoba, to ne bi trebao biti problem za ostvarenje, to su ideje o tome kako država zaista treba izgledati, odnosno na koncu svega u kakvoj državi građani ove države zaslužuju da žive; to su sasvim „normalne“ želje prema kojima razvijene države obrazuju svoje političke sisteme osiguravajući vladavinu prava. Nažalost, o navedenim željama ne možemo ni razmišljati dok ne osiguramo vladavinu prava, odnosno dok ne suzbijemo korupciju i sve dok političari ne počnu transparentno obavljati svoj posao, teme poput klimatskih promjena, što predstavlja jedno od najvažnijih pitanja za

63 Ispitanik, politički aktivist, analitičar, profesor političke nauke.

64 Ispitanik, aktivista za okolišna prava.

65 Ispitanik, aktivista za okolišna prava, reformske politike.

budućnost općenito, bit će potisnuto navedenim problemima sa kojima se suočavamo i naposljetku, nećemo moći odgovoriti izazovima sa kojima se suočavaju, između ostaloga, zemlje Evropske unije i slično.

Sukladno svemu navedenom, nemoguće je izvući zaključak da zapravo promjena može doći samo i direktno od građana, jer jednostavno građani ove države nemaju toliku moć da izvrše dovoljno jak pritisak. No to ne znači da ne trebaju insistirati na tom pritisku ili promjenama, ali znači da građani ove države mogu potražiti saveznike u međunarodnoj zajednici, jer je „nažalost još uvijek potrebna Bosni i Hercegovini; također, potreban je unutrašnji konsezus, na bazi primjene pune demokratije.“⁶⁶ Nadasve, možemo računati i na to da je promjena moguća od mladih osoba i aktivista, da njihovim zajedničkim snagama i „pritiskom“ ka međunarodnoj zajednici, može doći do toga „da se, jednostavno, što više pokrene u rješavanju tih problema, prije svega razvojnih problema budućnosti i da kroz političku poruku iz BiH i da je to fokus i u tom svjetlu time da se bave potrebnim reformama da se sistem BiH i pravni i politički i na neki način konsoliduje, ne da se transformiše u neku kopiju Slovenije ili Hrvatske, ali je potrebno da se konsoliduju u smislu da je to jedan pravni sistem, da se zna ko je za šta nadležan i da institucije funkcionišu.“⁶⁷ Kao što je i ranije istaknuto, ukoliko bi došlo do transformacije političkog sistema i promjene diskursa političkih aktera, budućnost Bosne i Hercegovine bi mogla biti sasvim drugačija, odnosno „ukoliko bi iz Bosne i Hercegovine stigla politička poruka da razumiju vrijeme u kojem žive, da razumiju ono što je građanima važno i ono što građane interesuje, vjerujem da bi i podrška iz Evropske unije prije svega bila puno veća, puno konkretnija i puno kvalitetnija.“⁶⁸ Također, dijelim mišljenje sa svojim ispitanicima da naš fokus mora biti orijentiran

66 Ispitanik, profesor, historičar.

67 Ispitanik, politički analitičar, think tank.

68 Ispitanik, politički analitičar, think tank.

ka što većoj integraciji sa Evropskom unijom iz nekoliko razloga, o kojima će biti više govora u sljedećem poglavlju u kojem je razmatrana uloga međunarodne zajednice, pa samim tim i Evropske unije, no generalno, okvirno govoreći, ukoliko bismo se okrenuli ka Evropskoj uniji, mogli bismo ostvariti mnoge benefite od te saradnje i naposljetku, tako bismo uspjeli suočiti se sa izazovima koji su pred nama u bliskoj budućnosti.

ULOGA MEĐUNARODNE ZAJEDNICE

Iako već spominjana kroz druga poglavlja knjige, međunarodna uloga zbog svog obima i važnosti za buduće perspektive, zaslužuje posebno poglavlje. Stoga, iz razgovora sa stručnjacima i mladim osobama izdvajaju se, između ostaloga i uloga visokog predstavnika, međunarodne zajednice, odnosno Evropske unije, ali i osvrt na njemačku i američku ulogu u Bosni i Hercegovini, odnosno ka čemu trebamo stremiti – EU/NATO, kakvu saradnju možemo očekivati sa međunarodnom zajednicom, kakve odnose trebamo ostvariti sa Evropskom unijom, te naposljetku, ko zaista treba i može djelovati u Bosni i Hercegovini – njeni građani, politički akteri ili međunarodna zajednica su neke od oblasti kojih smo se dotakli kroz sprovedeno naučno istraživanje.

Uloga visokog predstavnika međunarodne zajednice

Kao što je već ranije istaknuto, konstantno izazivanje političkih i inih kriza u našem društvu, odnosno državi od političkih aktera dovodi nas u situaciju da se oslanjamo na potencijalnu zaštitu koju Ured visokog predstavnika (OHR) u državi može ponuditi sukladno ovlastima koje visoki predstavnik ima na raspolaganju. Politike koje se vode u našoj državi, najblaže moguće rečeno, mogu se okarakterizirati kao separatističke i samim tim odražavaju se i pospješuju disfunkcionalnost prisutnu u državi. Navedeno

nas dalje dovodi do pojma local ownership⁶⁹ gdje se podrazumijeva da su lokalni ljudi ove države sposobni da analiziraju situaciju u kojoj se nalaze i da učine promjene, odnosno prepoznaju što ne funkcioniše u državi i društvu, te rade na poboljšanju onih segmenata za koje su uočili da trebaju promijeniti. Dakle, to se ponajviše odnosi na ideju da zapravo lokalni ljudi mogu osigurati mir, razvoj, transformaciju sukoba i slično.

S obzirom na činjenicu da je ova država administrativno podijeljena i da politički akteri konstantno izazivaju sve dublje krize sa ciljem što veće podijeljenosti, narušavanja mira, razvoja i tako dalje, a kroz prethodna poglavlja objašnjeno da institucije nisu u mogućnosti da odgovore na sve navedeno na način na koji se od njih očekuje usljed nemoći i disfunkcionalnosti, sasvim je jasno da je u našoj državi i dalje i nakon dvadesetsedam godina od Daytonskog sporazuma, potrebna institucija poput Ureda visokog predstavnika. Naravno, složiti ćemo se i da korištenje bonskih ovlasti visokog predstavnika za jednu modernu državu kakva želimo da smo (barem deklarativno) bi trebalo biti porazno, a moji sagovornici ističu da je korištenje bonskih ovlasti „poraz i za međunarodne aktere, zato što pokazuje njihovu nemogućnost da motiviraju i da podrže reforme, odnosno promjene od institucija Bosne i Hercegovine.“⁷⁰ Smatram da ulogu visokog predstavnika i ujedno i međunarodnu ulogu u državi trebamo posmatrati kao na dodatne alate pomoću kojih možemo ostvariti prosperitetnu državu. Ukratko, u samim počecima uspostavljanja i implementiranja Daytonskog mirovnog sporazuma, odnosno Aneksa 4., koji je Ustav naše države, pojačana međunarodna prisutnost dok je trajalo uspostavljanje domaćih procedura je bila itekako poželjna, odnosno upotreba bonskih ovlasti.

69 Prevedeno sa engleskog jezika – lokalno vlasništvo.

70 Ispitanik, politički analitičar, think tank.

Danas, kada smo razvili dovoljno institucija (naravno taj proces nije još uvijek završen, ali imamo sasvim dovoljno institucija koje mogu djelovati samostalno) onda se očekuje od tih institucija da obavljaju svoj posao. Mišljenja sam tog da s jedne strane jeste porazno da i nakon dvadesetsedam godina imamo potrebu za upotrebom bonskih ovlasti za određene procese, no s druge strane ne smatram da je negativno ukoliko zaista dođe do reagovanja visokog predstavnika, posebno kada se radi o zaustavljanju separatističkih tendencija ili otuđivanja državne imovine. Ono što želim da istaknem jeste, da s obzirom na trenutnu situaciju, nama je itekako potrebna institucija visokog predstavnika, pa čak u nekim situacijama i njegovo djelovanje. No, ono što se trenutno može iščitati iz poteza visokog predstavnika i međunarodne zajednice – kada i ukoliko dođe do toga da visoki predstavnik mora djelovati, ipak i tada će se ostaviti prostor domaćim institucijama da se aktiviraju u tom procesu, odnosno određeni destruktivni potezi političkih aktera što za državu, a samim tim i za građane, bi bili obustavljeni, a sukladno nadležnostima, domaće institucije bi trebale da dalje djeluju i da zaštite građana ove države.

Dakle, prvobitni cilj institucija Bosne i Hercegovina bi uvijek trebao biti rad u interesu zaštite države i njenih građana od destruktivnih političkih aktera. No, pomoć i pritisak mora doći i od međunarodne zajednice, ali i visokog predstavnika ka domaćim institucijama i da zaista dođe do djelovanja lokalnih institucija stvarajući progresivnu klimu ka napretku ove države. Nadalje, domaći akteri, odnosno politički pojedinci koji su nastrojani ka očuvanju države i njenih institucija, trebaju djelovati ažurnije protiv struja koje onemogućavaju napredak ove države, te se okrenuti ka bliskoj saradnji sa međunarodnom zajednicom, jer upravo kroz pritisak ka rušiteljski nastrojenim političkim akterima, koji može izvršiti međunarodna zajednica, za našu državu bi predstavljalo ogromnu pomoć.

No, kao što je spomenuto, oni politički akteri koji su okrenuti ka državi i

jačanju njenih institucija, a samim tim i napretku ove države i poboljšanju životnog standarda za građane, moraju što hitnije djelovati, tražiti saveznike u međunarodnim institucijama, jer na taj način je onda i moguće očekivati poraz onih koji destabiliziraju ovu državu. Isto tako, novoizabrani visoki predstavnik gospodin Christian Schmidt, kao iskusni njemački političar, ima dovoljno poznanstava u Evropi i svijetu, da „sasvim sigurno može pomoći Bosni i Hercegovini da u okviru međunarodne zajednice dobije podršku i pažnju koju posljednjih desetak godina u tom smislu nije imala i nadam se da će tu svoju poziciju koristiti upravo za to.“⁷¹ Svaki potez političkih aktera u našoj državi koji nije u skladu sa Ustavom, koji ne poštuje institucije ove države, zakone i slično, svaka opstrukcija od političkih elita nije, i nikada neće biti, u interesu građana, naroda. Sve ono što domaći politički akteri propagiraju svojim političkim potezima može biti samo na štetu građana i samim tim i ove države. Stoga, ono što je našoj državi potrebno u ovom trenutku je jača međunarodna prisutnost i da se konačno kao država i društvo pokrenemo sa „mrtve tačke“ i djelujemo ka usvajanju reformi i usklađivanja struktura naše države sa onima Evropske unije.

Još jedan način djelovanja u državi se ogleda kroz pritisak javnosti, odnosno na insistiranju građana na promjenama. Kroz istraživanje smo se dotakli i tog pitanja, odnosno pitanja odnosa u državi i o promjenama koje bi došle direktno od građana kroz institucije i o potencijalnoj saradnji sa visokim predstavnikom, odnosno međunarodnom zajednicom. Naravno, postavlja se pitanje kako građani uopće mogu djelovati i da li je rješenje u formiranju određenih organizacija, fondacija i slično, koje bi bile oformljene na inicijativu građana ove države, ali uz pomoć visokog predstavnika i/ili međunarodne zajednice. Suština ovog modela se ogleda u tome da inicijativa i promjena dođe direktno od građana, a da u pozadini zapravo imaju podršku međunarodne zajednice i visokog predstavnika.

71 Ispitanik, politički analitičar, think tank.

U nastavku objašnjavam zašto je potrebno da građani djeluju aktivno u društvu, te kako promjena zaista može biti izvodljiva. Postoji više međunarodnih faktora koji bi trebalo da djeluju u Bosni i Hercegovini, no to ne znači da treba da djeluju samostalno i da neko od međunarodne zajednice treba usvojiti nove zakone, modificirati ono što treba i jednostavno urediti državu u smislu da postoji vladavina prava, da institucije samim tim rade svoj posao, a da građani u svemu tome uživaju svoja prava i žive u blagostanju.

Prvo, takvo nešto nije niti moguće niti dugotrajno, s obzirom na to da bi došlo od onih koji ne žive u našoj državi. Samim tim, postoji mogućnost da, kada bi se država i uredila na takav način, to bi možda funkcionisalo određeni period i nakon toga bismo se opet vratili starim obrascima ponašanja i destrukciji države. Drugo, takva jedna promjena u koju nisu uključeni domaći akteri, odnosno i politički akteri i građani ove države, također bi se pokazala kao neuspješna i/ili kratkotrajna strategija koja ne bi opstala. Treći segment, takva promjena stanja u državi u kojoj međunarodni akteri poduzimaju apsolutno svaki korak i donose promjene, takvo nešto pod a) nije u interesu međunarodne zajednice, b) nije na međunarodnoj zajednici da mijenja ovu državu, nego na građanima i političkim akterima. Zašto insistiram toliko na građanima, uprkos svemu što je navedeno u prethodnim poglavljima, leži upravo u tome da s obzirom na trenutno stanje u kom vladaju destruktivne politike domaćih aktera i koje na koncu najviše štete nanose upravo građanima BiH. Smatram da ćemo se, ukoliko uskoro ne dođe do značajnijih promjena, suočiti sa katastrofalnim posljedicama za našu državu, jer politička situacija kakvu imamo u državi, jednostavno je neodrživa i krajnje nepovoljna za napredak i prosperitet kakvom moramo težiti, ali i kakav zaslužuju svi građani ove države, ravnopravno i jednako za sve.

Dakle, pasivnost nikome nikada ništa dobro nije donijela. Činjenica stoji i

da većina građana ove države naprosto nema vremena da razmišlja o ovim i sličnim stvarima, jer preživljava iz dana u dan, ali upravo to i jeste cilj destruktivne politike domaćih aktera – da unište sve ono što je vrijedno i da kroz političke krize osiguravaju svoju vlast, a da građani plaćaju cijenu lagodnog života pojedinaca. Ovakva situacija postoji u cijeloj državi, ne možemo se zavaravati i zatvarati oči na činjenicu da većina građana, naših sugrađana preživljavaju iz dana u dan, da su građani ove države u potpunosti „sluđeni“ jer ne vide izlaz iz ove situacije, a izlaz postoji – PROMJENA stanja u državi kroz pritisak međunarodne zajednice. No, kao što je već nekoliko puta ponovljeno, do takve promjene ne može doći bez insistiranja javnosti, odnosno građana ove države. Na koncu svega, promjenu moramo i željeti i raditi na njoj kroz razne inicijative koje se mogu uputiti visokom predstavniku i međunarodnoj zajednici.

Aktivizam se sastoji od toga da svaki pojedinac djeluje sukladno njenoj/njegovoj moći u datom trenutku. Dakle, bez obzira na to što možda danas neka od institucija neće uvijek reagovati, to ne znači da svaki pojedinac, koji je svjedok korupcije, mita, organizovanog kriminala od političkih aktera i/ili njegovih/njenih nadređenih, kolega i tako dalje, treba zanemariti sve navedeno. Naprotiv, svaki pojedinac mora i ima dužnost i prema sebi, svojoj obitelji, svojim sugrađanima da prijavi takvo nešto nadležnim institucijama. Promjena kreće od nas samih. Građani ove države zaslužuju blagostanje u državi, prosperitet, ulaganja i investicije na koncu, da se razgovara o klimatskim promjenama, zaštiti okoliša, digitalizaciji, modernizaciji postojećih kapaciteta i slično, kao što se razgovara u razvijenim državama, a ne da se i danas u 21. stoljeću, bavimo stvarima koje nas odvlače u ponor, umjesto ka ubrzanom razvoju, što bi nam trebao biti cilj.

U suštini navedeno smatraju i moji sagovornici, ističući da „oni koji treba da djeluju u Bosni i Hercegovini prvenstveno bi trebali biti njeni građani, sve tri etničke skupine i ostali, znači to su primarni činioци. Ako ćete gledati

jezikom ekonomije, to su korisnici Bosne i Hercegovine koji je i drže na životu, bez njih ne bi ni bilo ove države. Međunarodni faktori tu čisto mogu biti kao pomoć.⁷² Dolazimo i do objašnjenja kako to postići, odnosno kako da građani Bosne i Hercegovine djeluju uz pomoć međunarodne zajednice. Kao što je već objašnjeno, nedemokratske metode nisu poželjne i ne ostavljaju dugoročan efekt, no zajednička saradnja međunarodne zajednice i građana ove države je itekako moguća i poželjna, jer bi tada zahtjev došao direktno od građana, demokratskim putem, kroz demokratske kanale i samim tim bi ostavio dugoročan efekt.

Dakle, „ono što se može desiti kao alternativa jeste **povećavanje dijaloga**, to jest obima i razine dijaloga između građana s jedne strane i međunarodne zajednice, s druge strane. To je nešto što je itekako moguće - da se pokuša uspostaviti još jedan **kanal komunikacije** koji ne ide nužno kroz izbore već koji međunarodnoj zajednici daje direktan feedback od građana. To je moguće zamisliti. Svi drugi oblici su ili potpuno nedemokratski ili su već pokušani, pa nisu dali rezultat.“⁷³ Shodno tome, kanal komunikacije koji bi bio uspostavljen između građana i međunarodne zajednice osim što bi sam po sebi bio uspostavljen na demokratski način, odnosno samo uspostavljanje bi inicirali građani, predstavljao bi demokratski oblik djelovanja. Samim tim „kanal“ putem kojeg bi građani mogli izraziti svoju volju dao bi svojevrsan feedback međunarodnoj zajednici, na osnovu čega bi dalje mogla koristiti svoje mehanizme i takvom i sličnom zajedničkom saradnjom pokrenuti promjene u državi. Također, važno je objasniti zašto je potreban kanal komunikacije i zašto, naprimjer, nisu dovoljni samo izbori, odnosno zašto u našoj državi volja građana izražena na izborima nije (uvijek) dovoljna, te kako međunarodna zajednica, kao partner građanima u ovom pothvatu, može i treba biti sagovornik.

72 Ispitanik, profesor, političke nauke.

73 Ispitanik, profesor, političke nauke.

Povrh toga, kao što je već poentirano, bilo bi „idealno kada bismo imali uopšte taj pritisak od građana, odnosno kad bi se on uopšte računao igdje. Nažalost, i kada je postojao pritisak javnosti i pritisak građana u određenim inicijativama, nije bilo rezultata, jer jednostavno oni koji donose odluke ne boje se građana. Opet se vraćamo na ovo da imaju pod svojom kontrolom izborni sistem ili, s jedne strane osiguravaju podršku na izborima na nelegalan i sumnjiv način ili, s druge strane, uvijek računaju na to da će smiriti građane na neki drugi način – izazivanjem raznih kriza, podjela i svega ostalog što evo vidimo i sad da se dešava. Nažalost, u situaciji u kakvoj smo sad, građani su previše slabi, previše su ucijenjeni, previše su sami dio ovakvog jednog sistema da bi imali dovoljnu snagu da naprave konkretan neki pritisak, pa čak ne vidimo da se bilo kakvo nezadovoljstvo značajno odražava i na izborne rezultate. Nemamo mi taj sistem kazne putem izbora.“⁷⁴ Posmatrajući stvari na ovaj način uviđamo da s obzirom na trenutnu situaciju u kojoj se nalazimo, građani jednostavno nemaju toliku moć da sami zaustave destruktivno nastrojene političke lidere u njihovim nakanama da u potpunosti unište ovu državu (ekonomski, socijalno, politički i na svaki drugi način). Kao što i sami možete vidjeti, opet se vraćamo na problem izbora u našoj državi, i jednostavno, i kada analiziramo izborne rezultate, bez obzira na ono što su istakli moji sagovornici, značajnije promjene putem izbora se nisu dogodile. Politički akteri su se, manje-više, održavali na vlasti, sa malim izmjenama, ali ne tako dovoljnim da bi došlo do značajnijih promjena putem izbora ili da „kaznimo“ one političke aktere koji ne obavljaju svoj posao, putem izbora. Upravo stoga, građanima su potrebni drugi alati pomoću kojih će moći izraziti svoju volju i zaista pokrenuti taj pritisak ka toliko potrebnim promjenama. Ne radi se o željenim promjenama, nego hitno potrebnim promjenama u našoj državi, a samim tim i u društvu.

74 Ispitanik, stručnjak, borba protiv korupcije.

Naravno, činjenica i dalje stoji, bez obzira na pritisak javnosti i međunarodne zajednice, da institucije Bosne i Hercegovine, politički akteri, odnosno domaće institucije su ti koji trebaju da donose konačne odluke - sve ono što je potrebno da ova država ide naprijed da stave u procedure, glasaju o tome, podrže inicijative građana i samim tim rade u interesu građana, jer to je glavna uloga koju politički akteri moraju imati na umu pri obavljanju svog posla. Dakle, prijedlog o dodatnom alatu komunikacije od građana ka međunarodnoj zajednici, jer sami izbori u našoj državi su nedovoljan vid komunikacije i izražavanja volje građana, te o pritisku koji građani trebaju inicirati i insistirati na promjenama – predstavljaju jedan vid djelovanja koji je sprovodiv i demokratski opravdan. Naime, pasivizam ništa dobrog nije donio naprotiv, već gotovo dvadesetsedam godina stojimo u mjestu (ili uz ne tako značajne napretke). Stoga, ovi prijedlozi aktiviranja građana mogu samo pozitivnih promjena donijeti. Dapače, opet se ponavlja da su politički lideri oni koji moraju sprovesti odluke, promjene i slično, ali taj „push“, odnosno građanski pritisak, značio bi da je ovo društvo spremno i da želi promjene, a to bi samim tim bila dovoljna poruka i međunarodnoj zajednici da se priključi tom valu promjena u državi.

Ipak, prethodno navedeno ne znači da je međunarodna zajednica uvijek donosila ispravne poteze. Mnogo puta su određene prilike i propuštene upravo zbog pravljenja prevelikih kompromisa sa lokalnim akterima. Naravno, međunarodna zajednica je ogromno tijelo, mnogo je tu država, a samim tim, nemaju sve države isti interes u našoj državi i ne pristupaju sve države sa istim ciljem (pomoći i sl.) našoj državi. Postoje i oni koji žele da ostvare neke svoje interese koji nisu uvijek u skladu sa onim šta žele građani ove države. I tako zapravo idemo u jedan krug, jer tu se izdvaja još jedan problem, a to je da ni građani ne znaju uvijek šta žele, no to je već drugo pitanje, u koje ne ulazimo, ali činjenica jeste da i građani ove države traže međunarodnu odgovornost inostranih aktera kada se radi o odnosima sa našom državom. „Znači kada se evropski zvaničnici susreću sa stranačkim

liderima izvan institucija to ne ide nikome u korist. Samim tim podržavaju stranačke lidere koji su trenutno na vlasti, marginaliziraju opoziciju, a u potpunosti izostavljaju građane.⁷⁵ Dakle, to je jedan od primjera kada i međunarodna zajednica povlači destruktivne poteze.

Na pitanje prema kojim državama međunarodne zajednice treba djelovati i njegovati diplomatske veze – apsolutno sa onim državama koje su prijateljski nastrojene ka našoj državi i koje na globalnom nivou zalažu za demokratske vrijednosti, transparentnost, borbu protiv korupcije i slično. Shodno tome, posmatrajući na ovaj način međunarodnu političku scenu, ono što možemo izvući iz svega jeste da se trebamo okrenuti kao država onim saveznicima koji žele dobrobit našoj državi, bilo da su to Evropska unija, SAD, Velika Britanija ili koja god da država u pitanju, jer prosperitet naše države treba biti vizija domaćih političkih aktera. No, opet pitanje o tome ko će zaista djelovati u našoj državi je za vidjeti, definitivno one države koje su i dosad imale pozitivan utjecaj, koje su imale dobre interese u našoj državi, vrlo je vjerovatno da će se te države više aktivirati unutar međunarodne zajednice i insistirati na promjenama.

U posljednjem periodu, mnogo stvari se promijenilo na globalnom nivou, odnosno na međunarodnoj sceni, što naravno ostavlja otvorenim pitanje kako će nove vlade određenih država postupati u vezi sa našom državom – koliko i kakvo zanimanje ćemo naposljetku dobiti od međunarodne zajednice. Još jedna stvar koja se spočitava Evropskoj uniji, ogleda se u tome da su postavljeni previsoki kriteriji, u ovom trenutku barem, za Bosnu i Hercegovinu (poput četrnaest prioriteta), odnosno da u suštini još uvijek ne postoji jasna strategija Evropske unije niti ka BiH, ali niti ka regionu. Šta to nadalje predstavlja – od prioriteta koji su postavljeni, naprosto „većina tih prioriteta su nedostižni u ovom trenutnom obliku državnog uređenja

75 Ispitanik, profesor, političke nauke.

Bosne i Hercegovine, tako da oni više djeluju kao jedna kočnica u ovom sadašnjem obliku,⁷⁶ odnosno ono što je potrebno da Evropska unija učini u ovom periodu jeste da izdvoji one prioritete koji su realni, nužni i ključni za ostvariti a s ozbirom na trenutno državno uređenje Bosne i Hercegovine, te da ostale prioritete postavi kao buduće ciljeve na kojima država treba raditi, odnosno njene institucije i na koncu, državni akteri.

Također, poželjno bi bilo da Evropska unija razvije strategiju ka Bosni i Hercegovini, ne da se vraćamo na to da EU/međunarodna zajednica utječe na promjene i slično, ali da postoje razvijene strateške politike i da se uspostavi sigurnosni okvir, a kako ne bi došlo do „krajnje eskalacije, secesije, ili neka nasilna etnička eskalacija u Bosni i Hercegovini i time se oduzima onaj glavni alat manevarskog prostora održavanja statusa quo ili čak postepene dezintegracije tog lošeg statusa quo, kojeg nažalost vidimo od prošle godine.“⁷⁷ Dakle, kada bismo imali jedan sigurnosni okvir, ključne i realno dostižne, u ovom trenutku, kriterije, te uz pritisak i insistiranje građana ove države na promjenama, a koje bi bile upućene ka političkim akterima i uz podršku međunarodne zajednice i visokog predstavnika ka građanima, moglo bi se očekivati da će doći do povoljne političke klime, odnosno da će i domaći akteri konačno (morati) djelovati na ključnim promjenama.

Uloga međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini od izuzetne je važnosti za državu i njene građane, uloga visokog predstavnika je također važna u državi, jer upravo međunarodna zajednica može ohrabriti građane i podstaknuti ih da djeluju kroz njima dostupne alate. Građani pak mogu utjecati na to da njihov pritisak ka domaćim političkim akterima bude prepoznat i da zaista Bosna i Hercegovina ostvari svoj puni potencijal i postane moderna država u kojoj je zajamčena vladavina prava. Kao što je

76 Ispitanik, profesor, političke nauke.

77 Ispitanik, stručnjak za međunarodne odnose, politički analitičar, transatlantska grupa za analizu.

ranije spomenuto da često građani ove države imaju problem i da ne znaju kojim smjerom bi krenuli ka promjenama. Ono što je potrebno ogleda se u zajedničkom djelovanju svih građana Bosne i Hercegovine, odnosno „ključ budućnosti Bosne i Hercegovine jeste da se svi građani ove države bez obzira na nacionalnost ili etničku pripadnost, izbere da se njihovi glasovi čuju dalje od onoga što je trenutno reprezentativnost u okviru političkog sistema“⁷⁸ Ono što je od iznimne važnosti za budućnost ove države, to jest svih ljudi u BiH, ogleda se u njihovoj zastupljenosti i koliko zapravo pažnje dobijaju od političkih aktera. Shodno tome, potrebno je da svi budu jednako zastupljeni, da se priča o problemima svakog pojedinca u ovoj državi, da se obrati pažnja na sve radnike, bilo da su to rudari, vozači autobusa, turistički radnici, poljoprivrednici, prosvjetni radnici i svi drugi radnici, odnosno radnici svih drugih sfera društva. Potrebno je da se priča o radničkim pravima, a ne da konstantno slušamo obećanja političkih aktera da će se nešto promijeniti. Ovo se posebno odnosi na predizborna obećanja koja se u većini slučajeva ne ostvare.

Naprsto, moraju se sprovesti politike, programi, kojima će se poboljšati prava radnika, njihova radna mjesta i na koncu, životni standard svih građana. O ovim i sličnim problemima se ne razgovara, o okolišnim posljedicama koje imamo i sa kojima ćemo se tek morati suočiti se ne razgovara. Jednostavno rečeno, nemamo ideje, nemamo vizije, ne ostvarujemo svoj puni potencijal, nemamo i ne nudimo rješenja za sva ona zanimanja kojih će biti previše na biroima rada. Ne radimo na poboljšanju i poštivanju ljudskih prava i sloboda, jednostavno ne radimo na napretku. Odnosno, politički akteri nemaju dugoročne planove za našu državu. Njihovi planovi su kratkoročni, oni vide samo svoje političke mandate, ne vide i ne čuju građane ove države, jednostavno ne postoji interes ka tim problemima, ka tim zanimanjima, ka poboljšanju životnog standarda. S druge strane, upravo

78 Ispitanik, politički analitičar, think tank.

međunarodna zajednica može „osnažiti i ohrabriti te različite glasove“⁷⁹, odnosno može pomoći građanima da osvijeste šta su njihova prava, a šta je dužnost države. Također, u prilog tomu kako međunarodna zajednica može da djeluje, odnosi se na proteste koji su ujedinili različite grupacije, odnosno „od protesta za JMBG do protesta za Dženana i Davida“⁸⁰ predstavljaju surovu realnost ovog društva/države i urgiraju da se svi glasovi jednako čuju i da konačno dobiju svoju reprezentativnost u državnim institucijama i baš u ovim i sličnim situacijama, uloga i podrška međunarodne zajednice ne smije izostati. Navest ću i primjer o dvije grupacije koje su jako važne u Bosni i Hercegovini, odnosno koje su ostvarile podršku međunarodne zajednice, a to su „žene i LGBT zajednica koje su crosscutting, u smislu nacionalnosti, u smislu političkih stranaka, itd. i vidi se koliko se uz jednu konstantnu podršku, uz jednu želju da se napravi most između institucija i tih grupacija. Dakle, kao primjer LGBT zajednica i žene, koliko je moguće da jednostavno institucije promijene svoj odnos i da evo recimo kroz paradu u Sarajevu, da institucije budu te, ne samo koje će omogućiti, nego i deploy resources“⁸¹, da brane njihove interese, odnosno da im omogućе da učestvuju.“⁸² Ovakav i slični primjeri predstavljaju ono što trebamo slijediti i za šta se trebamo više zalagati. Potrebno je da se svi „glasovi“ transformiraju u „političko predstavljanje“,“⁸³ odnosno da se zastupaju prava onih koji se dosad ili nisu čuli ili su bili u potpunosti marginalizirani – to je put koji trebamo slijediti.

Naravno, kada govorimo o stabilnoj situaciji i napretku, odnosno kada se počnemo baviti svim prethodno navedenim pitanjima, ne znači da će

79 Ispitanik, politički analitičar, think tank.

80 Ispitanik, politički analitičar, think tank.

81 Prevedeno sa engleskog jezika – rasporediti sredstva.

82 Ispitanik, politički analitičar, think tank.

83 Ispitanik, politički analitičar, think tank.

odmah sve biti riješeno i da ćemo automatski vidjeti promjene, a niti da će biti lako to sve postići. Naprotiv, promjene u društvu je jako teško ostvariti, no ne i nemoguće. Najvažniji korak je odluka da krenemo raditi na promjenama i, gotovo „polu posla“ je odrađeno samom odlukom da djelujemo, da izvršimo pritisak na one koji odlučuju u ovoj državi, da se jednostavno pokrenemo, zajedno, građanski, ravnopravno i već je proces započeo. Isto tako, jedan od najvažnijih segmenata – obrazovanje i nauka, potrebno je da uložimo sredstva, puno više nego što se to danas izdvaja, da napravimo planove i da poboljšamo postojeće strukture. Puno pitanja se otvara i ovim naučnim istraživanjem, ali i općenito. Ako zagrebemo po površini, uvidjet ćemo koliko toga moramo promijeniti u državi, jer postojeće strukture nisu moderne a ni perspektivne, a da bismo to ostvarili potrebno je da se prestanemo oslanjati na druge i započnemo promjenu konačno, jer na nama je da djelujemo, a na međunarodnoj zajednici da podrži takve promjene u državi i društvu.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U završnom poglavlju osvrćem se na cjelokupni rad, odnosno na sprovedena naučna istraživanja izdvodeći krajnje zaključke o tome šta je proizašlo iz njih te dajem smjernice za buduće znanstvene poduhvate.

S jedne strane možemo uočiti kako diplomatski predstavnici u Bosni i Hercegovini zagovaraju da se treba raditi na dijalogu, vladavini prava, da javni rad treba biti transparentan, da se prestane sa „zapaljivom“ retorikom i slično, što su itekako dobronamjerni savjeti. S druge strane, imamo pasivne građane koji očekuju da međunarodna zajednica zapravo djeluje i da sve navedeno i više od toga, riješi i stavi pod kontrolu. U sredini se nalaze politički akteri, razni domaći akteri, od kojih su neki „u službi protiv napretka države“, a neki pak se populistički pridružuju onima koji im u tom momentu odgovaraju za njihove ciljeve, predstavljajući se pritom „pokretačima pozitivnih promjena“. Na koncu, imamo i one koji su zapravo manjina, ali u suštini jedni od rijetkih koji zaista žele promjene i rade na njima. Imamo državu u kojoj gotovo ništa ne funkcioniše. Državu u kojoj o nenoj historiji raspravljaju oni koji su propustili časove historije ili su učili iz nekih šalabahterskih⁸⁴ knjiga donoseći važne odluke za sve njene građane i umjesto da djeluju u službi tih građana, oni se pak pozivaju na (ne)naučeno i ostavljaju državu na začelju svih procesa i promjena. Ono što želim, a odnosi se na podatke o referendumu iz 1992. godine, jeste kako su se izjasnili narodi prema nacionalnom opredjeljenju, što je u suštini polaznica i ključ za budućnost ove države. Referendum je održan 1992., a danas je 2022., dakle prije trideset godina. Tada se izglasala „suverena i nezavisna država ravnopravnih građana...“⁸⁵ i to je naša polaznica – država Bosna i Hercegovina. Od toga sve kreće dalje.

84 Papir na kojem su ispisane lekcije/gradivo ukratko, a služe prilikom ispitivanja u nastavi.

85 Referendumsko pitanje, Službene novine RBiH.

Hronološki redoslijed u knjizi je postavljen na način prikaza atmosfere osamdesetih i početka devedesetih godina u Evropi i svijetu. Zatim su predstavljene značajnije ustavne promjene u Jugoslaviji koje su se direktno odnosile na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Prikazano je i kako se raspad SSSR-a odrazio na bivše socijalističke države te šta su predstavljali prvi višestranački izbori u RBiH. Zapravo, hronološkim putem je sve postavljeno, ali tako da su sva poglavlja povezana, odnosno prvo istraživanje slijedi nakon popisa stanovništva 1991. godine i objašnjava metodološke postavke te pruža uvid u to kako su se građani ove države izjasnili na referendumu iz 1992. godine pod metodološkim pretpostavkama, predstavljajući statističke podatke. Zatim, poveznica između prošlosti i sadašnjosti ogleda se kroz pitanja poput Ustava naše države, kao i procesa pomirenja, jer je upravo to slijedilo nakon referenduma, a i dalje je aktuelno pitanje.

Kada je riječ o procesu pomirenja među narodima, mišljenja ispitanika pokazuju da je dosegnuta određena „tačka“ koja se dalje može samo nadograđivati⁸⁶ i uzajamno poštovati, jer samo zajedno možemo ići naprijed. Nadalje, vladavina prava jeste jedna od najvažnijih oblasti koja mora funkcionisati u državi, ako zaista istinski želimo ići naprijed, jer inače ukoliko nastavimo održavati status quo, nećemo nigdje napredovati. Naprosto, ovako kako su sada stvari postavljene, ne može se ići dalje, nema napretka, a posebno nema napretka kada mlade osobe odlaze, jer oni su budućnost. Odlaze iz države, jer ne postoje perspektive koje trebaju kreirati politički akteri, a koji pak osiguravaju funkcionisanje institucija ove države u skladu sa njihovim nalogima. Glasovi mladih osoba, eksperata, aktivista,

86 U ovom smislu potrebno je spomenuti nestale i rad tužilaštva i sudova prema pitanju procesuiranja ratnih zločina, odnosno kroz ažurnije djelovanje spomenutih institucija u navedenim procesima – može doći do nadogradnje odnosa među ljudima u pozitivnom smislu, jer konstatno podsjećanje na neriješena pitanja nas vraća u prvobitno stanje, a naš pogled treba biti umjesto ka prošlosti, okrenut ka budućnosti. No, to možemo dosegnuti ukoliko idemo ka naprijed i riješimo sve ono što nas spočitava u tome.

profesora, političkih analitičara i slično, refleksija su stvarnog stanja u državi i upravo kroz poglavlje o perspektivama za BiH jasno se uočava da moji sagovornici i ne vide perspektivnu državu u odnosu na sadašnje stanje stvari.

Na drugoj strani unutar posljednjeg poglavlja: *Ljudska prava i mogućnosti Ustavne reforme u političkom razvoju Bosne i Hercegovine u postdejtonskom periodu*, osvijetljena je uloga međunarodnih aktera, koji pak ni ne trebaju ništa učiniti, jer na koncu ovo nije njihova država. Usput, poneki od njih „kuketiraju“ sa političkim akterima, popuštajući im i pregovarajući sa onim „samoprozvanim liderima“, dok na koncu građani ispaštaju. Ti isti građani su pak s druge strane itekako pasivni i decenijama „biraju“ (gotovo) iste „predstavnike“, političke aktere. Ukoliko bi došlo do višeg odziva birača na izborima, možda bi se promjena tim putem i mogla dogoditi. Građani još uvijek nedovoljno shvataju da promjena zaista mora doći od njih. Potreban je stalni pritisak građana prema domaćim akterima, pozivajući i međunarodnu zajednicu da djeluje prema svojim ovlaštenjima, obrazujući sistem u kojem su prave vrijednosti važne, a svi građani ravnopravni. Prethodno navedeno od iznimne je važnosti i kada je riječ o protestima koji su već održani. Protesti za JMBG, protesti za Dženana Memića i Davida Dragičevića nisu bili uzalud, jer i to su glasovi građana ujedinjeni za budućnost.

Oblasti izdvojene u drugom istraživanju su pratile promjene koje se trebaju dogoditi u Bosni i Hercegovini. Uostalom, to se ogleda u tome da naposljetku dolazi međunarodna zajednica, jer kako je već ranije poentirano – promjena koja dolazi od građana je promjena kakva je potrebna u društvu. Promjena u kojoj će građani konačno zajedno djelovati kroz njima dostupne alate i pokušati promijeniti nešto u državi. Dakle, hronološki su se slijedile neke od najvažnijih oblasti i upravo takva postavka knjige ističe koliko su značajne institucionalne reforme za budućnost države. Građanski

aktivizam može donijeti samo dobro i konačno „probuditi“ demokratske promjene prijeko potrebne u državi.

I prvo i drugo naučno istraživanje je značajno za ovu knjigu. Važnost prvog istraživanja se ogleda u tome da konačno spoznamo znanstvenu istinu o referendumu i da akceptiramo da je to bilo u prošlosti, te da trebamo razmišljati o budućim koracima kojima ćemo ostvariti prosperitet za sve nas. Drugo istraživanje je važno za napredak ove države i predstavlja značajne opservacije trenutne situacije u državi, ističući ključ promjene za budućnost i buduće perspektive. Da li će prvo istraživanje biti shvaćeno ili ne, to ne znam. Neko će shvatiti, a neko neće nikad i to je sasvim uredu. Ono što želim istaći za istraživanja jeste da je to moj doprinos državi i svim njenim građanima.

Nadam se, da ćemo državu graditi u sadašnjosti, a ne u prošlosti, jer je to jedino rješenje za prosperitetnu budućnost. Nadam se i da će ova knjiga potaći građane Bosne i Hercegovine da se više udružuju u aktivnostima za poboljšanje postojećeg stanja. U tom kontekstu, za otvaranje novih perspektiva u Bosni i Hercegovini, naučna istraživanja su itekako važna.

Neka nam je svima sretno!

LITERATURA

- Andjelic, N. (2003) *Bosnia-Herzegovina, The End of a Legacy*, London: Frank Cass Publishers.
- Arnautović, S. (1996) *Izbori u Bosni i Hercegovini: 1990 – analiza izbornog procesa*, Sarajevo: Promocult.
- Begić I. K. (1997) *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma*, Sarajevo: Bosanska knjiga.
- Bennett, C. (2016) *Bosnia's paralysed peace*. London: Hurst and Company.
- Bieber, F. (1999) *Bosnia-Herzegovina und der Libanon im Vergleich (Bosnia-Herzegovina and Lebanon in Comparison. Historical Developments and Political System before the Civil War)*, Sinzheim: Pro Universitate.
- Bieber, F. (2006) *Post-War Bosnia*, London: Palgrave Macmillan.
- Čaušević, Dž. (2005) *Pravno-politički razvitak Bosne i Hercegovine – dokumenti sa komentarima*, Sarajevo: Magistrat.
- Filipović, M. (1997) *Bosna i Hercegovina – najvažnije geografske, demografske, historijske, kulturne i političke činjenice*, Sarajevo: Compact.
- Glenny, M. (1992) *The Fall of Yugoslavia, The third Balkan War*, London: Penguin Books.
- Ibrahimagić, O., Seizović, Z., Arnautović, S. (2010) *Politički sistem Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Promocult.
- Holbrooke, R. (1998) *Završiti rat*. Sarajevo: Šahinpašić.
- Kissinger, H. (1994) *Diplomacy*. New York: Simon and Schuster Paperbacks.
- Ključić, S. (2017) *Izdaja Bosne*. Sarajevo.
- Lavić, S. (2014) *Metodološke rasprave*. Sarajevo.
- Pejanović, M. (1999) *Bosansko pitanje i Srbi u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Bosanska knjiga.
- Pejanović, M. (2005) *Politički razvitak Bosne i Hercegovine u postdejtonskom periodu*, Sarajevo: Šahinpašić.
- Pejanović, M. (2015) *Država Bosna i Hercegovina i demokratija*. Sarajevo: University Press.

Pejanović, M. (2021) *Državnost Bosne i Hercegovine u XX i XXI stoljeću*, Sarajevo: University Press.

Ramet, S. P. (2005) *Thinking about Yugoslavia, Scholarly Debates about the Yugoslav Breakup and the Wars in Bosnia and Kosovo*, New York: Cambridge.

Varsori, A. (2013) *L'Italia e la fine della guerra fredda*. Bologna: Società editrice di Mulino.

Vujević, M. (2002) *Uvođenje u znanstveni rad*. Zagreb: Školska knjiga.

Članci

Pejanović, M. (2012) *Društveno-istorijski značaj referenduma iz 1992. godine za razvoj državnosti Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Pregled.

Popis tabela

Tabela 1. Popis stanovništva prema izjašnjenju o nacionalnoj pripadnosti

<https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=http://fzs.ba/wp-content/uploads/2016/06/nacionalni-sastav-stanovnistva-po-naseljenim-mjestima-bilten-234.pdf>: 03.07.2017. godine, 21:14h; preuzeto sa poveznice

Tabela 2. Popis stanovništva prema starosti/dobi

<https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=http://fzs.ba/wp-content/uploads/2016/06/stanovnistvo-prema-starosti-i-spolu-po-naseljenim-mjestima-bilten-257.pdf>: 03.07.2017. godine, 21:15h; preuzeto sa poveznice

Tabela 3. Procentualne pretpostavke

O AUTORICI

Rođena je 17.07.1994. godine. Prvi ciklus studija, Odsjek *Komunikologija*, završila je 2016. godine na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu. Nakon toga, drugi ciklus studija upisuje na Odsjeku za politologiju, usmjerenje *Međunarodni odnosi i diplomatija*, 2016. godine na istom Fakultetu. U 2017. godini, studij nastavlja na Univerzitetu u Paviji, Italija, Odsjek *Svjetska politika i međunarodni odnosi*, preko Erasmus+ međunarodne mobilnosti studenata. Zatim, posljednji semestar postdiplomskog studija provodi na Univerzitetu u Jaenu, Španija, gdje pohađa dodatne predmete iz oblasti ljudskih prava uz pisanje magistarskog rada (za matični Fakultet), a u sklopu druge Erasmus+ stipendije za međunarodnu mobilnost studenata. Zvanje magistrice politologije, međunarodnih odnosa i diplomatije, stječe na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, 2018. godine. Temu prvog magistarskog rada: „*Referendum za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine*“ sprovedla je pod mentorstvom profesora Senadina Lavića. Nakon toga, 2020 godine stječe još jedno zvanje magistra – *ljudskih prava i demokratije* ERMA programa, odnosno Centra za interdisciplinarnu studiju prof.dr. Zdravko Grebo, zajedničkog postdiplomskog studija Univerziteta u Bologni i Sarajevu, ujedno stječući diplomu sa dvostrukim stepenom. Temom „*The Implementation of Anti- Trafficking Policies in Bulgaria: National and International Stakeholders Cooperation to prevent and combat the business of human trafficking chain*“, a pod mentorstvom profesora Marco Borraccetti, brani uspješno i stječe titulu. Govori perfektno engleski, talijanski, španski i njemački jezik.

Broj: 11-43-2-2-505-3/21

Datum: 16.06.2022. godine

AJLA VALJEVAC

Bosna i Hercegovina

PREDMET: informacija- dostavlja se

Poštovana gospodo Valjevac,

Agencija za statistiku BiH zaprimila je Vaš pismeni zahtjev za podacima iz popisnog materijala Popisa 1991. godine i referendumu za neovisnost Republike Bosne i Hercegovine.

Vežano za zahtjev, obavještavamo Vas da Agencija za statistiku BiH ne posjeduje dokumentaciju za navedeni popis i referendum, te da smo nakon zaprimanja Vašeg zahtjeva isti prosljedili kolegama u Federalni zavod za statistiku BiH (Zelenih beretki 26, 71 000 Sarajevo, e-mail fedstat@fzs.ba) kao nadležnom tijelu za daljnje postupanje.

S poštovanjem,

Dostaviti:

- naslovu

- a/a

BOSNA I HERCEGOVINA
Arhiv Bosne i Hercegovine

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА
Архив Босне и Херцеговине

BOSNIA AND HERZEGOVINA
Archives of Bosnia and Herzegovina

Broj: 07-49-3-595-1
Datum: 15.07.2022. godine

Ajla Valjevac

Bosna i Hercegovina

Predmet: Odgovor na Vaš zahtjev broj 07-49-3-595 od 13.06.2022. godine,
- dostavlja se

Poštovana

Uvidom u arhivsku građu koja se nalazi u Arhivu Bosne i Hercegovine obavještavam Vas, da Arhiv Bosne i Hercegovine ne posjeduje dokumentaciju koju tražite Vašim zahtjevom.

Arhiv Bosne i Hercegovine posjeduje jedino bilten "Etnička obilježja stanovništva. Rezultati za Republiku i po opštinama. 1991." što su isključivo statistički podaci popisa stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava iz 1991. godine.

S poštovanjem,

Zahtjev obradila:
Merima Serhatić-Agarević

Dostaviti:
-naslovu
-a/a

Reisa Džemaludina Čauševića 6, 71000 Sarajevo; telefon/fax +38733206492;
e-mail: info@arhivbih.gov.ba; www.arhivbih.gov.ba

Bosna i Hercegovina
BRČKO DISTRIKT
Bosne i Hercegovine
VLADA BRČKO DISTRIKTA
Odjeljenje/Odjel za javni registar

Босна и Херцеговина
БРЧКО ДИСТРИКТ
Босне и Херцеговине
ВЛАДА БРЧКО ДИСТРИКТА
Одјелјење за јавни регистар

www.brcko.gov.ba
Informacioni centar
Bulevar Mira 1, 76100 Brčko distrikt BiH, Telefon: 049 240-800, Faks: 049 240-805,
Bulevar Mira 1, 76100 Brčko distrikt BiH, Telefon: 049 240-809, Факс: 049 240-805.

Broj predmeta: 47-000172/22
Broj akta: 10-1206MD-002/22
Datum, 17. 6. 2022.. godine
Mjesto, Brčko

Valjevac Ajla
[REDACTED]

Predmet: **Odgovor na zahtjev**

Vlada Brčko distrikta BiH, Odjeljenje za javni registar, Služba za arhiv je postupajući po Zahtjevu, broj: 47-000172/22 od 14.06.2022. godine, u kojem tražite dostavu podataka o Popisu stanovništva iz 1991. godine i referendumu za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine iz 1992. godine, izvršila uvid u raspoloživu arhivsku građu te Vas ovim putem obavještavamo da u dokumentaciji sa kojom raspoložemo nismo pronašli traženu dokumentaciju.

S poštovanjem.

Dostaviti:

1. Naslovu
2. Evidenciji
3. Arhivi

Po Odluci o prenosu ovlaštenja
broj predmeta: 05-000014/22 broj akta: 10-
1418TO-010/22 od 14.06.2022.godine
v.d. šefa Pododjeljenja za katastarske knjige

Mičo Đurić, sc.sr.ing.geod.

BOSNA I HERCEGOVINA
FEDERACIJA BOSNE I HERCEGOVINE
ARHIV FEDERACIJE
BOSNIA AND HERZEGOVINA
FEDERATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA
THE ARCHIVES OF THE FEDERATION

Broj: 02-44-3-611/1-22

Sarajevo, 15.06.2022. godine

AJLA VALJEVAC

Predmet: Obavijest, dostavlja se

U vezi sa Vašim zahtjevom da Vam se dostavi određena dokumentacija, a tiče se statističkih podataka Popisa stanovništva iz 1991.godine, kao i određenih podatke o referendumu za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine iz 1992.godine, obavještavam Vas da Arhiv Federacije ne posjeduje takvu vrstu dokumentacije - podataka.

Predlažemo Vam da se sa istim zahtjevom obratite Federalnom zavodu za statistiku ul. Zelenih beretki br.26, Sarajevo.

S poštovanjem

Dostaviti:

1. Imenovanoj
2. a/a

VD DIREKTOR
mr.sc. Hajrudin Čuprija

РЕПУБЛИКА СРПСКА
МИНИСТАРСТВО ПРОСВЈЕТЕ И КУЛТУРЕ
АРХИВ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Алеја Светог Саве 1, 78000 Бања Лука • e-mail: arhivrs@inecco.net • www.arhivrs.org
Телефони: 051/340-240, 340-230, 340-231 и 340-241 (централа); факс: 051/340-231
клас. ознака 07/4.01.0201/
дјел. број 058-218/22
Бања Лука, 15. јуна 2022. године

АЈЛА ВАЉЕВАЦ

ПРЕДМЕТ: Обавјештење

Поступајући по вашем захтјеву а у вези са архивском грађом о попису становништва из 1991. године и референдуму за независност РБиХ из 1992. године, обавјештавамо Вас да овај Архив није преузео предметну документацију те да истом не располаже.

С поштовањем,

ДИРЕКТОР

Мр Бојан Стојнић

Broj: 05-289-925-2/22
Datum: 16 JUN 2022

Ajla Valjevac

██████████
██████████

Predmet: Stanovništvo Bosne i Hercegovine prema etničkoj, starosnoj i spolnoj strukturi iz Popisa stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava u BiH 1991. godine, dostavlja se

Poštovana,

Vezano za Vaš zahtjev od 13.06.2022. godine dostavljamo Vam obrađene podatke o ukupnom broju stanovnika u Bosni i Hercegovini prema etničkoj, starosnoj i spolnoj strukturi stanovništva iz Popisa stanovništva u BiH 1991. godine.

Federalni zavod za statistiku ne raspolaže traženim podacima vezano za referendum o nezavisnosti.

S poštovanjem,

DIREKTOR

Doc/dr. Emir Krenić

Prilog: Tabela sa podacima

Dostavljeno:

- 1) Naslovu
- 2) a/a

РЕПУБЛИКА СРПСКА
РЕПУБЛИЧКИ ЗАВОД ЗА СТАТИСТИКУ
REPUBLIKA SRPSKA
INSTITUTE OF STATISTICS

Број: 06.3/060-468/22

Дана: 15.06.2022. године

АЈЛА ВАЉЕВАЦ

ПРЕДМЕТ: Одговор на захтјев

Поштована,

Дана 14.06.2022. године, прослједили сте нам захтјев у оквиру којег сте нас информисали да су Вам потребни различити подаци из пописа 1991. године, као и подаци о референдуму 1992. године. Како сте и навели у Вашем захтјеву, подаци су Вам потребни у сврху научног истраживања. Овим путем Вас обавјештавамо да Републички завод за статистику Републике Српске не располаже са траженим подацима.

С поштовањем,

в.д. директора

Дарко Милуновић

Вељка Млађеновића 12 д, 78 000 Бања Лука, телефон: 051 332 700, факс: 051 332 750
e-mail: stat@rzs.rs.ba www.rzs.rs.ba

**JAVNO PREDUZEĆE
NOVINSKO-IZDAVAČKA ORGANIZACIJA
SLUŽBENI LIST
BOSNE I HERCEGOVINE**

TELEFONI

Centrala: +387 33 72 20 30
Direktor: +387 33 72 20 81
fax: +387 33 72 20 73
Pretprijava: +387 33 72 20 54
fax: +387 33 72 20 71
Oglasni odjel: +387 33 72 20 49
fax: +387 33 72 20 74
Računovodstvo: +387 33 72 20 46
Pravna služba: +387 33 72 20 51
Uredništvo: +387 33 72 20 38
Komercijala: +387 33 72 20 42
fax: +387 33 72 20 75

Sa sjedištem: Sarajevo, ul. Dž. Bijedića 38/III - Upišano u sudski registar kod Kantonalnog suda u Sarajevu, broj UF/II 2168/87 od 10.07.1987. godine. - Identifikacijski broj 4200226120002. - Porezni broj 01071019. - PDV broj 200226120002.

Web: www.sluzbenilist.ba - www.propisi.ba - www.glasila.ba - www.zakoni.ba - www.slislet.ba - www.sluzbeninovine.ba
e-mail: slislet@oh.net.ba - slislet@slislet.ba - redakcija@slislet.ba - pretprijava@slislet.ba - javnemenavke@slislet.ba - oglasni@slislet.ba

Broj: 4-1-04-1- 233/2-22
Sarajevo, 16.06.2022. godine

AJLA VALJEVAC

PREDMET: Zahtjev za dostavu podataka - obavještenje, dostavlja se.-

Dana 13.06.2022. godine zaprimili smo Vaš zahtjev za dostavu podataka kojim tražite podatke sa popisa stanovništva iz 1991. godine, kao i referenduma za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine iz 1992. godine, navodeći da su Vam, u cilju naučnog istraživanja, potrebni podaci o godinama/spolu prema nacionalnom sastavu stanovništva na popisu iz 1991. godine, kao i podaci o stanovništvu prema nacionalnom opredjeljenju, dakle brojevi, a koji su mogli pristupiti referendumu za nezavisnost RBiH 1992. godine – kako su se građani RBiH izjasnili prema nacionalnom opredjeljenju, ali i općenito podatke o referendumu za nezavisnost RBiH iz 1992. godine.

U skladu sa istim, obavještavam Vas o sljedećem:

JP NIO Službeni list BiH ne raspolaže traženim informacijama o objavljenom Popisu stanovništva iz 1991. godine.

U dijelu koji se odnosi na republički referendum, u „Službenom listu RBiH“ 2/92 od 27.01.1992. godine objavljena je Odluka o raspisivanju republičkog referenduma za utvrđivanje statusa Bosne i Hercegovine, a u „Službenom listu RBiH“ broj 7/92 od 27.03.1992. godine objavljeni su rezultati Republičkog referenduma održanog 29.02. i 01.03.1992. godine.

Pored navedenih akata, nisu objavljeni nikakvi drugi podaci koji se odnose na traženu materiju, te Vas upućujemo da se obratite nadležnoj Agenciji za statistiku Bosne i Hercegovine.

U prilogu dostavljamo izvode iz „Službenog lista RBiH“ broj 2/92 od 27.01.1992. godine i 7/92 od 27.03.1992. godine.

S poštovanjem,

7

На основу члана 152. Устава Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине и Амандмана LXXI, тачка 5. алинеја 9. на Устав Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине, а у вези са чл. 3. и 26. Закона о референдуму ("Службени лист СРБиХ", бр. 29/77 и 24/91), Скупштина Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине, на заједничкој сједници вијећа Скупштине Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине одржаног 24. и 25. јануара 1992. године, донијела је

**ОДЛУКУ
О РАСПИСИВАЊУ РЕПУБЛИЧКОГ
РЕФЕРЕНДУМА ЗА УТВРЂИВАЊЕ СТАТУСА
БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ**

I

Расписује се референдум у Социјалистичкој Републици Босни и Херцеговини.

II

Референдум ће се одржати 29. фебруара и 1. марта 1992. године.

III

На референдуму ће се грађани Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине изјаснити о питању:

ЈЕСТЕ ЛИ ЗА СУВЕРЕНУ И НЕЗАВИСНУ БОСНУ И ХЕРЦЕГОВИНУ, ДРЖАВУ РАВНОПРАВНИХ ГРАЂАНА, НАРОДА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ - МУСЛИМАНА, СРБА, ХРВАТА И ПРИПАДНИКА ДРУГИХ НАРОДА КОЈИ У ЊОЈ ЖИВЕ?

ЗА

ПРОТИВ

IV

Референдум ће спровести Републичка изборна комисија и општинске изборне комисије.

V

Ова одлука ступа на снагу даном објављивања у "Службеном листу СРБиХ".

**СКУПШТИНА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ РЕПУБЛИКЕ
БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ**

С број 146	Потпредсједник
25. јануара 1992. године	Скупштине СРБиХ,
Сарајево	Мариофил Љубић, с. р.

8

На основу Амандмана LXXI тачка 5. став 2. на Устав Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине, Скупштина Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине, на заједничкој сједници вијећа Скупштине Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине одржаног 24. и 25. јануара 1992. године, донијела је

ОДЛУКУ

**О ПОВЛАЧЕЊУ ПРЕДСТАВНИКА
СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ РЕПУБЛИКЕ БОСНЕ И
ХЕРЦЕГОВИНЕ ИЗ СВИХ САВЕЗНИХ ДРЖАВНИХ
ОРГАНА И ОРГАНИЗАЦИЈА**

I

Повлаче се представници Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине из свих савезних државних органа и организација.

II

Ову одлуку објавити у "Службеном листу СРБиХ".

**СКУПШТИНА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ РЕПУБЛИКЕ
БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ**

С број 149	Потпредсједник
25. јануара 1992. године	Скупштине СРБиХ,
Сарајево	Мариофил Љубић, с. р.

9

На основу Амандмана LXXI став 1. тачка 5. алинеја 15. на Устав Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине и члана 14. Закона о Народној банци Босне и Херцеговине ("Службени лист СРБиХ", број 30/90), а у вези са чланом 139. Пословника Скупштине Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине ("Службени лист СРБиХ", бр. 8/91 и 32/91), Скупштина Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине, на заједничкој сједници вијећа Скупштине Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине одржаног 24. и 25. јануара 1992. године, донијела је

ОДЛУКУ

**О РАЗРЈЕШЕЊУ ГУВЕРНЕРА НАРОДНЕ БАНКЕ
БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ**

I

Разрјешава се дужности гувернера Народне банке Босне и Херцеговине БАЛОРДА ХАЈРА.

II

Ову одлуку објавити у "Службеном листу СРБиХ".

**СКУПШТИНА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ РЕПУБЛИКЕ
БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ**

С број 148	Потпредсједник
25. јануара 1992. године	Скупштине СРБиХ,
Сарајево	Мариофил Љубић, с. р.

10

На основу Амандмана LXXI тачка 5. алинеја 13. на Устав Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине и члана 90. став 1. Закона о редовним судовима ("Службени лист СРБиХ", бр. 19/88, 25/88 и 33/89), Скупштина Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине, на заједничкој сједници вијећа Скупштине Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине одржаног 24. и 25. јануара 1992. године, донијела је

2. Opštinska izborna komisija dostavlja Republičkoj izbornoj komisiji sljedeći glasački materijal:

— Zapisnik opštinske izborne komisije o utvrđivanju rezultata glasanja republičkog referenduma na području opštine o glasanjavanju građana SRBIH o utvrđivanju statusa Bosne i Hercegovine;

— Obrazac AOP-2, neposredno ili putem telefaksa.

Opštinska izborna komisija ovlašćuje lice koje će u njeno ime predati zapisnik ovlaštenom licu Republičke izborne komisije.

3. Primopredaja će se izvršiti na osnovu zapisnika koji sadrži podatke: vrijeme i mjesto predaje, naznaku glasačkog materijala koji se predaje, eventualne primjedbe i potpis lica koje je predalo kao i lica koje je primilo izborni materijal.

Materijali iz ove tačke čuvaju se u Republičkoj izbornoj komisiji pet godina, a obrazac AOP-2 do dana mikrofilmovanja podataka koji su uneseni u ovaj obrazac.

3. Ostali glasački materijal (zapisnik odbora za sprovođenje referenduma, upotrijebljeni glasački listići, oglasi o održavanju referenduma, izvodi iz opštih biračkih spiskova, potvrda glasača da su upisani u opšti birački spisak, AOP-1 i AOP-2 obrasci), izuzev neupotrijebljenih glasačkih listića i izvoda iz zapisnika odbora za sprovođenje glasanja kao i izvoda iz zapisnika opštinske izborne komisije, predaje se Republičkoj izbornoj komisiji, a ostali materijal ostaje u opštinskim izbornim komisijama.

Materijali iz ove tačke čuvaju se pet godina, a obrasci OP-1 i AOP-2 do dana mikrofilmovanja.

4. Obrasci sa podacima o rezultatima glasanja na glasačkim mjestima na nivou opština i nivou Republike (AOP-1, OP-2 i AOP-3), zbirni pregledi i dokumentaciona osnova tih podataka mikrofilmovane se u roku od mjesec dana od dana objavljivanja izvještaja Republičke izborne komisije o rezultatima glasanja na republičkom referendumu Skupštine SRBIH.

Radna verzija mikrofilma čuva se trajno u Republičkoj izbornoj komisiji (Republičkom zavodu za javnu upravu), a s iznosna verzija, na osnovu posebnog ugovora, u trezoru D. P. RC ZIPO u Sarajevu.

Mikrofilmovani rezultati glasanja na republičkom referendumu mogu se koristiti samo po odobrenju Republičke izborne komisije.

5. Glasački materijali čuvaju se u prostoriji koja obezbjeđuje uslove da ti materijali ne budu dostupni neovlaštenim licima (zaključani u prostoriji u kojoj se ne primaju stranke, na ratu i sl.).

6. Neupotrijebljeni glasački listići, neupotrijebljeni izvodi zapisnika odbora za sprovođenje glasanja i izvodi iz zapisnika opštinske izborne komisije, najkasnije u roku od 30 dana od dana održavanja referenduma, uništava opštinska izborna komisija na način na koji opštinski organi uprave uništavaju materijale iz oblasti opštinarodne odbrane.

7. Odobrenje za korištenje glasačkog materijala daje nadležna izborna komisija.

8. Ovo uputstvo stupa na snagu narednog dana od dana objavljivanja u »Službenom listu SRBIH«.

23/92
februara 1992. godine

Sekretar, Predsjednik,
mr Hilmo Pašić, s. r. mr Mirko Bošković, s. r.

Na osnovu člana 28. tačke 6. Zakona o referendumu (Službeni list SRBIH, br. 29/77 i 24/91), Republička izborna komisija na sjednici održanoj 6. marta 1992. godine, utvrdila je rezultate REPUBLIČKOG REFERENDUMA ZA UTVRĐIVANJE STATUSA BOSNE I HERCEGOVINE KOJI JE ODRŽAN 29. FEBRUARA I 1. MARTA 1992. GODINE I

OBJAVLJUJE

Od ukupnog broja glasača 3.253.847 na republički referendum za utvrđivanje statusa Bosne i Hercegovine izašlo je i gla-

salo 2.073.568 građana sa pravom glasa ili 64,31% i to prema izvodima iz opštih biračkih spiskova 1.989.786 i na osnovu potvrda o upisu u opšti birački spisak 83.535 glasača.

Važećih glasačkih listića bilo je 2.067.969 ili 64,14%. Od ukupnog broja važećih glasačkih listića »ZA« je bilo 2.061.932 glasača, ili 99,44%, dok je »PROTIV« glasalo 6.037 ili 0,29%, a nevažećih glasačkih listića bilo je 5.227 ili 0,25%.

Dakle, od ukupnog broja (2.073.568) građana koji su glasali na republičkom referendumu za utvrđivanje statusa Bosne i Hercegovine 29. februara i 1. marta 1992. godine, ZA SUVEKRENU I NEZAVISNU BOSNU I HERCEGOVINU, DRŽAVU RAVNOPRAVNIH GRAĐANA, NARODA BOSNE I HERCEGOVINE — MUSLIMANA, SRBA, HRVATA I PRIPADNIKA DRUGIH NARODA KOJI U NJOJ ŽIVE izjasnilo se 2.061.932 građana ili 99,44%.

Broj 170/92
6. marta 1992. godine
Sarajevo

Sekretar, Predsjednik,
mr Hilmo Pašić, s. r. mr Mirko Bošković, s. r.

Javno preduzeće za proizvodnju, prenos i distribuciju električne energije Elektroprivreda BiH

Na osnovu čl. 99. i 100. Statuta Javnog preduzeća za proizvodnju, prenos i distribuciju električne energije Elektroprivreda Bosne i Hercegovine Sarajevo, a u skladu sa tačkom 9. Zajedničkih kriterija za obrazovanje cijena električne energije, Radnički savjet Javnog preduzeća na sjednici održanoj 20. 3. 1992. godine, donio je

ODLUKU

O UTVRĐIVANJU TARIFNIH STAVOVA ZA PRODAJU ELEKTRIČNE ENERGIJE*) (prečišćeni tekst)

Član 1.

Tarifni stavovi za prodaju električne energije za potrošače koji su priključeni na elektroenergetski sistem JP Elektroprivreda BiH, utvrđeni Odlukom Radničkog savjeta br. RS-298-3-1/92, po kojima je vršen obračun isporučene električne energije od 15. 1. 1992. godine do dana primjene ove odluke, preračunavaju se prema odredbama novog Tarifnog sistema i povećavaju na prosjeku 44,45% i primjenjuju kao Tarifni stavovi niže sezone, a tarifni stavovi za višu sezonu utvrđuju se, u istoj proporciji, primjenom odredbi novog Tarifnog sistema.

U povećanju Tarifnih stavova iz prethodnog stava, obuhvaćena su povećanja cijena uglja za termoelektrane i to: razlika povećanja između 25% električne energije i 30% uglja od 15. 1. 1992. godine, izvršeno povećanje samo cijene uglja za 25% od 10. 2. 1992. godine i 35% od dana primjene ove odluke.

Član 2.

Tarifni stavovi utvrđeni prema prethodnom članu, čine njen sastavni dio.

Član 3.

Stupanjem na snagu ove Odluke, prestaje da važi Odluka (prečišćeni tekst) br. RS-298-3-1/92 od 5. februara 1992. godine.

Član 4.

Ova odluka stupa na snagu danom donošenja, a primjenjuje se od 27. marta 1992. godine.

Broj RS-1616/92
20. marta 1992. godine
Sarajevo

Predsjednik
Radničkog savjeta,
Enes Hasanhodžić, s. r.

*) Na ovu odluku Vlada SRBIH je dala saglasnost na sjednici od 26. marta 1992. godine.

AJLA VALJEVAC

BETWEEN THE PAST AND THE FUTURE:
THE 1992 REFERENDUM
on the Independence of Bosnia and Herzegovina

AJLA VALJEVAC

BETWEEN THE PAST AND THE FUTURE:
THE 1992 REFERENDUM
on the Independence of Bosnia and Herzegovina

Sarajevo, 2022

**Between the Past and the Future:
The 1992 Referendum on the Independence
of Bosnia and Herzegovina**

Ajla Valjevac

Book Reviewer: *Academician* **Mirko Pejanović**

Proofreading b/c/s language: *Dr. sci.* **Enita Čustović**

Editor: *Dr.* **Merisa Karović-Babić**

English Translation: **Ajla Valjevac, MA**

Proofreading English language: **Zina Hajdarbašić, MA**

Cover & Layout Design: **Lèo Yigit Ekiz**

Illustrations: **Ekin Göre**

Pre-Print / DTP: **Lèo Yigit Ekiz**

This book is published November 2022.

Publisher: **Konrad-Adenauer-Stiftung** e.V.

Foundation Office Bosnia and Herzegovina

Sagrdžije 41, 71000 Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

ISBN 978-9926-8722-1-2

CIP zapis dostupan u COBISS sistemu Nacionalne
i univerzitetske biblioteke BiH pod

ID brojem 51435014

All rights reserved. This publication may not be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the publishers.

The book is dedicated to all citizens of Bosnia and Herzegovina.

CONTENTS

ACKNOWLEDGMENTS	11
FOREWORD	15
INTRODUCTION	21

First chapter

SOCIO-HISTORICAL CONTEXT OF THE CITIZEN'S REFERENDUM FOR THE SOVEREIGN AND INDEPENDENT LEGAL STATUS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA	30
1. Political disagreements among the ruling parties in the multi-party Assembly of Bosnia and Herzegovina during 1991	32
2. The opinion of the Badinter's Commission as support of the European Economic Community for the implementation of the referendum	37

Second chapter

DECISION OF THE ASSEMBLY OF THE REPUBLIC OF BOSNIA AND HERZEGOVINA ON THE CALLING OF A CITIZENS' REFERENDUM TO DECLARE ON THE SOVEREIGN AND INDEPENDENT STATUS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA	
1. Methodological framework of scientific research	42
1.1. Subject and problem of the research	42
1.2. Scientific and social research goals	45
1.3. System of Hypothesis	49
1.4. Research method	50
1.5. Scientific and social justifications of the research	52
1.6. Temporal (and spatial) determination of the research	53
2. OFFICIAL DATA	54
2.1. Population Census 1991	54
2.2. The Referendum context: official data on the referendum	57

Third Chapter

RESULTS OF THE CITIZENS' STATEMENT AT THE REFERENDUM FOR THE SOVEREIGN AND INDEPENDENT STATE-LEGAL STATUS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

3.1. Identification of the referendum	61
3.2. Scientific (pre)sumptions	75

Fourth Chapter

HUMAN RIGHTS AND POSSIBILITIES OF CONSTITUTIONAL REFORM IN THE POLITICAL DEVELOPMENT OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE POST-DAYTON PERIOD	83
THE CONSTITUTIONAL CHANGES AND THE RECONCILIATION PROCESS	86
INSTITUTIONAL REFORMS AND THE RULE OF LAW	99
PROSPECTS FOR BOSNIA AND HERZEGOVINA	110
THE ROLE OF THE INTERNATIONAL COMMUNITY	118
CONCLUDING POSITIONS	132
LITERATURE	137
ABOUT THE AUTHOR	141

ACKNOWLEDGMENTS

The idea of transforming my master's thesis into a book came from conversations I had with my dad. Years later the book is finally out. It has been quite a long and challenging path, with plenty of joy, tears, hard work, and pride. I would not change any single day or any single emotion. And I would never change the people who supported me, helped me throughout this adventure, and whom I want to thank today.

The first and utmost expression of gratitude goes to the Konrad Adenauer Stiftung - Auslandsbüro Sarajevo, who decided to invest in my research on the 1992 independence referendum and offered me the unique possibility to further develop and extend it to challenges and future prospects of Bosnia and Herzegovina. Words cannot properly describe my gratitude to Konrad Adenauer Sarajevo's director, Mr. Sven Petke, for giving me the opportunity when I needed it the most and for believing in me and this project. I will never forget it. The second person I owe my special thanks to is Ms. Senada Bratić, who helped me since the first time I did step foot into the KAS Office in Sarajevo. I cannot thank her enough for everything, her advice and ideas to improve the book are only a small part of all she did for me. I am happy I could closely work with her. My gratitude extends to the employees of the Konrad Adenauer Stiftung Office Sarajevo for all support given to me while working on this project. It has been an honor to develop a book published by the best Foundation ever.

Special thanks also go to Academician, professor Mirko Pejanović for the review of the book and his precious advice during the writing process. I am thankful for the time and attention he dedicated to my book.

This book would never exist without the experts, professionals, and all the other people who offered their contributions.

My dear professor Enita Čustović proofread the book several times, guiding me carefully on each step and striving to make it the best possible final product. I am very truly grateful to my interviewees for their time and eagerness to help my research, it has been a pleasure having conversations with all of them. I need to thank the supervisor of my MA thesis, professor Senadin Lavić. A final mention is Mr. Lèo Yigit Ekiz, the designer of the book cover and the person who transformed the book format.

I need to mention a few people that helped me personally on my path, without whom I would not be who I am today.

My personal thanks are dedicated to the former member of the BiH Presidency, the Honorable Mr. Stjepan Kljuić for all his encouragement, guidance, and support throughout my personal, academic, and professional life. I am honored to have Mr. Kljuić as a close family friend, and I cannot thank him enough for all our conversations. I cannot thank enough Mr. Kljuić for all he did for this country before, during, and after its independence. I hope that one day his contribution will be recognized and appreciated by all as it should because he deserves that.

I would like to thank the Honorable former Italian Ambassador to Bosnia and Herzegovina, Mr. Nicola Minasi, and his wife Ms. Annarita Lippiello for the countless circumstances in which they showed me their support, guidance, and friendship. I am – and my country should be – immensely grateful for the four years you spent in BiH by bringing energy, ideas, and the idea that we have a chance to shape a better future.

I would like to thank a lot Ms. Jasna Bošnjović and Mr. Adnan Rahimić from the International Relations Office for all their support and friendship during and after my studies.

Lastly, but certainly not less by any stretch, I thank my longest-standing and deepest supporters: my parents Sabina and Ermin, and my life partner Carlo. My parents taught me too many things and, what stands out among those is the fight for justice and, that people are not divided by labels but by the content of their character, and Carlo has taught me the true meaning of trust/support/being in a team/unity. Without them, their unconditional love, trust, and support I wouldn't be who I am today. Thank you, for all you have done for me.

Consequently, I would like to thank my closest friends and family for all love and support they gave me.

The person I miss a lot today is my dad, who would read this book and make suggestions, criticisms, and praises. My dad is the person I used to talk to about all the topics in the book, and I was lucky enough that he was able to read my master's thesis, which the book is based on. Given that he is not here today, I would like to dedicate the book, especially to my dad Ermin, a fighter for justice, who has seen all this before, with the hope that today he is watching from somewhere and that he is proud of me, as he always was.

Ultimately, I consider this book as my contribution to the country BiH and all of its citizens. The book is initially dedicated to all citizens of Bosnia and Herzegovina with the hope that in the future we will live better lives in a prosperous country. Or at least, in a 'normal' one.

Thank you all,

Ajla Valjevac

FOREWORD

Academician Mirko Pejanović
e-mail: mpejanovic@anubih.ba

Review

manuscript of the book “1992 Independence Referendum of the Citizens of Bosnia and Herzegovina: between the Past and the Future”, authored by Ajla Valjevac, MA

The manuscript entitled 1992 Independence Referendum of the Citizens of Bosnia and Herzegovina: between the Past and the Future was done in the form of a research and political study during the preparation and defense of the master’s thesis in 2018 at the Faculty of Political Sciences of the University of Sarajevo.

The study is designed to contain two units. The first part is dedicated to the research of the socio-historical basis and the results of the referendum of the citizens of Bosnia and Herzegovina in 1992 for the sovereign and independent state-law status of Bosnia and Herzegovina.

The second part includes empirical research on the attitudes and opinions of citizens i.e. selected research participants on several important aspects of the socio-political development of the state of Bosnia and

Herzegovina in the post-Dayton era. It covers the following aspects: ideas for constitutional changes, the reconciliation process, institutional reforms and the rule of law, prospects for Bosnia and Herzegovina, and the role of the international community.

The entire study encompasses 140 pages of text with an introduction, followed by four chapters, a concluding statement, and a list of references.

The first chapter elaborates on the socio-historical context in which the citizens' referendum for the sovereign and independent state-legal status of Bosnia and Herzegovina is being conducted. With an insight into the relevant political and legal literature, the author Ajla Valjevac, successfully analyzed three important moments that shaped the idea and influenced the decision Bosnia and Herzegovina's National Assembly holding a citizens' referendum in 1992 on the political future of the Republic of Bosnia and Herzegovina within historical context of the dissolution of the Yugoslav Socialist Federation. The first moment relates to the historical context of changes in the world and Europe, and the Yugoslav Federation. Consequently, a key question emerged i.e. the one of unraveling the crisis of the Yugoslav federation that led to its disintegration at the beginning of the 90s.

The second moment, relevant for the idea of having a citizens' referendum, refers to overcoming the political conflict of the ruling parties in the multi-party Parliament of the Republic of Bosnia and Herzegovina. It is about the fact that the Serbian Democratic Party, as one of the ruling parties, did not recognize the sovereignty and independence of Bosnia and Herzegovina in any form. It blindly followed Milosevic regime's concept of creating a Greater Serbia. The other two ruling parties - the Party of Democratic Action (SDA) and the Croatian Democratic Union (HDZ) of Bosnia and Herzegovina, along with five opposition parties, initiated the idea of calling for a citizens' referendum on the state-legal status of Bosnia and Herzegovina.

Preparing to adopt the decision of the Assembly of the Republic Bosnia and Herzegovina on holding a citizens' referendum, international support was provided in the form of an opinion with a recommendation of the Badinter Commission of the European Economic Community. That recommendation marks the third important moment in the establishment of the idea and a decision of the Assembly of the Republic of Bosnia and Herzegovina for a citizen's referendum on the sovereign and independent state-legal status of Bosnia and Herzegovina. The importance of Badinter Commission's opinion is reflected in the fact that it established two conditions: a referendum of citizens without distinction and under international control. This gave the referendum a civil and state character. In fact, by the decision of the Assembly of Bosnia and Herzegovina, as the highest authority from January 25, 1992, all citizens, as citizens of the Republic of Bosnia and Herzegovina, were given the opportunity to democratically declare the sovereign and independent state-legal status of their homeland Bosnia and Herzegovina.

Citizens' referendum was held on February 29 and March 1, 1992.

The turnout of the citizens of Bosnia and Herzegovina on the referendum in a high percentage of 64% of registered voters, as well as a positive response to the referendum question with 99% of all who responded to the referendum question, marked a historic turning point: Bosnia and Herzegovina, by the democratic will of its citizens, received the status of a sovereign and independent state. The referendum results will become the basis for international recognition and admission of Bosnia and Herzegovina to the United Nations on May 22, 1992.

Ajla Valjevac, in performing the analysis of the results of the citizens' referendum for the sovereign and independent state-legal status of Bosnia and Herzegovina, showed her research inventiveness whereby she used statistical methods to perform a mathematical calculation according to

which 64% of citizens participating in the referendum participated in the voter list of all nations and others in Bosnia and Herzegovina. When she excluded the group of young people under the age of 18 with a mathematical calculation, she proved the assumption that Serbian citizens participated in the referendum in a percentage of 15-20%. This was achieved by a mass exodus of citizens of all nationalities in all the city's multi-ethnic centers. Without that, the percentage of citizens who participated on the referendum with 64%, registered in the state voter list, could not have been achieved. Until historical science conducts archival research on the referendum of the citizens of Bosnia and Herzegovina in 1992 in all aspects, including ethnic as well, the research on the results of the referendum conducted by Ajla Valjevac appears as a significant contribution to the elucidation of the social and historical truth about the referendum of the citizens of Bosnia and Herzegovina in 1992 declaring Bosnia and Herzegovina a sovereign and independent state. Based on the results of the citizens' referendum, Bosnia and Herzegovina became part of the modern international order with its status as a sovereign and independent state.

The second part of the research study contains the interpretation of answers from selected respondents, of all ethnic groups in Bosnia and Herzegovina, about the possibility of constitutional reforms, institutional reforms in the sphere of the rule of law, as well as the role of the international community in the development of the state of Bosnia and Herzegovina in the post-Dayton period.

The synthesis of citizens' views shows that they have a critical opinion about the problems of Bosnia and Herzegovina's stagnation in social development. With her work, the author Ajla Valjevac contributed to the initiation of citizens' activism in the future, the one of exerting more persistent pressure on the holders of power so that the elected political actors show more responsibility towards the citizens' demands.

This is the first research study by the author Ajla Valjevac, created as a supplement to her master's thesis.

Demonstrated independence in conducting research deserves pedagogical support. In this sense, I recommend the publisher Konrad Adenauer Stiftung to print the manuscript of Ajla Valjevac's research study entitled: 1992 Independence Referendum of the Citizens of Bosnia and Herzegovina: between the Past and the Future. The study will have a dual role. It is a contribution to the scientific research of the referendum of the citizens of Bosnia and Herzegovina for the sovereign and independent state-legal status of Bosnia and Herzegovina. Prepared as a book, the research study will be an incentive for the young master of political science to continue her research work on her doctoral studies.

Sarajevo, August 27, 2022

Academician Mirko Pejanović

A handwritten signature in blue ink that reads "Mirko Pejanović". The signature is written in a cursive style with a prominent initial 'M'.

INTRODUCTION

I am starting this book with the Latin saying “*Historia est Magistra vitae*”¹, especially because it seems as if we have learned nothing from history, at least when it comes to our political actors. Almost every day, political actors refer to history, historical facts, and a return to something that has passed and been overcome. Moreover, exactly they are leaving the impression that they have learned nothing from history while pulling moves that catastrophically affect the state and its citizens. Simply put, for every step forward, we constantly take two steps back, and as a state, we are at the back of every change. Instead of leading with innovations, following world trends, and making progress in every sense - our country is collapsing in a whirlwind of “ideas” about the progress of this country which political actors, self-proclaimed leaders, have been carrying out for thirty years. Therefore, minimal progress has been achieved in the state of Bosnia and Herzegovina. The harsh reality of our society is reflected in constant political, economic, and other crises. In a geographically relatively small area, we have so many political “leaders”, mainly self-proclaimed. However, in essence, if we start with what a leader is – it is a person who leads, the champion. I am afraid that such people do not exist in Bosnia and Herzegovina or, are present in a very small number. On the other hand, very present are the problems we face every day. Namely, the demographic image has never been more unfavorable.

1 Translated from Latin: History is the teacher of life.

Young people and economically capable people are leaving our country due to political crises, separatism, corruption, organized crime, violations of basic human rights and freedoms, (non) sanctioning equally of all in the face of justice and, destruction of justice. As a state and society, we are on the brink of extinction, as we continue to “lead” battles over how the vote on the 1992 referendum for the independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina went. In fact, all in order (not) to change or perform reforms on everything that needs to be changed, because such a “system” can no longer function as such. Changes must happen. We cannot and should not live in the past, because there is no future if we do so. A future filled with prospects for all citizens will never come, and with the best forecasts, the status quo will remain or we will reach the abyss because everything that happens every day in our state leads to that. And it’s a harsh reality that we don’t want to face. Instead, we “stand still” and wait for some better times, reconciled to the status we have, hoping that some of the “foreigners” will change something in our country. It is impossible to imagine that someone else can or should change things in our country. We live in Bosnia and Herzegovina and change must come from us. It is our duty, because we are, above all else, citizens of this country. What I want to achieve with this book is for us to finally look forward, together, “twinned”, because the future of this country lies in us. I believe that we are all equal citizens, that this is the state of us all, and that we must nurture and build it on prosperity and in a future-oriented manner.

Therefore, two scientific studies are presented in this book. The first scientific research was conducted as part of a master’s thesis at the Faculty of Political Sciences in Sarajevo, on “Referendum for the Independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina”. The second research is related to prospects for the future of this country. In the first research, through a methodological approach, an attempt was made to answer

the still current (problematic) question (although held/asked thirty years ago) - how the citizens of Bosnia and Herzegovina, according to their ethnicity, voted in the 1992 referendum? Following this, it should be noted that these data are a mathematical calculation based on the assumption that all national groups had an equal share of young people, who legally could not attend the referendum. In that case, this calculation is statistically accurate. Given that this is a historic event, and that our focus must be on the future, another study was conducted which implied conversations with experts, young people, activists, professors, political analysts, and similar, about what the prospects of this state are. Through this scientific research, the problems we face as a society have been pointed out. Furthermore, it presented the prospects of our country regarding the current situation, as well as what needs to be done and from whom the change should come, what kind of cooperation is possible with the international community, and what we should focus on to achieve prosperity and progress for all citizens of this state.

Therefore, in the first chapter *Socio-historical context of the citizen's referendum for the sovereign and independent legal status of Bosnia and Herzegovina*, a historical overview of the events of the 1980s and the beginning of the nineties, will be provided and brought closer, including the atmosphere that was present in Europe and the world at that time, as well as how these events affected Bosnia and Herzegovina. Also, attention was given to the constitutional changes in RBiH within the SFRY. Namely, these changes refer to the greater powers that RBiH obtained and how they affected the status RBiH had. Thus, a brief historical overview will provide an insight into constitutional changes, but also some of the most important historical events. The chapter *Decisions of the Assembly of the Republic of Bosnia and Herzegovina on the Calling of Citizen's Referendum to Declare the Sovereign and Independent Status of Bosnia and Herzegovina*, which is also the second chapter of the book, there will be presented,

among all, the decision of the Assembly of RBiH, the first research – methodological framework and official data which were available during the research. Furthermore, the third chapter consisted of the *Results of the citizens's statement at the referendum for the sovereign and independent state-legal status of Bosnia and Herzegegovina*, presents the results of the first research, and additional scientific (pre)sumptions.

Consequently, the link – the bridge, final chapter *Human rights and possibilities of constitutional reform in the political development of Bosnia and Herzegegovina in the post-Dayton period*, will present the second scientific research. Finally, the interpreted data from interviews, apropos conversations will be formulated in four fields and will highlight what needs to be changed, what needs to be worked on and what changes are possible at all, and how they can be achieved. There will be chapters such as the Constitution and the process of reconciliation of the people, which will discuss whether it is possible for the Constitution to be changed or does it need to be modified after all, and in what way. Therefore, the approach will be on that, and not on the analysis of the Constitution in terms of its content. Hence, that is not the topic of this book, and there is already literature that specifically deals with that. On the other hand, regarding the process of reconciliation between the peoples in our country, the accent will be more on analysis of the current situation – whether the peoples have been reconciled, what point has been reached in the reconciliation process, and what the real situation is on the ground apropos the situation presented in the public by political actors. Moreover, a review will be provided on the rule of law and institutional reforms, respectively how the judiciary is (not) functioning, and what needs to be changed to make progress. Furthermore, a chapter will be presented on prospects from the current position and what kind of future is possible concerning the current state of affairs. It will be pointed out by reviewing the role of the international community, and that will be the last chapter of this book, before the

conclusion and recommendations for future studies/research. In the last chapter, as already mentioned, the focus will be on international actors and how/should they act all in all. Ultimately, there will be a perspective on how change should come and by whom, but also what help is needed to make progress in this country.

First chapter
**SOCIO-HISTORICAL CONTEXT OF THE CITIZEN'S
REFERENDUM FOR THE SOVEREIGN AND
INDEPENDENT LEGAL STATUS OF BOSNIA AND
HERZEGOVINA**

A cross-section of certain European, world and Yugoslav events will be presented in this part of the book, to provide a sort of introduction and explanation of historical events that preceded the referendum, and to give insight into the atmosphere of that period. Namely, a brief overview of Bosnia and Herzegovina is needed, i.e. the constitutional provisions, especially the 1974 Constitution. After that, an insight from the 1980s to the 1990s is provided to present the events that seemed most relevant for this book and research. Moreover, during the Cold War period, the geopolitical, ideological, and economic struggle prevailed, apropos, the struggle for supremacy on the world international scene between the two world powers, the USA and the USSR. In this “struggle”, certain events arose – economic and other alliances were made between the states, and among other things, Europe and the world were, more or less, divided into Eastern and Western blocs. Thus, the historical cross-section of events in SFR Yugoslavia, Europe, and the world refers to those events that marked certain changes in either constitutional ways or certain alliances between states, and finally what the fall of communism meant and how it affected the dissolution of Yugoslavia.

On one hand, we have Bosnia and Herzegovina in the SFRY, which passes through several stages in its constitutional and political development and thus is guaranteed certain rights, both for the citizens of this country and for its foreign policy and internal action. Its first Constitution was adopted in 1946, according to which it was defined as a “people’s state of the republican form” (Pejanović, 2015: 29) united “after the national liberation struggle in the Federal Republic of Yugoslavia with other people’s republics (Montenegro, Croatia, Macedonia, Slovenia, and Serbia)”. (Pejanović, 2015: 29, 30) A new change in the Constitution took place in 1963, and instead of the “People’s Republic” (Pejanović, 2015: 30) the name “Socialist Republic” (Pejanović, 2015: 30) was introduced, and new determinants such as workers’ self-government were introduced, too. “In the early 1970s, due to economic, political, and social changes, new positions of republics and provinces were established, and this refers to the greater independence and responsibility of republics and provinces as such.” (Pejanović, 2015: 30) Furthermore, the final change of the Constitution took place in 1974. The special emphasis refers to “the Constitution of 1974, which states that the Republic of Bosnia and Herzegovina is sovereign, which guarantees its independent action except for those issues related to the Socialist Federal Republic of Yugoslavia” (Pejanović, 2015: 30, 31). Namely, the Constitution of 1974 represents a completely new backbone for the Republic of Bosnia and Herzegovina and that is the significance of previously mentioned events, as well as what this Constitution ultimately represents for the statehood of Bosnia and Herzegovina, and gives insight into the powers of the Republic of Bosnia and Herzegovina.

On the other hand, by the end of the 1980s, there were internal, domestic, and international conditions for the crisis and eventual disintegration of Yugoslavia, relatively from the international point of view of the 1980s, especially in the second half, when there were various crises and eventually

the end of the Cold War. The collapse of the Soviet Union and the cessation of the Warsaw Pact brought an end to the ideological showdown between East and West. Given these events, there was a decrease in interest in Yugoslavia. It was no longer important to support a socialist, but politically non-aligned, independent Yugoslavia, and simply said, for geopolitical balance, maintaining such Yugoslavia was no longer important. Also, with the death of Josip Broz Tito, the main force of Yugoslavia disappeared. Due to the disintegration of the Soviet Union, there was a strengthening of nationalism; relatively the strengthening of ethnonational claims/affiliations, and in the middle of Europe, there was the unification of Germany, which meant the reaffirmation of the influence of states in Europe and the world. Also, all these events greatly influenced Yugoslavia, as in a change of policies towards the SFRY itself. In essence, it was no longer in anyone's interest to maintain a united Yugoslavia, meaning that, the change of policy towards Yugoslavia was related to support, and also to a kind of "final push" towards Yugoslavia, which was leading to the disintegration of that state. (Varsori, 2013: 121 – 159).

1. Political disagreements among the ruling parties in the multi-party Assembly of Bosnia and Herzegovina during 1991

Pluralization of society/Multi-party elections and coalition

In this subchapter, the pluralization of Bosnia and Herzegovina's society will be briefly mentioned, as well as the first multi-party elections and the coalition of parties – the foregoing leads us to the explanation of how the political disagreements of the ruling parties in the multi-party Assembly of Bosnia and Herzegovina occurred in 1991, but also of the referendum itself. It is necessary to briefly describe the above events, to

get closer to the atmosphere of the beginning of the nineties, in which the referendum was held.

Given the historical circumstances, pluralization in Bosnia and Herzegovina began to take place at the end of the eighties and the beginning of the nineties, that is when the multi-party system was introduced and the first multi-party elections were held (Pejanović, 2021: 110). “After the Assembly of the Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina made changes in the Constitution of the SRBiH, the historic process of pluralization of Bosnia and Herzegovina followed” (Pejanović, 2021: 77). Namely, the formation of political parties on the ethnic basis was approved (Pejanović, 2021: 77 - 78) “considering that the ban on the formation of parties on an ethnic basis could limit the human right to freedom of association” (Pejanović, 2021: 78).

It is interesting to mention that “due to the way of formation, as well as the dominance of the ethnic moment in the emergence of political parties in 1990, the plural party structure in Bosnia and Herzegovina appears in two recognizable forms: the first ethnic or popular, that is, national parties, as parties with a single national composition, and the second, civil parties, as parties with a multi-ethnic composition” (Pejanović, 2021: 78 - 79). Hence, the traditional feature of political parties and division into the right, center, and left did not characterize Bosnia and Herzegovina in that period. It is also interesting that “new parties in the form of ethnic parties - HDZ, SDS, and SDA were promoted in public opinion as parties of democratic transformation and social progress” (Pejanović, 2021: 79), and thus, Western European countries supported the new political parties. Given that they were new parties on the political scene without a past, they were assigned a leadership position to promote political pluralism (Pejanović, 2021: 79). Moreover, “the Reformist Party and the Muslim Bosniak Organization promoted themselves as new parties. The parties created

by the reform of political organizations from the time of the one-party system could not neutralize the mortgage of the past in their promotion. In the results of the first multi-party elections in November 1990, this was shown in a very small share of the number of parliamentary mandates obtained” (Pejanović, 2021: 79).

In the period “after the victory in the first multi-party elections² , the Party of Democratic Action, then the Croatian Democratic Union and the Serbian Democratic Party reached an agreement on a partnership in the exercise of power” Pejanović, 2021: 84). It is important to emphasize that three ethnic parties had an absolute majority of votes in the Parliament of BiH, and this provided them with certain powers such as passing laws, changing the existing ones, and adopting a new Constitution of the SR Bosnia and Herzegovina (Pejanović, 2021: 112), which is of exceptional importance when explaining the political organization of the state, that is, the partnership relationship between the aforementioned political options, but also their competences in the political organization of the state.

The beginning of 1991 also marks the first year in the exercise of multi-party government “after the plural elections in 1990” (Pejanović, 2021: 113), and “it began peacefully and with the good cooperation of the winning parties. When in the middle of 1991, due to the advanced dissolution of the SFRY, a debate began in the Parliament on the state-legal status of the SR Bosnia and Herzegovina and its historical right to shape its sovereignty and independence, like Croatia and Slovenia, there were political conflicts between the Serbian Democratic Party on one side, and the Party of Democratic Action, the Croatian Democratic Union, as well as five opposition parties, on the other” (Pejanović, 2021: 113).

Therefore, “the first option is advocated by the two ruling parties, SDA

2 The first multi-party elections were held on November 18, 1990.

and HDZ, together with five opposition parties – SK-Socialist Democratic Party, Democratic Socialist Alliance, Alliance of Reform Forces for BiH, Liberal Party and Bosniak Liberal Party. The second option is advocated by the Serbian Democratic Party and with it the Serbian Reconstruction Movement of Vuk Drašković. The first option represented the point of view that Bosnia and Herzegovina should continue building its statehood by establishing its state-legal status as sovereign and independent, with international recognition and inclusion in the new world order. In order to establish this state-legal status, it was proposed that the Assembly of Bosnia and Herzegovina pass a decision on a citizens' referendum, where the citizens will, by their democratic will, decide on the sovereign and independent status of their state in the historical time of the complete dissolution of the SFRY. The second bloc, which consists of the Serbian Democratic Party and one member of the Serbian Reconstruction Movement affiliated with it, rejected any form of sovereign statehood of Bosnia and Herzegovina (underlined by M.P.). The position of SDS was that Bosnia and Herzegovina could NOT be a sovereign state like Croatia, Slovenia, Serbia, and Macedonia. Bosnia and Herzegovina can have its statehood only within the framework of Yugoslavia, because Bosnia and Herzegovina, according to SDS's point of view, is "only an administrative unit, not a state" (Filipović, 1997: 109, according to Pejanović, 2021: 114)“.

Considering stated, during the dissolution of Yugoslavia an explanation of the role of the Assembly, whose decision was to announce a citizens' referendum in 1992, will be explained in the next chapter alongside the official data available in the research. Therefore, "it is about the fact that in the historical circumstances that arose, during 1991, the dissolution of the Yugoslav Socialist Federation took place and that the functioning of the organs of the Federation ceases. In these conditions, the Assembly of the Republic of Bosnia and Herzegovina, as the highest authority, begins the discussion on finding a democratic solution to the state-legal status

of Bosnia and Herzegovina in the future” (Pejanović, 2021: 113-114). Disagreements between political parties begin precisely at the moment of deciding which path Bosnia and Herzegovina should take, i.e. the path of independence and sovereignty (which was the historical right of the state since 1943) or, remaining a part of Yugoslavia without the majority of the republics that made it up because they have meanwhile seceded through a referendum. The decision of the Assembly of Bosnia and Herzegovina referred to the calling of a referendum, and “it started from the historically achieved level of statehood development of Bosnia and Herzegovina since the First Session of ZAVNOBiH in Mrkonjić-Grad in 1943 and the development of statehood in peace, within the Yugoslav federation. The Republic of Bosnia and Herzegovina, like other Yugoslav republics, developed its statehood to a high degree of independence during 45 years of existence in peace. In the given historical circumstances, Bosnia and Herzegovina in its Parliament are shaping a political option regarding its statehood, according to which Bosnia and Herzegovina will go to a higher level of statehood. It is a sovereign and independent state-legal status that includes international recognition of integrity and sovereignty. In this context, two political options were created that were advocated by the parliamentary parties” (Pejanović, 2021: 114).

A brief insight into the events before the Referendum for the independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina, i.e. constitutional changes, the dissolution of the SFRY, multi-party elections, disagreements between political parties, and the calling of a referendum. , as well as the events in Europe and the world, which also reflected Yugoslavia, the atmosphere of the eighties and the beginning of the nineties is shown. This insight concludes the historical cross-section of the events of the mentioned period. Furthermore, an overview of Badinter’s Commission is offered, and all this brings us to the presentation of the first research of this book.

2. The opinion of the Badinter's Commission as support of the European Economic Community for the implementation of the referendum

Namely, it is necessary to offer a brief overview of the Badinter Commission and to explain what it represented, how it was founded and for what reasons, what the Badinter Commission discussed, and also what it represented at the international level. The Arbitration Commission was established to resolve the political crises in the SFRY peacefully. Furthermore, the Badinter's Commission, which is named after the chairman of the commission, Mr. Robert Badinter, in addition to the opinions it provided on the issue of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia concerning its member republics, also provided an international approach to the problem. In addition to the opinions, which represented several interpretations of the demands and events that befell the SFRY, the Commission raised international law to a higher level and approached objectively the problems that were in front of it at that time. Strictness in their requests is what characterizes the Arbitration Commission because every formal request from the republics was approached with an absolute check of whether the republics had met all the conditions for international recognition. And if they had not met them, they would have been instructed to do so. After a new request, if everything was regular when the conditions were ultimately met, a republic would be internationally recognized. The duality of this approach is reflected in the fact that on one hand, such an approach could have been crucial for the republics, and on the other hand it could have brought them into an unenviable position due to political turmoil that befell all SFRY republics. However, in any case, such an approach is extremely objective, and thus, the importance of international recognition is even greater, because there are written facts that indicate the fulfillment of all conditions by the republics. Independence of the republics was a "legal reward" for such fulfillment, gained by the international recognition of the member states of the European Community and many other states.

International law and respect for the criteria it imposes are extremely important for the legal functioning of the state. Analysis of the facts regarding the country and creating the conditions needed for that country to meet its international obligations is an extremely difficult and demanding job, but for that reason, the experts hired to do the job need to be at a high level of performance so that we can finally get the right state of affairs in it and look at that state as equal with other states in fulfilling the conditions that are in front of it on its road to independence. Concerning the Arbitration Commission and the opinions that emerged in its work for the conducted scientific research, opinion number 4 , which refers specifically to the Republic of Bosnia and Herzegovina, is extremely important. In its conditions for international recognition, the Arbitration Commission also stated that minorities must be recognized in the state and that they must be provided with certain rights and made equal with other citizens. It also mentioned a referendum that needs to be held for one state to fulfill conditions for international recognition. Furthermore, after the European Community Committee decided on a formal request for international recognition by the European Community and the Member States, the Republic of Macedonia and Slovenia met all the conditions set by the Council of Ministers of the European Community. During that period, in late 1991, Bosnia and Herzegovina's request for recognition, in the absence of a referendum, was rejected. Therefore, as all other conditions for international recognition were met, Bosnia and Herzegovina held a referendum and then re-applied for recognition, after which it was recognized by the European Community and its member states, as well as many other countries. It is further supported by the following paragraph in which the Arbitration Commission its opinions clearly emphasize the absolute recognition of the independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina.

The Arbitration Commission first noted that a referendum held

in Bosnia in February and March 1992 found a large majority in favor of independence. On another issue, the Commission noted that all EC member states and many other countries had recognized Bosnia and Herzegovina, Croatia, and Slovenia and had been admitted to the UN³.

One parallel I want to draw in this part refers to the European Union and its role, apropos its (non) existence (at least not the political arrangement of the European Union as we have after 1993 or today) during the dissolution of Yugoslavia, but also the establishment of the Badinter Commission. Namely, the well-known fact that the European Union was officially formed in 1993 by the Maastricht Treaty⁴, meaning that at the time of the disintegration of Yugoslavia EU technically did not exist, and it did not have a strong role during the war - I draw a parallel with today when the EU exists. So, the parallel refers to the analysis of the role of the European Union today, when it offers structure, diplomacy, goals to be achieved, and similar (of course, it is not perfect, far from it, but its role is relevant for second research presented in the book), as well as perspectives/enlargement to the countries of the Western Balkans. Therefore, given the current position of the European Union, and as it was pointed out that thirty years ago it did not exist, an analysis of its role was provided and discussions from scientific research related to the above were presented in chapters presenting the second scientific research.

3 <http://eprints.soas.ac.uk/2572/1/Badinter%20Commission.pdf>, accessed: 17.02.2018.

4 1990-99 (europa.eu), accessed: 18.08.2020.

Second chapter
**DECISION OF THE ASSEMBLY OF THE REPUBLIC OF
BOSNIA AND HERZEGOVINA ON THE CALLING OF
A CITIZENS' REFERENDUM TO DECLARE ON THE
SOVEREIGN AND INDEPENDENT STATUS OF BOSNIA
AND HERZEGOVINA**

This chapter presents the decision of the Assembly of BiH on the referendum to determine the status of Bosnia and Herzegovina, then the methodological framework of the scientific research, and the official data that were used as part of the research. Namely, by the decision of the BiH Assembly, a citizens' referendum was called in 1992, and based on that decision, a referendum question was formed, the content of which can be found in the book, because the official data of the 1992 referendum was found in the Official Gazette of BiH, based on the decision of the Assembly of BiH.

**“The decision of the BiH Assembly on the referendum
to determine the status of BiH”**

Based on Article 152 of the Constitution of the Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina and Amendment LXXI, item 5, indent 9, to the Constitution of the Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina, and in connection with Art. 3 and 26 of the Referendum Law (“Official Gazette of the SRBiH”, no. 29/77 and 24/91), the Assembly of the Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina held on
January 24 and 25, 1992, adopted

THE DECISION

on the call for a Republican referendum to determine the status of
Bosnia and Herzegovina

I

A referendum is being announced in the Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina.

II

The referendum will be held on February 29 and March 1, 1992.

III

At the referendum, the citizens of the Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina
will have their say on the issue:

**Are you for a sovereign and independent Bosnia and Herzegovina, a state of equal
citizens, the people of Bosnia and Herzegovina - Muslims, Serbs, Croats, and
members of other nations who live there?**⁵

FOR

AGAINST

IV

The referendum will be conducted by the Republican Election Commission and the
municipal election commissions.

V

This decision enters into force on the day of its publication in the "Official Gazette of
SRBiH".

Assembly of the Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina

Vice-President of the Assembly of SRBiH

Mariofil Ljubić, s.r.

S number 146
January 25, 1992
Sarajevo"

(Pejanović, 1999: 284 - 286).

5 Underlined from the author of the book.

1. Methodological framework of scientific research

In this chapter of the book, the methodological framework of the research is presented, i.e. the methodological framework is presented as it has been originally set.

1.1. Subject and problem of the research

The 1992 referendum on the independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina is one of the most pressing domestic political issues in the country and one of the few that runs through the merits, leaving the situation of the essential condition of Bosnia and Herzegovina and its citizens unresolved. Political events in the country are largely reflected in all spheres of society and thus create absolutely every possible schism in the country. Namely, the main backbone of this research is dedicated to finding scientific truth for all peoples of this country, because it is extremely important for the further progress of all citizens and ultimately the progress of the state, as a community of nations, on the Euro-Atlantic path, to comprehend on how citizens of this state, according to their nationalities, declared in a referendum. Speaking about the fact that the results of the 1992 referendum for the independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina are hidden, and that these data are not transparent and available to all, brings us to a condition where the citizens of this country are manipulated by various deceptions-mainly by this data secrecy, which should be available to all peoples for insight in order, among other things, to know the real voting situation, and which are eventually hidden by those who do not want to show this data and thus create a new reality that is very conducive to diverse manipulations of the citizens of this state.

Objective research on this topic is needed to eliminate the main problem related to the referendum, which is its denial, i.e. in this case members of the Serb people in Bosnia and Herzegovina deny their

participation in the referendum. Due to a lack of data on the actual participation of people, there is a denial of participation in one of the most important events in the country from the 1990s, which marked future events, and when we add the political turmoil that is constant in the country to all of that, we come to the need to identify the main problem and work to eliminate it.

Namely, the main problem of this society is the fact that the data on the participation of the people of Bosnia and Herzegovina according to national affiliation, i.e. the percentage participation of the people in the referendum, is manipulated by hiding them from the public and quasi-data are presented that are in the service of those whose main interest is of deceiving the people of this state and denying the truth. Agencies, institutes, and archives were contacted for research for the master's thesis, as well as for the book.⁶ Following this, I was not able to get the (official) data through archives/offices for statistics but through methodological/mathematical/statistical framework. As part of the research, the following were contacted: Archive of Bosnia and Herzegovina, Archive of the Federation, Archive of Republika Srpska, Archive of Brčko District, Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, Federal Bureau of Statistics, Republic Bureau of Statistics of Republika Srpska, and Official Gazette of Bosnia and Herzegovina. The previously mentioned archives and statistical institutes do not have data on the 1992 referendum and, their answers can be found in the book after the presented research results.⁷ The official results of the referendum for the independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina from 1992, which are in general percentage, are available in the archives of the Official Gazette of Bosnia

6 The list of contacted archives/institutes for statistics as part of the work on the book has been expanded, but also updated, which means that the answers of the archives/institutes are more recent.

7 The responses from the archives are available in the b/c/s version of the book in the specified language.

and Herzegovina. However, the data that would show the participation of the people in the referendum, according to the national determination, is impossible to find. These data are hidden and the much-needed knowledge about these data is unknown to all citizens of this country.

For all the above mentioned, I am conducting methodological research to finally reach the scientific truth for all people of this country, because only true data that can be obtained through objective research, which this study is, can show the real voting situation according to national affiliation. Also, this research will eliminate the stated problem through this book and the citizens of Bosnia and Herzegovina will have an insight into the outcome of the 1992 referendum on the independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina, regarding the percentage of nationalities.

The subject of the research

The research is focused on the participation of citizens, constituent peoples and members of other peoples of Bosnia and Herzegovina in the 1992 referendum for the independence of RBiH, i.e. the subject of the research is participation/non-participation in the said referendum. Namely, through an objective approach to scientific research, I will research the number of people in Bosnia and Herzegovina who participated in the referendum and the extent to which they participated. Moreover, through the research process on whether and to what extent did they participate in the referendum, indicators will be obtained of how the citizens of Bosnia and Herzegovina voted on the referendum.

In the research, I will dedicate myself to the analysis of the referendum, i.e. through a methodological approach, I will explain how I came to the data in this research. Moreover, research on the percentage of the turnout of the people will be provided. Furthermore, it is assumed that I will get data

through certain parameters that will show how the citizens of this country voted in the referendum. Through thorough research, it is necessary to get closer to the real problem and to get the data through the methodological approach.

The main backbone of this research will be the Population census, which will be used through a series of mathematical and statistical procedures to get results on how the peoples of Bosnia and Herzegovina voted according to the national vote in a referendum that marked a new era for all citizens. Also, what is important to emphasize is the fact that this is interdisciplinary research or research that is related to other sciences. Therefore, to eliminate the problem and objectively research this topic, it is necessary to analyze the 1991 Population census⁸ as well as the official results of the referendum, and in the end, to obtain data on the national affiliation of people's participation in the referendum, and to ultimately obtain an entirely new study that is of paramount importance to the citizens of this state.

1.2. Scientific and social research goals

Observation of things and objects through science, we learn many things that need to be determined, especially how we can fix and make better what we have at a given moment. I believe that not much can be changed through politics in our country because there is currently no room for political action and improvement, but it is extremely important to find the right way to act, especially when it seems almost impossible. Action toward the progress of society should happen through science daily, especially when politics fails in that society – the basic direction of impact is possible through science. Therefore, through scientific research I will try to present the data on the referendum, and make it available to all because

8 Data from the 1991 census are presented in a separate chapter.

it is extremely important for society as a whole and further progress in every sense, exactly the moment when all citizens of this country have access to data hidden so far and which are manipulated. The scientific significance is reflected in the fact that any person, regardless of skin color, race, or nation (nationality) can access objectively processed referendum data.

Realizing that data on such a decisive event for the citizens of this country do not exist at all and that it is impossible to obtain this data, I decided to do research that will be the basis for future scientific research. Namely, every individual must want to act because that is how changes begin to happen. After all, it is solely up to us to make this country better and at least try to do something that would represent at least some spark that it will be better in a country which nourishes and heritages so much and which is, after all, a shelter for many generations.

Every scientific research begins with a literature search, and also with similar research that could be the basis of that work. The scientific significance of this research relates primarily to the fact that it will be the scientific basis for future generations, who will be able to research even more freely, all to be able to contribute to science. Social engagement is the main backbone of this research project, and as such, it is a social-scientific-research project that overlaps and makes a good scientific starting point for all those who are willing to research and act through science. What I am striving for in this research refers mostly to students and future generations of young students who, after all, have a scientific responsibility to find solutions in almost unsolvable situations – and this research will help them decide on scientific action and future research that could bring prosperity, because science is about innovation and everyday engagement.

Social goals of research

The return of the irrational and the conservative to this society leads us to lose all the progress we have made so far. Unfortunately, I cannot but state that our society, under the influence of various deceptions/manipulations, is moving towards the loss of all progress, and especially towards the loss of civic identity, which puts us in a very unfavorable position compared to the rest of Europe and our building of a European identity. It is extremely important to note that the most important users of this research will be the citizens of Bosnia and Herzegovina because with this research they will be able to learn the scientific truth and finally move forward or look to the future.

The main indicator of the social contribution of this paper is the results of research that will, above all, indicate verified and thoroughly researched data, which ultimately represents a big step forward and a shift from the state in which citizens of this country have been deceived in the way that the real truth has been withheld from them for years, even though there is no room for such things at all and it is insane to deny, in the twenty-first century, the events that marked, so to speak, the new beginning of this state and its independence in political and social impact. When I say independence, it is necessary to make a distinction between what the independence of the state is; and what that independence means in Bosnia and Herzegovina.

In the first case, the independence of the state should represent independent management of the state and society as a whole, but the reason why this distinction is needed is reflected in the latter, i.e. that this state, even after so many years from the referendum, does not manage its system. Namely, many “currents” interfere with its activities, i.e. different policies greatly affect society, and it is this distinction that is needed when we talk about the social significance of this country. After the publication

of this scientific research – it will represent the objective research in which the data, i.e. the outcome of the referendum for the independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina from 1992, will be presented. In the end, society as a whole will have an insight into the essential state of things, and it is precisely this disguised independence that can become truly the independence it has always supposed to be; and a society completely free from manipulation.

I will cite another reason for this scientific endeavor. Namely, it is known that strong propaganda was conducted during that period of calling and holding the referendum, but regardless of that propaganda, the people voted for the independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina, and in what number- it is not known, according to the national declaration. Therefore, this scientific work will represent a turning point and end an era in which the unknown ruled and in which it was not known how the peoples voted for independence, that is, to what extent they voted for independence and whether all nationalities voted for independence, which would above all mark a new beginning for all citizens of Bosnia and Herzegovina, as well as for future generations. I will add the fact that regardless of the propaganda before the referendum, figuratively speaking, the people were created, and Bosnia and Herzegovina is not only a state of Serbs or Croats or Muslims (Bosniaks-Muslims) but also a state of Serbs and Croats and Muslims (Bosniaks- Muslims), as well as all other peoples and ultimately all citizens who consider Bosnia and Herzegovina as their state. Therefore, the social significance of this research will contribute to all citizens of this country who, after learning the scientific truth, will be able to overcome all imposed ideas and initiate social engagement toward the courageous changes that Bosnia and Herzegovina and all its citizens need.

1.3 System of Hypothesis

General Hypotheses

Citizens of Bosnia and Herzegovina participated in the Referendum on Independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina, held on February 29 and March 1, 1992.

Auxiliary hypotheses

Auxiliary hypothesis 1

Croats from Bosnia and Herzegovina participated in the Referendum on the Independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina.

Auxiliary hypothesis 2

Serbs from Bosnia and Herzegovina participated in the Referendum on the Independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina.

Auxiliary hypothesis 3

Muslims (Bosniaks) participated in the Referendum on the Independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina.

Auxiliary hypothesis 4

The Yugoslavs from Bosnia and Herzegovina participated in the Referendum on the Independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina.

Auxiliary hypothesis 5

Members of other peoples from Bosnia and Herzegovina participated in the Referendum on the Independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina.

1.4. Research method

Scientific research consists of theoretical and empirical verification of a given problem. Namely, the way I will research this problem consists of theoretical verification, and accordingly, it is necessary to process the literature related to the research problem and to explain certain phenomena present through this research in more detail– it is necessary to approach theoretical verification. The latter verification is an empirical verification that refers to the social reality and processes that marked certain events, and which are related to the research problem. In the next part, I will explain the approach to the research project, and also certain postulates that need to be followed for the research process to be valid, as well as the methods I will use in this research.

We approach the research project by identifying the problem and the subject of the research. After that, we set hypotheses and auxiliary hypotheses, and answer questions related to our research, but the main basis of the work is to identify research problems and understand the subject of the research process. Namely, to be able to identify these items of the research process as accurately as possible, it is necessary to approach the research process objectively, but also to remain objective throughout the research project, because objective research can solve social problems and find answers to problems in society.

I approach this research with an exceptional commitment to science because science is higher than any ideological division or way of thinking and precisely because freedom from ideologies is the basic postulate according to which we can expect scientific correctness of research work. Namely, it is necessary to clarify the system of hypotheses, i.e. the general hypothesis and special-individual (auxiliary) hypotheses, to facilitate access to this research and make it more accessible to absolutely all users of this study. When we set hypotheses, in addition to being guided by objectivity,

we set certain assumptions about how the research will be developed, and accordingly, we come to an answer to the research problem. So, through the research of the system of hypotheses that I asked in the research paper, I will come to the answers to the questions that were asked in this research. More precisely, I will research the system of hypotheses to finally get scientific truth, and the above system of hypotheses (main and special-individual/ auxiliary) will be confirmed or refuted, and thus, the research process will be completed and scientific work will be obtained as a result of scientific research.

During the research, I plan to use content analysis as a method for data collection. I believe that through the analysis of the content, I will come to objective knowledge about the mentioned issue, i.e. the research problem. Namely, to obtain as relevant data as possible, it is necessary to collect quantitative data on the 1991 Population census, as well as the results of the 1992 referendum on the independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina, and the percentage results of the state level.

The essential basis of this study consists of data (Population census) that have already been processed, i.e. Population census data are transparent and available to the public. When we talk about the data from the referendum, it can be stated that the data are generalized and refer to the total turnout of the people of Bosnia and Herzegovina in the referendum, but not according to voters' nationality. Data that would accurately show the percentage turnout according to different nationalities – cannot be accessed. However, this is the beginning of this scientific endeavor, because it is through this scientific research work that I will obtain data on the turnout according to the national orientation of the people in the 1992 referendum for the independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina through methodological research of the mentioned research problem.

Namely, I plan to research in detail the data I have so that I can finally methodologically explain the phenomenon that has become the subject of research, which is extremely important for all people of this country, and it is a methodological approach to solve this problem and offer scientific truth.

1.5. Scientific and social justifications of the research

Science has a great responsibility to act and guide every society, to find answers to the questions asked with an objective approach, giving a special insight into the real state of affairs in question at a given moment in a particular society. The structure of science is such that in its postulates it has certain assumptions that are related to social reality.

With scientific research, I want to answer the posed question of this scientific-research endeavor, and the answer to a such question and similar is very much reflected in society because it is impossible to imagine that science and social reality work without each other. Hence, we can realize that science and social reality are intertwined and that they influence each other by complementing each other and pointing out problems, while also finding answers that are indispensable for both spheres of action. We need science when it is mentioned in the context of politics because politics globally create the mood and opinion of citizens in society, and it is up to science to point out such attempts and expose this political mimicry with scientific knowledge representing scientific truth.

Following the scientific and social justification of the research, it can be said that the listed items, individually observed, still form a coalition together and are conditioned by each other. The scientific and social justification of research shows an explanation of how we can reach social reality through scientific methods by identifying the problem, i.e. by explaining the research process we also show its importance, both scientific and social, and also its impact on society as a whole.

It is extremely important to point out that this process is extremely time-

consuming, starting from the identification to the final resolution of the problem passed through many phases that affect the entire research and research process. However, in the essential definition, social justification is also scientific, and vice versa. Science is a complex process that contains not only a series of research and analysis of what has been done but predictions, too. Therefore, it is not inexplicable when we say that science is a comprehensive whole made up of many facets that are formed through social actions, and from there, in fact, we draw explanations of science and its impact - through reality. The scientific and social justifications of research, moreover, consist of interpenetration, and the justification of research lies in the fact that when we accept a problem in society we approach the scientific side to solve the problem, and in this, we can see the absolute meaning of a research project. In essence, the contribution to society justifies research, and especially if it is research of a scientific nature, then it has a dual value, contributing to science and society as a whole.

1.6. Temporal (and spatial) determination of the research

It is necessary to emphasize that this research was done for the purposes of the master's thesis on the topic: "Referendum for the independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina". Certainly, in the period after the defense of the master's thesis, this research was completed with additional methodological (pre)sumptions that are found in this book in a separate chapter.

Accordingly, the time determination of the research is the year 1991 with an emphasis on the year 1992 and the period up to the present through the second research, while the spatial determination refers to the territory of Bosnia and Herzegovina in both kinds of research.

2. OFFICIAL DATA

The focus of this part of the book is on the official data from the 1991 Population census, and on the official results of the 1992 Referendum for the independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina, on which scientific research is based. Consequently, this chapter provides insight into the tabular presentation of official Population census data, and a detailed explanation of the meaning of the referendum, the referendum question, and what it represented in Bosnia and Herzegovina. Moreover, how and under what conditions it took place, and as already mentioned, the official data on the referendum at the state level will be presented (general data on the final and percentage vote of the people in the referendum), which I have at my disposal as the basis of methodological research.

2.1. Population Census 1991

The 1991 Population census is the backbone of methodological research, which will be discussed in the following chapters. Therefore, I will also present a tabular census from 1991 according to the declaration of nationality and age, all to understand the importance of this census for the research as a whole. popis stanovništva iz 1991. godine prema izjašnjenju o nacionalnoj pripadnosti i prema starosti/dobi, a sve kako bi se shvatio značaj ovog popisa za istraživanje u cjelosti.

Table 1. The 1991 Population Census according to different nationalities⁹

TOTAL	Muslims	Serbs	Croats	Yugoslavs	Others
4 377 033	1 902 956	1 366 104	760 852	242 682	104 439

The first table shows the total population of Bosnia and Herzegovina according to the 1991 Population census, including ethnicity. The data presented in this table represent the total population of 4 377 033 inhabitants, and according to the census it can be seen that there were 1 902 956 Muslims (Bosniaks), then 1 366 104 Serbs, 760 852 Croats, 242 682 Yugoslavs and 104 439 Others. Compared to previous censuses¹⁰, this census has a slightly larger population, which is understandable if we take into account the economic and political development of the country in the period since the first census in 1948. Furthermore, another table with the age of the population of Bosnia and Herzegovina in the 1991 Population census will be presented, as well as a more detailed explanation of the items in the table.

9 <https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=http://fzs.ba/wp-content/uploads/2016/06/nacionalni-sastav-stanovnistva-po-naseljenim-mjestima-bilten-234.pdf>, pristupljeno: 03.07.2017. godine.

10 Consult more about the censuses of RBiH via the link: <http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-1991-i-stariji/>

Table 2. Population Census by age¹¹

TOTAL	4 377 033	40-44	276 412
0-4	332 422	45-49	201 165
10-14	347 379	50-54	257 382
15-19	360 008	55-59	241 011
20-24	359 991	60-64	198 647
25-29	371 776	65-69	124 752
30-34	361 854	70-74	62 922
35-39	334 569	75 and more & unknown	199 153

According to the age of the population, it can be seen that 2 119 166 inhabitants are between 0 and 29 years of age, while the number of people between 30 and 59 is 2 672 420, which means that the working and soon-to-be working population is extremely numerous and significantly affects demographical population development. The reason why I cite this data lies in the fact that these data helped in the methodological research of

11 Taken from link: <https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=http://fzs.ba/wp-content/uploads/2016/06/stanovnistvo-prema-starosti-i-spolu-po-naseljenim-mjestima-bilten-257.pdf>, accessed: 03.07.2017.

the problem, which was discussed in the chapter on the methodological framework of the research, and the outcome of which I came to with the help of statistical data which were at my disposal and which will be discussed in more detail in the following chapters.

2.2. The Referendum context: official data on the referendum

Concerning the events under which the referendum was held, I state that there were many political obstructions to prevent the international recognition of Bosnia and Herzegovina, and these obstructions were related to the referendum, because holding a referendum was a condition for international recognition. Those who were not interested in Bosnia and Herzegovina as an independent state, tried in every possible way to prevent the referendum because they were afraid of a positive outcome as it was. After all, they feared democracy, which allowed the citizens of Bosnia and Herzegovina to vote in a referendum and decide in which homeland and environment they wanted to live. The political turmoil reached such a level that the referendum was not held in some municipalities because the citizens in those municipalities experienced obstructions led by those who represented the majority in those municipalities and who could obstruct anything at that time, all to prevent citizens from going to the referendum and to prevent voting. The referendum was observed by foreign observers who finally gave their opinion on how the referendum took place, but also their opinions on the turnout of citizens in the referendum, and many foreign official observers were surprised by the high turnout of citizens of Bosnia and Herzegovina in the referendum. Namely, the democratic will of the citizens was expressed in a referendum, and thus, on the historic day of this state, it was written that the citizens voted in a referendum for an independent Bosnia and Herzegovina. In the next paragraph, I will present the official data of the referendum that I have, which I accessed and came into possession of in the Official Gazette of Bosnia and Herzegovina.

“Referendum Question

According to Article 28, paragraph 6 of the Law on Referendum (Official Gazette of SRB&H, numbers 29/77 and 24/91), the Republic Electoral Commission, at a session held on 6 March 1992, determines the results of the REPUBLIC REFERENCE FOR ESTABLISHMENT THE STATUS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA WHICH WAS HELD ON FEBRUARY 29 AND MARCH 1, 1992

RELEASE

Out of the total number of eligible voters 3.253.847 in the republic referendum for determining the status of Bosnia and Herzegovina, 2.073.568 voters voted, or 64,31%, according to the results from the general voter lists 1,989,786 and based on the certificate of enrollment into the general voter list of 83.535 voters.

The number of valid ballots was 2.067.969 or 64.14%. Of the total number of valid ballot papers >> FOR << there were 2.061.932 voters, or 99,44%, while >> AGAINST << the list was 6.037 or 0.29%, and the invalid ballots were 5.227 or 0.25 %.

Thus, of the total number of (2.073.568) citizens who voted in the republic's referendum for determining the status of Bosnia and Herzegovina on 29 February and 1 March 1992, FOR SOVEREIGN AND INDEPENDENT BOSNIA AND HERZEGOVINA, THE COUNTRY OF PUBLIC HEALTH, PEOPLES OF BOSNIA AND HERZEGOVINA - MUSLIMS, SERBS, CROATS AND THE MEMBERS OF THE OTHER NATIONALITIES LIVING IN IT pleaded 2.061.932 citizens or 99.44%.

Number 170/92.

March 6, 1992

Sarajevo

Secretary

President

Mr. Hilmo Pašić, s.r.

Mr. Mirko Bošković, s.r.”

(The Official Gazette of Bosnia and Herzegovina, number 170/ 92)

The data that I possess, and which I came across in the research process of data collection, is official. Everything published in the Official Gazette of Bosnia and Herzegovina is official, which tells us that these data are (general data on the percentage of the final vote of the people in the referendum) – official data on the vote of citizens, people of Bosnia and Herzegovina in the referendum. Namely, these data are general and the citizens inevitably voted for an independent and sovereign state through a referendum. Therefore, the subject of this research is the data on the number or percentage according to the national declaration of the people of Bosnia and Herzegovina, and the mentioned data, as already pointed out, that are needed for this scientific research, are not available at all and citizens of this country cannot know exactly how citizens voted in the referendum according to the national declaration. It is extremely important that this information is obtained and that the truth is finally revealed because as long as there is a denial of participation in the referendum, it is not good for further progress and it is very clear that hiding this information allows for manipulation of the citizens of Bosnia and Herzegovina. Therefore, in this scientific research, I will explain how I obtained the data on the total number/percentage of votes in the referendum according to national affiliation. Finally, I will identify the data that will complete this methodological research and confirm or refute hypotheses, which will determine the end of this scientific research study and above all, become the basis for future scientific research.

I believe that the gradual presentation of facts related to the referendum, is more acceptable for scientific research, not only because of the entire process of research and analysis and preparation of data but with this approach the reader of this book gradually gets acquainted with all factors which preceded and marked the referendum. This chapter presents the results of the republican referendum to determine the status of Bosnia and Herzegovina. Furthermore, I will dedicate myself to presenting the data

obtained methodologically and I hope to clarify the scientific truth about the referendum, whatever it may be, especially because objective research is the main thread running through this scientific research. The democracy that characterizes the referendum is reflected in such a fascinating response to declaring what kind of state the citizens of Bosnia and Herzegovina want to live in, while the referendum results show that the peoples of this country have always been “twinned” and in such a crucial moment, due to many obstructions, showed that they are truly for a sovereign and independent state of equal citizens, the people of Bosnia and Herzegovina.

Third Chapter
RESULTS OF THE CITIZENS' STATEMENT AT
THE REFERENDUM FOR THE SOVEREIGN AND
INDEPENDENT STATE-LEGAL STATUS OF BOSNIA AND
HERZEGOVINA

The penultimate chapter of this research refers to the data I obtained methodologically. It contains an explanation of all segments that compose this research, as well as an explanation of the whole process and conclusions. It is extremely important to mention again that I obtained this data methodologically and that during this research, i.e. data collection, I could not get data on the national declaration of the people in the referendum. Therefore, I decided to do a research and find a solution on how to get to the hidden data. Consequently, it was done methodologically through objective research - this whole procedure will be explained in detail in this chapter of the book.

3.1. Identification of the referendum

I will gradually explain each step of the methodological research of a given problem of scientific research. Namely, as I have already mentioned, with the help of the 1991 Population census and official data with the final result of the 1992 referendum for the independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina, I managed to obtain mathematical and statistical calculations of data that will result in a display and an answer to the already imposed problematic question – how did the peoples of Bosnia and Herzegovina vote in the referendum according to their national affiliation?

Observing the Population census, that is, comparing the Population census with the result of the referendum, one can notice that they match in percentage. However, the problem with this research is that one nation in Bosnia and Herzegovina denies its participation and attributes that only Muslims (Bosniaks), Croats, and members of other nations participated. Consequently, representatives of the Serb people are denying they voted for an independent and sovereign Bosnia and Herzegovina, explaining how it was impossible. Indeed, when you cannot get to the data and when that data is hidden, that illusory truth, if you don't have the data that supports what you are stating, is not a relevant indicator of truth. In general, such illusory truth came to the ether on the socio-political scene of Bosnia and Herzegovina, and such an opinion was formed among the people without concrete evidence. But in this sense, I need to clarify the approach to this scientific research. Namely, regardless of the fact of who did and who did not participate in the outcome, with this research, I want to see who did/did not participate in the referendum, that is, which nations participated. Therefore, half-truths are not important, what we need to be interested in is objective research aimed at obtaining data on actual participation. I do not approach this research to prove some participation, because then it would not be scientifically objective research. I approach it in a way that allows me to obtain the data so that we can finally comprehend the scientific truth.

Taking into account the data from the 1991 Population census, according to the statement on national affiliation, we can see that there were a total of 4 377 033 inhabitants on the census, out of which there were Muslims 1 902 956 or 43,4759344972%, Serbs 1 366 104 or 31,2107311048%, Croats 760 852 or 17,3828253065%, Yugoslavs 242 682 or 5,5444407205% and members of other nations 104 439 or 2,386068371% - we will get information that these percentages together constitute 100% of the total population of Bosnia and Herzegovina. If we compare these percentages with a referendum outcome that was 64.31%, or if we say that all people except the Serb people have voted in a referendum,

we will get a 68.77% rate, which is 4.46% more than the turnout was and we can easily exclude the Serbian people and say that they did not vote in the referendum and even justify it as explained. However, such truth is not an actual truth and is not allowed because it is not official data. Instead, it is pure manipulation of data because we do not have a guarantor that the Serbian people did not vote. After all, a referendum was held throughout the territory of Bosnia and Herzegovina, and those who wanted to vote could vote. Therefore, if we set things like they were already explained and conclude them in that manner, they cannot be scientifically justified because it is just guessing, not the methodological assessment, and in science, we cannot conclude with possible percentages and outcomes, but only with the facts. When we analyze this, we do not yet have the results of a referendum with the national affiliation of the people of Bosnia and Herzegovina, which would represent an objective comprehension of the matter, so the scientific research continued.

In the chapter on the population census, it is already mentioned the population census of 1991 according to age. With this census, I got mathematical data that will be presented and explained. Namely, according to Table 2, when each number belonging to each nation is calculated individually, we will receive the number 4 377 033 which is also the number of inhabitants in Bosnia and Herzegovina. However, as each census is constructed of absolutely all citizens and even minors, then in the 0-19 group we have a total of 1 387 399 inhabitants, which makes up 31,6972478846% of the total population, which is approximately equal to 31,7%, and it was rounded up to that percentage. When I say minors, it refers to people who cannot vote in elections or referendums. **Given that, I do not have official data on the number of minors according to ethnicity in each nation of Bosnia and Herzegovina, then, with a mathematical solution, I came to statistics that show how many minors were in each nation, assuming that each nation had an equal share of young people - then these data are statistically accurate.**

When by mathematical calculations we get certain data regarding the number of minors in each nation, then these figures are presented in the following way. According to the mathematical calculations, we have obtained data that the population of 0-19, therefore, young people according to their national declaration, is as follows – Muslims 603 184.68045454 and we will round off to 603 185, Serbs 433 017, Croats 241 169, Yugoslavs 76 923, 515100141, and we will round off to 76 924 and members of other peoples 33 104. After calculating the number of young people by national declaration compared to the total number of citizens of this state, I subtracted the number from each national group – to obtain information on the number of people who were able to vote and were not underage from each national group. The explanation for everything mentioned will be provided soon and you will find out why the data processing was done in this way and why this is interesting for scientific research.

First of all, I will emphasize that these data are a mathematical calculation based on the assumption that all national groups share the same amount of young people, who could not legally attend the referendum. In that case, this calculation is statistically accurate.

The process of how I came up with data on the number of young people in each nation, and under the aforesaid assumption, looked like this:

a) Muslims

$$1\ 387\ 399 / 4\ 377\ 033 \rightarrow 0.3169724788 \times 1\ 902\ 956$$

$$\rightarrow 603\ 184,68045454 \approx 603\ 185$$

b) Serbs

$$1\ 387\ 399 / 4\ 377\ 033 \rightarrow 0.3169724788 \times 1\ 366\ 104$$

$$\rightarrow 433\ 017,37117859 \approx 433\ 017$$

c) Croats:

$$1\ 387\ 399 / 4\ 377\ 033 \rightarrow 0.3169724788 \times 760\ 852 \\ \rightarrow 241\ 169,14443993 \approx 241\ 169$$

d) Yugoslavs

$$1\ 387\ 399 / 4\ 377\ 033 \rightarrow 0.3169724788 \times 242\ 682 \\ \rightarrow 76\ 923,515100141 \approx 76\ 924$$

e) Members of other nations

$$1\ 387\ 399 / 4\ 377\ 033 \rightarrow 0.3169724788 \times 104\ 439 \\ \rightarrow 33\ 104,288713393 \approx 33\ 104$$

Namely, the number 1 387 399 represents the number of young people from the population census, therefore the number represents the total number of persons 0 to 19 according to the 1991 population census. I divided that number with 4 377 033, representing the total number of inhabitants of Bosnia and Herzegovina, and this gave the number 0,3169724788, so I further multiplied the last number individually with the case a) 1 902 956 - the number represents the total number of Muslims according to the 1991 population census. Therefore, when we carry out the math multiplication operation, the number 603 184,68045454 rounded to 603 185 and that number represents the share of young people of Muslim-oriented nationality (Bosniaks).

Furthermore, in the case of b) 1 366 104 - the number represents the total number of Serbs according to the 1991 population census, multiplied by 0,3169724788 we finally received the number 433 017,37117859 which we rounded to 433 017 which represents the total share of young people of Serbian nationality.

Then, in the case c) 760 852, the number represents the total number of Croats in the 1991 population census, and we've multiplied that number

by 0,3169724788, after which we got 241 169,14443993 that was rounded to 241 169, which represents the total share of young people of Croatian nationality.

Further, in the case of d) 242 682 - the number representing the total number of Yugoslavs in the 1991 population census, we've multiplied this number by 0,3169724788 and we got 76 923, 515100141 which was rounded to the number 76 924 representing the total share of young people of Yugoslav nationality.

In the last case, e) 104 439 - the number representing the total number of other peoples according to the 1991 population census, so we multiplied this number by 0,3169724788 and, finally, we got 33 104,288713393 which was rounded up to the number 33 104, representing the total share of young people who declared as others living in Bosnia and Herzegovina in that period.

When we carry out a mathematical operation of the addition and apply this operation to the obtained numbers from the previous computation, we will receive the number 1 387 399 representing the total number of young people in Bosnia and Herzegovina, which was computed according to 1991 population census data. The obtained numbers show the number of young people, relatively the population of 0-19 years, as already shown, calculated individually, and the obtained data are assumed to be equal to the share of the young people in each nationality. Then, numbers were subtracted from the total number of each nationality according to the population census from 1991, to finally get numbers according to how people nationally declared and their ability to vote, meaning adult persons. Since the number of young people, following how they declared nationally, in the population of ages 0-19, shows those who could not vote in elections and referendums because they are underage and therefore do not have the right to vote on such issues in the state, that number has had a profound effect on this scientific research.

Consequently, how exactly does it affect this research and the referendum plea, answers will be presented in the following sections. Hence, I have explained how the data of the referendum compared to the 1991 population census can show that some people did not participate. Thus, to show their percentage of non-participation in a referendum, however, those data are not official and they are not scientifically based.

I will present the data that I obtained in my scientific research which means that the data are scientifically based. Following this, I again emphasize, that the data obtained are statistically accurate assuming that the share of youth, who could not legally attend the referendum, in each nationality, according to the 1991 population census, was equal.

Scientific research has found its course in the following mathematical operations that will be presented fully to explain what they represent and how they affect the further flow of research. Namely, I devoted myself to the fact that the share of young people or the population of 0-19 years of age who could not legally attend the referendum affects the final number of persons able to participate in the referendum, and therefore I will present the following numbers and then explain what these numbers mean and what they are specifically related to.

a) Muslims: $1\ 902\ 956 - 603\ 185 \rightarrow 1\ 299\ 771$

b) Serbs: $1\ 366\ 104 - 433\ 017 \rightarrow 933\ 087$

c) Croats: $760\ 852 - 241\ 169 \rightarrow 519\ 683$

d) Yugoslavs: $242\ 682 - 76\ 924 \rightarrow 165\ 758$

e) Members of other peoples: $104\ 439 - 33\ 104 \rightarrow 71\ 335$

According to the 1991 population census, we have data on the total population number including different nationalities, so I took the individual figures according to the census and got numbers that show completely new data on the number of how many people, out of the total population, could make their vote on the referendum, or how many, according to their nationality, could go to the referendum.

Namely, in case a) the number 1 902 956 represents the total number of those who declared as Muslims, and according to the 1991 population census, from which we deducted the number 603 185 that represents the number of young people, meaning 0-19 year-olds, ultimately, we got the number 1 299 771, which represents the number of residents who had the legitimate right to participate on the referendum, and that they declared as Muslims.

Then, in the case of b) 1 366 104 is the number representing the number of people who declared as Serbs, and from that number we deducted the number 433 017 which represents the proportion of young people, which we deducted from the original number to obtain data that 933 087 residents had the right to go to the referendum, that is, the number of citizens who could have participated in the referendum and who declared as Serbs.

Furthermore, in the case of c) 760 852 which represents the total number of inhabitants who declared as Croats, from which we deducted the number 241 169 which refers to the proportion of young people 0-19 years of age according to that national preference, and finally, number 519 683 represents the number of residents who could have had access to the referendum on independence, and who declared as Croats.

In the case of d) the number 242 682, represents the total number of those who declared as Yugoslavs, from which we deducted the number 76 924, which is the total share of young people in the population according to that

nationality, and we got the number 165 758 which represents how many inhabitants could have voted in the referendum, declared as Yugoslavs.

Ultimately, the last case e) and the number 104 439 represents the total number of inhabitants declaring as of other nationality according to the 1991 population census, and from that number, we deducted the number 33 104 which represents the proportion of young people who belonged to that nationality, and in the end, the number we got was 71 335 which shows how many people could have voted in a referendum on the independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina and that they are members of other peoples.

$4\ 377\ 033 - 1\ 387\ 399 \rightarrow 2\ 989\ 634$ (number of citizens who could have voted on the referendum)

In the shown mathematical operation, we can see that the number 4 377 033 is the total population of Bosnia and Herzegovina from the 1991 population census, and from which we have deducted the number 1 387 399 that represents the total number of young people 0-19 years of age who could not have voted in the referendum, calculated according to the population census, ultimately the number 2 989 634 represents the number of persons who were eligible to vote in the referendum and legally declare on the issue raised in the referendum.

The total number of people who were eligible to vote in the referendum:

$2\ 989\ 634 \rightarrow 68,3027521154\% \approx 68,3\%$

The total number of young people ages 0-19 who were not eligible to vote in the referendum:

$1\ 387\ 399 \rightarrow 31,6972478846\% \approx 31,7\%$

On the whole, when applying the mathematical operation to the final

percentage of 68.3% and 31.7% we will get the data that these percentages are 100%, and when we do the same with the numbers 2 989 634 and 1 387 399, which represent the total number of inhabitants who could have voted in the referendum and those who could not- young people who were unable to access the referendum, we get the number 4 377 033, which is the total population of Bosnia and Herzegovina on the 1991 population census, as a final result.

Data Comparison

The subject of this research, which is presented in this book, is the participation of the people of Bosnia and Herzegovina in the 1992 referendum on the independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina and, in this regard, the results of the research will be presented and explained whether hypotheses and auxiliary hypotheses, which have already been set up, are confirmed or denied.

In this science project, I presented all the information obtained with methodological research through the previous chapters and I have explained in detail every procedure of the research. Moreover, the scientific research that was conducted has shown that we have the following data of the nation according to different nationalities, and according to the 1991 census, which I calculated by mathematics and assuming that the number of young people was equal for each nationality, who were legally unable to attend a referendum – these data are statistically accurate:

Muslims – 1 299 771

Serbs – 933 087

Croats – 519 683

Yugoslavs – 165 758

Other – 71 335

These data represent the peoples of Bosnia and Herzegovina according to their nationality who could have voted in the 1992 referendum on the independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina. Earlier in this research, it was mentioned that the representatives of one people in Bosnia and Herzegovina deny participation in a 1992 referendum and the main task was to research the participation of people in a referendum, and whether or not these people participated in the referendum on the independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina. More specifically, the representatives of the nation who are nationally declared as Serbs, deny participation of the mentioned people in the 1992 referendum on the independence of the RB&H. I will consider this fact as well as the data of the peoples of other nationalities to be collected in order to get the result of that number and whether this number coincides with the official results of the referendum published in the Official Gazette of Bosnia and Herzegovina. Therefore, I will consider that all the inhabitants of Bosnia and Herzegovina voted in the referendum and that the turnout from the following nationalities was one hundred percent: Muslims 1 299 771, Croats 519 683, Yugoslavs 165 758 and members of other peoples 71 335. When we carry out a mathematical operation of addition, we will get the number 2 056 547 which is, therefore, a figure for all peoples of the presumed peoples except the people of Serbs, then we get the number 2 056 547.

Official results of the 1992 referendum on the independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina indicate that 2 073 568 or 64.31% of the citizens of Bosnia and Herzegovina participated in the referendum, relatively, that 2 067 969 or 64.14% of the citizens of Bosnia and Herzegovina declared the independent and sovereign state of Bosnia and Herzegovina the homeland of all equal peoples.

The data received 2 056 547, which included the following peoples: Muslims, Croats, Yugoslavs, and members of other peoples did not correspond with

the official percentage of how many citizens of Bosnia and Herzegovina were for sovereign and independent Bosnia and Herzegovina. There is a difference of 11 422, which means that the peoples of the Muslims, Croats, Yugoslavs, and members of other peoples could not solely vote for the independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina in the referendum, which means that in the 1992 referendum on the independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina people of Serbian nationality voted as well with 11 422 votes. Thus, when we subtract the number 2 056 547 from the total number of valid ballots for >> YES << 2 067 969, which represents the assumption that the peoples of Muslims, Croats, Yugoslavs, and members of the other peoples voted in the referendum with one- hundred percent turnout, we will receive the number 11 422, which is obtained by a mathematical operation from the official number of the valid ballots of the independence referendum, and with this, our hypothesis is CONFIRMED.

The general hypothesis that has been set out in this scientific research paper states:

The citizens of Bosnia and Herzegovina participated in the Referendum on Independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina, held on February 29 and March 1, 1992. The above-mentioned data that we have obtained through scientific methodological research CONFIRMS the general hypothesis and tells us that citizens of Bosnia and Herzegovina did participate in the Referendum on Independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina, held on February 29 and March 1, 1992.

The special auxiliary hypotheses set out in this scientific-research paper state:

Auxiliary hypothesis 1

Croats from Bosnia and Herzegovina participated in the Referendum on Independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina – CONFIRMS this auxiliary hypothesis and tells us that Croats from Bosnia and Herzegovina participated in the Referendum on Independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina, held on February 29 and March 1, 1992, in the number of 519 683 with the assumed 100 percent turnout of this nationality.

Auxiliary hypothesis 2

Serbs from Bosnia and Herzegovina participated in the Referendum on Independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina – CONFIRMS this auxiliary hypothesis and tells us that the Serbs from Bosnia and Herzegovina participated in the Referendum on Independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina, held on February 29 and March 1, 1992, in the number of 11 422 with the presumed 100 percent turnout of all other nationalities.

Auxiliary hypothesis 3

Muslims (Bosniaks) participated in the Referendum on Independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina – CONFIRMS this auxiliary hypothesis and tells us that the Muslims (Bosniaks) from Bosnia and Herzegovina participated in the Referendum on Independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina, held on February 29 and March 1, 1992, in the number of 1 299 771 with the assumed 100 percent turnout of this nationality.

Auxiliary hypothesis 4

The Yugoslavs from Bosnia and Herzegovina participated in the Referendum on Independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina – CONFIRMS this auxiliary hypothesis and tells us that the Yugoslavs from Bosnia and Herzegovina participated in the Referendum on Independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina, held on February 29 and March 1, 1992, in the number of 165 758 with the assumed 100 percent turnout of this nationality.

Auxiliary hypothesis 5

Members of the other peoples from Bosnia and Herzegovina participated in the Referendum on the Independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina – CONFIRMS this auxiliary hypothesis and tells us that members of other peoples from Bosnia and Herzegovina participated in the Referendum on Independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina, held on February 29 and March 1, 1992, in the number of 71 335 with the assumed 100 percent turnout of this nationality.

Through comprehensive scientific research and methodological objective approach in which I have explored the above hypothesis system and obtained the data I possess and which CONFIRMS the general and all the specific – auxiliary hypotheses set out in this scientific research paper and which are published in this book – signify the completion of this scientific research.

3.2. Scientific (pre)sumptions

In this section of this chapter, after the completion of the scientific research, additional explanations of the scientific presumptions that I have decided to explore and set in addition to the scientific research will be presented. Namely, scientific curiosity is omnipresent in this research process, so it is inevitable to present the data that I came under the presumption that Muslims, Croats, Yugoslavs, and other peoples participated in the referendum on the independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina, with the ninety- five, ninety and eighty- five percents and that the mentioned percentages of votes in the referendum on the presumption of the mentioned peoples, influence the potential participation of the Serb people. More precisely, based on this potential participation, that is, by mathematical calculation of the obtained number, I have obtained the percentage of the population of Serbs compared to the total number of the mentioned peoples, who could make participation in the referendum based on presumptions. Scientifically, it is of utmost importance to process several segments and to take into account different parameters, thus providing the readers with additional scientific explanations and presumptions.

Tabela 3. Procentualne pretpostavke

%	Muslims	Croats	Yugoslavs	Members of other people	The total sum of peoples listed above	Serbs	% of the Serb people
100	1 299 771	519 683	165 758	71 335	2 056 547	11 422	1.22
99	1 286 773	514 486	164 100	70 621	2 035 980	31 989	3.42
98	1 273 775	509 289	162 442	69 908	2 015 414	52 555	5.63
97	1 260 777	504 092	160 785	69 194	1 994 848	73 121	7.83
96	1 247 780	498 895	159 127	68 481	1 974 283	93 686	10.4
95	1 234 782	493 698	157 470	67 768	1 953 718	114 251	12.24
94	1 221 784	488 502	155 812	67 054	1 933 152	134 817	14.44
93	1 208 787	483 305	154 154	66 341	1 912 587	155 382	16.65
92	1 195 789	478 108	152 497	65 628	1 892 022	175 947	18.85
91	1 182 791	472 911	150 839	64 914	1 871 455	196 514	21.06
90	1 169 793	467 714	149 182	64 201	1 850 890	217 079	23.26
89	1 156 796	462 517	147 524	63 488	1 830 325	237 644	25.46
88	1 143 798	457 321	145 867	62 774	1 809 760	258 209	27.67
87	1 130 800	452 124	144 209	62 061	1 789 194	278 775	29.87
86	1 117 803	446 927	142 551	61 348	1 768 629	299 340	32.08
85	1 104 805	441 730	140 894	60 634	1 748 063	319 906	34.28

Assuming that Muslims, Croats, Yugoslavs, and members of other nations achieved ninety- five percent (95%) of the turnout in the referendum on the independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina concerning the Serb people, we present the following data:

a) Muslims

$$1\ 299\ 771/100 \times 95 \rightarrow 1\ 234\ 782$$

b) Croats

$$519\ 683/100 \times 95 \rightarrow 493\ 698$$

c) Yugoslavs

$$165\ 758/100 \times 95 \rightarrow 157\ 470$$

d) Other

$$71\ 335/100 \times 95 \rightarrow 67\ 768$$

After performing the mathematical operation, the addition of items under a, b, c, and d, we will get the number 1 953 718. The number indicates that Muslims, Croats, Yugoslavs, and members of other peoples under the ninety- five percentage presumption of participation in the referendum, they attended the referendum in the total number of 1 953 718 under the ninety-five assumed participation of the aforementioned peoples.

$$2\ 067\ 969 - 1\ 953\ 718 \rightarrow 114\ 251$$

With the mathematical operation of addition, we can see that when the total number of 1 953 718 subtracted from the total number of valid ballots for >> YES << 2 067 969, obtained under the supplanted ninety-five percent participation of Muslims, Croats, Yugoslavs, and other people, will result in the number 114 251 or 12.24%, which represents the total number of Serb people and their turnout, and which is statistically correct

only under the presumption of the ninety- five percent turnout of all other peoples in the referendum.

Observing the high turnout of citizens of Bosnia and Herzegovina in the referendum for independence in 1992, it is necessary, under the assumption, to offer another view, that is, the interpretation of the turnout of the people in the referendum, but also the connection with the percentage assumptions, which I obtained by mathematical operation. I would especially like to point out that for the following interpretations of the data, I referred to the sources from the book and thereby documented the aforementioned view of the research. Namely, concerning the previously mentioned, i.e. the “high percentage, 64,3% of the response of citizens registered in the electoral register, it shows the democratic will of the citizens that their country Bosnia and Herzegovina, at the end of the process of dissolution of the Yugoslav federation, has its own and independent path of development in the future” (Pejanović, 2021: 117). It is necessary to mention, that is, to compare statistical data and assumptions about the turnout of the people at the referendum, while referring to, or documenting through the following – “according to the analyzes carried out by a number of historians and political scientists, citizens from all parts of Bosnia and Herzegovina and from all the peoples of Bosnia and Herzegovina, Bosniak, Croatian and Serbian” (Pejanović, 2021: 117). Moreover, “according to some estimates, the participation of the Serbian population in the total number of citizens who went to the referendum ranges from 15 to 20%. Without such participation of the Serbian population in the outcome of the referendum for a sovereign and independent Bosnia and Herzegovina, there would not have been such a high percentage of the total turnout of the Bosnian population to the referendum” (Pejanović, 2021: 118).

If we look at table 3, the part of the percentage assumptions referring to the previously quoted – we can see that the statistical calculation corresponds to the above, i.e. that from 93% - 91% of the turnout in the referendum of the people of Muslims, Croats, Yugoslavs, and members of other nations, we can see the turnout of the people Serbs in percentages 16.65% - 21.06%, which roughly corresponds to the “15-20%” (Pejanović, 2021: 118) participation of the Serb people in the citizens’ referendum in 1992. Therefore, the mathematical calculation of the participation of the national groups-peoples of Bosnia and Herzegovina in the referendum confirms the participation of the Serbian people in the citizens’ referendum in the specified percentages. Accordingly, with these percentages, an additional interpretation of the obtained data, and concerning the 64.31% turnout of citizens in the referendum, is noticeable according to the derived assumption, the participation of the Serb people in the referendum for the independence of RBiH.

Assuming that Muslims, Croats, Yugoslavs, and members of other nations achieved ninety percent (90%) of the referendum on the independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina concerning the Serb people, we present the following data:

a) Muslims

$$1\,299\,771/100 \times 90 \rightarrow 1\,169\,793$$

b) Croats

$$519\,683/100 \times 90 \rightarrow 467\,714$$

c) Yugoslavs

$$165\,758/100 \times 90 \rightarrow 149\,182$$

d) Other

$$71\,335/100 \times 90 \rightarrow 64\,201$$

If we carry out a mathematical operation, the addition of items under a, b, c, and d will give us the information that the number 1 850 890 represents the total turnout of Muslims, Croats, Yugoslavs, and members of other peoples under presumed ninety percent turnout in the referendum.

$$2\ 067\ 969 - 1\ 850\ 890 \rightarrow 217\ 079$$

In the shown mathematical operation, we can see that from 2 067 969, the number that represents the total number of valid ballot papers for >> YES <<, the number 1 850 890 was deducted, and the total number obtained under the presumption of ninety percent participation of Muslims, Croats, Yugoslavs and members of others in the referendum, followed by the fact that we have received the number 217 079 or 23.26%, which is the presumed turnout of the Serb people in the referendum, it is statistically accurate only under the assumption that Muslims, Croats, Yugoslavs, and other peoples were voting in the referendum with ninety percent participation.

Assuming that Muslims, Croats, Yugoslavs, and members of other nations achieved eighty- five percent (85%) of the turnout in the referendum on the independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina concerning the Serb people, we present the following data:

a) Muslims

$$1\ 299\ 771 / 100 \times 85 \rightarrow 1\ 104\ 805$$

b) Croats

$$519\ 683 / 100 \times 85 \rightarrow 441\ 730$$

c) Yugoslavs

$$165\ 758 / 100 \times 85 \rightarrow 140\ 894$$

d) Other

$$71\ 335 / 100 \times 85 \rightarrow 60\ 634$$

After the mathematical operation was completed, the items a, b, c, and d were added and the number 1 748 063 represents the total number of peoples Muslims, Croats, Yugoslavs, and members of other peoples, assuming eighty-five percent participated in the referendum for the independence.

$$2\,067\,969 - 1\,748\,063 \rightarrow 319\,906$$

With the shown mathematical operation, you can see that the total number of 1 748 063, assuming eighty-five percent participation in a referendum of peoples Muslims, Croats, Yugoslavs, and members of other peoples, has been taken away from 2 067 969, representing the total number of valid ballots for >> YES << in a referendum, which ultimately shows number 319 906 or 34.28%, which represents Serbs who participated in the referendum and it is statistically accurate only under the assumption that Muslims, Croats, Yugoslavs and members of other nations had eighty-five percent participation in the referendum on the independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina.

Namely, I have highlighted and explained the ninety-five, ninety, and eighty- five percent turnout of Muslims, Croats, Yugoslavs, and members of other peoples in the referendum, and we explained in more detail how we calculated these percentages, but I will not explain in more detail other percentage parameters that are presented, because I have applied the same calculation method for all other percentages. Consequently, the offered additional interpretations of the assumed percentage turnout of the people at the referendum, indicate correspondence with the view of the turnout of the people at the referendum established by a certain number of historians and political scientists.

A summary of the chapter

The last chapter of the first part of the book presents the final data I came across in the research process. It was through methodological research and through the analysis of the data I had at my disposal that I calculated and the data that responded to the set system of hypotheses. Hence, the last chapter points out that the general hypothesis was confirmed and that the auxiliary hypotheses were confirmed, which tells us that the research was completed in such a way that I was able to obtain data that answered the set system of hypotheses. Moreover, in this chapter I presented additional presumptions for the research, i.e. in addition to the assumed 100% turnout of Muslims, Croats, Yugoslavs, and members of other nations in the referendum and how it relates to the Serb people, which is the main backbone of the research. I also commented on the percentage range of ninety-nine to eighty-five percent, but explanations are offered for ninety-five percent, ninety percent, and eighty-five percent assumptions of turnout in the referendum of these peoples to the Serb people, because I used the same method of calculation for other percentages and to contribute to the future scientific assumptions and research.

Fourth Chapter
HUMAN RIGHTS AND POSSIBILITIES OF
CONSTITUTIONAL REFORM IN THE POLITICAL
DEVELOPMENT OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE
POST-DAYTON PERIOD

Research on the topic of the future and prospects for the state was conducted through conversations with experts and young people from different spheres of society. University professors, political analysts, activists and human rights activists, researchers, and anti-corruption activists were interviewed. The idea of the second research in the book is to find answers to some of the important questions, relating to which direction this country should go and what the prospects for Bosnia and Herzegovina are. Certain areas discussed with interviewees were profiled and singled out as particularly important.

Thirty years after the 1992 Referendum for the Independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina, our country is facing (almost) the same problems, which unfortunately prevent its progress, as well as the moving away from the past. In essence, the second scientific research connects the bridge between 1992 and 2022. Moreover, the second part of this book is an attempt to analyze these issues, and explore a potential solution, i.e. assumptions about how the state should function. What is important to note about the respondents is that the questions are based on their area of expertise. Therefore, all questions are personalized in light of finding the broadest perspective on the proposed issues and challenges for Bosnia and Herzegovina. As already mentioned, the respondents are experts and young people from various spheres of activity in Bosnian-Herzegovinian society, but what stands out is their geographical position, i.e. the interviewed persons, among all, work in Sarajevo, Mostar, and

Banja Luka. Namely, this parameter wanted to avoid the centralization of Sarajevo and focused on gaining a broader opinion through the inclusion of other cities in our country and experts who are differently geographically positioned with their residence and activities. Another parameter is that the respondents are of different nationalities, and based on that, a multinational/multicultural context was achieved in the book. Moreover, for the needs of the research, an international expert with many years of experience in political analysis and scientific research, including policy papers related to Bosnia and Herzegovina, was contacted, too. This interview was needed to get an idea of the position of our country on the international scene.

Therefore, it was done by defining the characteristics of the research and applying the research method and technique along with a structured interview with the selected respondents. Moreover, the research was carried out in the period from July 2021. Following this, the process of preparing structured questions for interviews, contacting potential interlocutors, adapting the questions to the profiles of the interlocutors, and conducting focused interviews lasted until November 2021. Accordingly, at the end of the process of interviewing interlocutors in the period from November 2021, a thorough analysis of the material began. Consequently, after which ten interviews were interpreted through the four areas presented in this part of the book. Therefore, with this scientific study, I wanted to approach the viewpoints of experts and young people of different profiles and different activities in society in a comprehensive way, and interlocutors belong to all ethnic groups.

This part of the book presents a critical review of the entire political and institutional structure of the country. It also analyzes conversations through parallels, similarities, and differences in the views of experts, but also their opinions and observations on the future of the state, and finally, the future of the state given the current situation and what the key to

change is. The scientific and social goal of the second research refers to the knowledge of prospects for the future of Bosnia and Herzegovina. Namely, through this research, we wanted to point out specific problems facing the Bosnian-Herzegovinian society and find recommendations on reaching and making the country promising.

The interlocutors are marked according to their profiles and their names are not mentioned throughout the book, thus maintaining the absolute privacy of all participants in this scientific research. The conversations were analyzed in depth and conclusions were reached on perspectives and changes in four areas related to the Constitution, the reconciliation process, the international role, institutional reforms, the rule of law, and the future of Bosnia and Herzegovina. The important to distinguish is that we need to accept the past. Moreover, it is crucial that we rely on the changes that are essential for the functioning of the state and society, and focus on the perspectives ahead and guidelines for the future. It is also intended to present the observations and attitudes of experts and young people, that is, how they see their future, whether they see it in BiH or elsewhere, and for what reasons. The reason why I collected their input and opinions is that youth are the future of this country. I will also point out that I wanted to present multiculturalism, which we have in our country and we need to nurture it.

The vision is what Bosnia and Herzegovina lacks. We are in a continuous labyrinth of the past that is very often, almost daily “used” for various manipulations and deceptions of citizens, while reforms, guidelines, and recommendations on what to do for economic, social, political, and any other progress are neglected. The state and its citizens are destroyed in every sense, while the ruling elites, whose duty it is to lead this country forward and serve the citizens, focus only on their progress by treating citizens as puppets. Given the above, the book also presents scenarios

about BiH and its destruction through (non) adoption of changes and (non) implementation of functional solutions, which are very likely to happen if certain changes do not occur, or if pressure and demands from citizens towards the ruling elite for a better political situation are not heard. The Constitution was discussed in a framework and suggestions for the functional work of institutions were highlighted, as well as the role of citizens in the entire process, and the international community as well. Also, the key to solving the problems of Bosnia and Herzegovina was highlighted and priorities of great importance were emphasized.

THE CONSTITUTIONAL CHANGES AND THE RECONCILIATION PROCESS

The second scientific research has covered several areas and spheres that are problematic for the functioning of our state and that are related to sensitive issues, and very often manipulations by political elites. Hence, all to maintain the status quo while the necessary changes continued to be miserably worked on. Given the above, as well as the complexity of the political system and socio-political-social relations in the country, there are many issues to address, but also other areas. Certain issues have crept through the research as some of the most important and therefore, the focus will be on them throughout the second part of the book. Moreover, the chapters presented in the second research are conceived as independent chapters, but certain allegations run through the analysis of the research and it is impossible not to mention them, and in certain parts, they will be mentioned, but concisely, while gaining more space in a separate chapter where they are elaborated in detail.

In general, this chapter provides an overview of the Dayton Agreement, i.e. whether constitutional reform is needed (it should be emphasized here

that we touched on the Constitution and whether reforms are needed), whether and how change is possible, but also on who is it to change the Constitution, and whether it is possible to merge the ethical principles of Dayton and the democratic EU. Then we touched on issues related to the reconciliation process, i.e. we talked about what the situation “on the ground” in Bosnia and Herzegovina is – whether the country is divided or not, whether there are differences between peoples/citizens, whether we have reached the peak in the reconciliation process, and what our identity is. Ultimately, we also touched on the ethnic notion of a constituent people, a future without ethnicity, and democratic changes – whether it is desirable and in the end, what needs to be done to have the smooth functioning of the judiciary, that is, a functioning state.

Modification of the Constitution

The administrative division of the state into entities and districts, a political system that is extremely complicated, especially in a country where, according to the surface, not so much administration is needed, led us to talk about the Constitution and the necessary reforms. The General Framework Agreement for Peace agreed in Dayton in 1995, stopped the war and also shaped the Constitution of Bosnia and Herzegovina, contained in Annex 4 of the Dayton Agreement. Considering the circumstances in which it was created and what it meant during the period of its creation, the Constitution of Bosnia and Herzegovina is not bad. Unfortunately, the real situation in the country is not the most favorable for development. Political games and obstructions of progress by domestic political elites enhance the (non)functionality of the state system. Improving the situation in Bosnia and Herzegovina is possible through “the key to a solution in Bosnia and Herzegovina: understanding why constitutional reform is needed. Creating a legal system in Bosnia and Herzegovina is primarily important for investment, and economic development, but also for the

legal security of the citizens. If we are talking about the way to create a Supreme Court, i.e. how to harmonize legal systems. We can speak from the perspective of the real need for the economy, but also because of legal security.”¹² In effect, simplifying the Constitution and making the political system more profitable for its citizens is what might be the key and one of the reasons for which we would consider striving to modify the Constitution at all. Ultimately, if certain things do not work, it is logical to modify them to improve the situation, so the regulation and introduction of reforms in the BiH Constitution should not be something negative, on the contrary, it would even mean readiness to improve the state of Bosnia and Herzegovina.

Looking further at the Constitution of Bosnia and Herzegovina, our country is defined as democratic, which is based on respect for and implementation of the rule of law and in which the European Convention for Human Rights and Fundamental Freedoms and its Protocols are applied and has priority above all other laws.¹³ What is devastating then is the fact that the judgments of the European Court of Human Rights in the cases of *Sejdić - Finci*¹⁴, *Zornić*¹⁵, *Pilav*¹⁶, *Šlaku*¹⁷, and *Pudarić*¹⁸ are constantly ignored. Therefore, when our Constitution states that BiH is a democratic state in

12 Interviewee, international relations expert, political analyst, think tank.

13 THE CONSTITUTION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA (www.ustavnisud.ba), more information on the Constitution of Bosnia and Herzegovina through the link..

14 Judgment *Sejdić-Finci: SEJDIĆ AND FINCI v. BOSNIA AND HERZEGOVINA* (coe.int), more information on judgment through the link.

15 Judgment *Zornić: 82285021-bbec-4ffd-a4a0-72b23225332a* (coe.int), more information on judgment through the link.

16 Judgment *Pilav: 5c46fbc3ef1e7-CASE OF PILAV v. BOSNIA AND HERZEGOVINA.pdf* (eods.eu), more information on judgment through the link.

17 Judgment *Pudarić: European Court of Human Rights (55799/18) - Court (Fourth Section Committee) - Judgment (Merits and Just Sa... - Strada lex*, more information on judgment through the link.

18 Judgment *Pudarić: European Court of Human Rights (55799/18) - Court (Fourth Section Committee) - Judgment (Merits and Just Sa... - Strada lex*, more information on judgment through the link.

which basic human rights and freedoms are respected, then there should be no room for political games of domestic actors because all citizens of this state must be provided with their basic human rights and freedoms. Judgments of the European Court of Human Rights must be enforced and respected, and political actors representing the government must not abuse those judgments and turn them into political issues, especially when it comes to the Election Law and its manipulation for political purposes. The (non)implementation of these verdicts and even their abuse by political actors, while asking absurd political questions instead of the actual implementation of the verdicts, continuously discriminates against the citizens of this country.

Considering the fact that the Constitution of BiH is characterized as more of a peace agreement, i.e. that it has many more dimensions of a peace agreement than a democratic Constitution, it generally does not offer real political and democratic opportunities to the citizens of Bosnia and Herzegovina.¹⁹ Following the fact that Constitution cannot be further advanced in this way, we also discussed whether the citizens should insist on changing the Constitution, and the eternal issue – who is to change the Constitution – politicians or the international community. Furthermore, considering that this issue also refers to the role of the international community in Bosnia and Herzegovina, the conclusions of our conversations will be presented in this part. Following that they are primarily related to the Constitution, but the role of the international community, as well as its obligations towards Bosnia and Herzegovina, will be discussed in more detail in the last chapter. Moreover, what is problematic about the implementation of the BiH Constitution lays in the reckless moves of the international community and leaving Bosnia and Herzegovina to domestic actors using the term “transitionship”,

19 Interviewee, political analyst and professor – political sciences.

which was essentially “fake” because there was no transition at all.²⁰ In addition, another notion of “ownership” with the idea that Bosnians and Herzegovinians, domestic actors, and citizens, have a responsibility to the state, but essentially “the responsible one is the international community, at least for half of the constitutional order, i.e. the West with the leading role of the United States.”²¹ Ultimately, the political situation in the country, filled with constant intolerance and political crises of domestic political elites, with very few “state-building”²² ones, leads to the conclusion that it is almost impossible to change the Constitution “independently”.

Furthermore, how it is possible to change the Constitution at all? The experts I spoke with point out that the Constitution has been improved several times through the establishment of various institutions, and that we do not necessarily need a two-thirds majority for some of the changes.²³ However, the fact remains that the citizens of this country are powerless to modify the Constitution and that it is not in the interest of political elites to agree and resolve key issues of this country that are primarily in the interest of the prosperity of the state and citizens. It is very easy to block institutions, not to come to work, not to perform one’s political duty and obligation under jobs, and not to serve citizens, because in the end one of the main duties of political actors in this country is “serving” the state, i.e. its citizens and work in the interest of citizens of this country, not the other way around. One of the main problems of our state is the relationship that political domestic actors have with the citizens, in which they are considered their superiors, and in theory, it is much different. The reason why we have this problem probably lies in the fact that uneducated politicians “manage” this country and that is the only logical explanation that is imposed by observing their (non)work.

20 Interviewee, international relations expert, political analyst, think tank.

21 Interviewee, international relations expert, political analyst transatlantic analysis group.

22 Interviewee, international relations expert, political analyst, think tank.

23 Interviewee, international relations expert, political analyst, think tank.

Based on conversations with experts, we share the opinion that the answer to these and similar problems we face every day lies in the international community, i.e. “if we need the international community on one side, and we need citizens and local actors, because they will not have the power to do that, I believe that the solution is for the international community to create a favorable environment and a framework in which domestic actors must act.”²⁴ Of course, this framework must be based on democratic principles and values. In fact, it could be the EU integration policy towards the Western Balkans, i.e. pre-accession negotiations which would indicate what Bosnia and Herzegovina needs to change/modify in its Constitution, and to guarantee basic human rights to all its citizens, respect for democratic values, and a strong rule of law, i.e. comprehensive reforms and, a long-term strategy – a vision of what Bosnia and Herzegovina should look like. “I believe that this is approximately a framework. First of all, it requires that we return Bosnia to a framework in which this dangerous crisis action done through secession, a third entity, is not possible. And of course, a framework in which these institutions from EUFOR and NATO guarantee that neither secession, nor a third entity, nor a unitarian state is possible. Moreover, it means that collective fears are taken away, as much as they are original or artificially created so that the political tool of spreading fear is taken away. By that, one could immediately take away that maneuvering position”²⁵ from those who represent (or are valid) the representatives of the people in BiH.

Given that domestic actors in most cases, base their work in the country, on fear, i.e. through various types of fear they provoke in the public, such as secession, threats of wars, economic ruin, etc. Moreover, they lead to the fact that the citizens of this country do not insist on changes, and if what

24 Interviewee, international relations expert, political analyst, think tank.

25 Interviewee, international relations expert, political analyst, think tank.

was previously cited as a proposal by the expert interviewed is achieved, it would deprive political elites of the power they have through the spreading of patronage and, indeed create an atmosphere in which political elites would have to find a compromise to finally resolve certain issues. Based on the above proposal, the change would come directly from politicians, not from the international community. In fact, change must take place within the state, that is, it must be insisted on by citizens and by so-called pressure on political actors. And indeed, for real change in the state to take place, political elites must implement them.

It is especially important to point out one of the problems that our society is facing, which is related to educational programs. Namely, we often witness that there are different educational programs in our educational system, i.e. that different subjects are studied in schools and faculties oriented towards social sciences, and that is another of the many problems we touched on, and the solution is related to the Constitution of BiH. Therefore, for the Constitution of Bosnia and Herzegovina to create “high schools with a joint program and faculties of social and humanitarian studies, regardless of politics, which may as well be private, but by foreign citizens, in Sarajevo, Mostar and Banja Luka – high schools with a joint program. I think that’s the only way – through education.”²⁶

Ultimately, I point out the conversations on the Constitution and the Dayton Agreement by following: “I think Dayton is a structure that was needed and useful at one time, twenty-five years ago. Parts of Dayton are still very necessary, but in the Dayton Agreement, some of them have certain principles that are not fully democratic and do not correspond to European values. They need and can be changed using the tools provided in the Dayton Accords. Therefore, there are various undemocratic principles

26 Interviewee, professor, political analyst, historian.

and they all stand out in political life. The parties only emphasize those that bother them, not those that benefit them.”²⁷ Consequently, we lost a lot of time due to bad policies and a lack of vision for this country. The greatest responsibility for this lies with domestic political actors who did not do their job and served this state in the way they were supposed, i.e. to perform their functions as required of them. We are at a turning point, twenty-seven years have passed since Dayton and thirty years since the Referendum when we democratically chose to be an independent state of equal citizens. At this moment, we must turn to European values and modify what is needed and keep what is in line with democratic values.

The process of reconciliation

Observing from the point of view that even thirty years after the Referendum, the data on how the citizens of this country voted in the 1992 referendum for the independence of RBiH is manipulated. Undeniably, it is often used as an argument based on which political elites try to show that the citizens of this state are divided and that they do not function together, at all. Or, after all, what domestic actors do want to achieve is to keep their positions, talking to experts and young people, activists in this society, we came to conclusions such as the reconciliation process, division of the state, and identity of citizens of Bosnia and Herzegovina. I note here that the interviews, i.e. interviews were conducted with experts from different ethnic groups, respectively the interviewed respondents have their residences in Sarajevo, Mostar, and Banja Luka. Accordingly, these issues related to the reconciliation process and others are related to the political situation in the country and the constant fueling of ethno-nationalist tensions in the country, insistence on divisions by politicians,

27 Interviewee, professor, political sciences.

and in essence, these patterns of behavior and provoking such situations or crises are one of the worst brakes we can have on progress. After all, whether those who advocate divisions are actually “louder” or whether such a situation is present in the state, was found out through interviews with experts, and the observations from the interviews are highlighted in this part of the chapter.

Culture or climate of fear is a concept often used for political purposes, i.e. to achieve political goals by provoking fear in public. It could be said that this concept was perfected by domestic political actors (and many would argue that they could even serve as case studies to researchers in scientific research), of course, to achieve political goals, as already explained, causing fear in our society. The interlocutor agrees, who, when asked about the differences between the peoples in our country, points out the following:”So now, are there any differences, I don’t, personally, see them, but even if there are, why would even the differences be bad? Many countries work great even though they are home to a hundred different peoples, nations, and religions. They live without any problems, so we should be proud of some diversity on that side. Even if there are differences, they should not be taken as something bad. Although again I say, it’s all the same people, only with different origins maybe or some religious beliefs or whatever. As to whether it’s really among the people or not, I think it’s less than they want to present anyway. And I think that where there is that kind of ‘breastfeeding’ of ideas and deviation towards something else it is different since people have not had the opportunity to move and meet and expand their horizons and similar. Because of that, there are all these strivings to maintain these divisions, even to maintain them physically, precisely because it is easier to control people if they are gathered in sheepfolds – it is easier for them to manipulate and scare them with something else. If one can’t see for himself that this is something else if you understand what I mean, I don’t think it’s among people at all,

especially where people work, where people do business with each other, I don't see any obstacles and differences and similar. But again I say the official policy is such that these divisions are maintained to facilitate the creation of some fear and manipulation.”²⁸ This state is simply a state of equal citizens and as such we really need to work together for a prosperous state, and not blindly follow what political actors advocate, especially not when it comes to divisions that are almost always backed by a clear separatist goal that political actors allow.

On the one hand, there is the concern of experts who explain that due to the constant “terrorizing” of citizens, the only choice we have is the division into our communities, not to mention “sheepfolds”, which is usually the result that political actors want to achieve. If we scratch the surface, we come to the question of whether we live in an ideal concept of tolerance in which we do not want to have a conflict with others in our society, and to socialize with members of our “community”, to move in mono national circles. And that we have a very small number of friends from other ethnic groups. If we look at reconciliation in this way, then we have fully achieved it as such, but in fact, reconciliation goes deeper than that.²⁹ Furthermore, it was pointed out that “the state apparatus has not taken the initiative to work for reconciliation and stability in Bosnia and Herzegovina,”³⁰ which leads us to the fact that “constructive dialogue is possible in our country, but only if educated people are in power.”³¹ That is, due to this situation, the international community should set initiatives that citizens will follow, which is “the key for citizens to recognize common interests

28 Interviewee, anti-corruption expert.

29 From the conversation with professor, political sciences.

30 Interviewee, international relations expert, political analyst, think tank.

31 Interviewee, environmental rights activists, researcher.

and cooperate for the benefit of all.”³² Also more important is the question of “whether we can live as fellow citizens, and if we do not agree on these very important political and primary issues, meaning historical and political issues”³³, i.e. that if we continue with the democratic process, our chances, as a society as a whole, are quite good, and that new generations are to lay the groundwork for further progress for both the state and society.

On the other hand, when we talk about the process of reconciliation, we can never say that it has been fully achieved because it is simply impossible to achieve. Moreover, “it is very difficult to talk about the point where reconciliation exists. Even when we look at some other relations in Europe, such as between France and Germany or Germany and Poland. Just recently, in relations between Germany and Poland and often, various topics are raised, from reparations to the attitude towards the Second World War, according to the borders that emerged after the Second World War. And I think that in that sense there is no ‘end point’. Following this, there is no endpoint where we say that the process is over.”³⁴ Therefore, the process of reconciliation should be seen as a process that goes through ups and downs. However, the important is that initiatives and involvement come from the state apparatus as well, not just from the international community.

In addition, what stands out is that everything depends on where the situation in our country is observed. Consequently, the divisions are shown in the media. If we look at it one-sided or listen to what domestic actors propagate, we can say that we are divided. Hence, on the ground, the picture is far different and in fact, those divisions that political elites are talking about are almost non-existent. It is especially interesting to mention Mostar. Given everything that happened in that city, and the

32 Interviewee, reform policy, environmental rights activists.

33 Interviewee, political analyst and professor - political sciences..

34 Interviewee, international relations expert, political analyst, think tank.

current public image, we could conclude that it is “divided” into two sides. However, the interlocutor points out differently: “Mostar did remain a multinational environment and it is good that it has remained that way, despite everything. And in Mostar, if you only followed the media picture, one would say that there is a lot of hatred, a lot of this and it just isn’t. Living in Mostar is absolutely normal who want to move here and there. Some people go everywhere and some, do not go anywhere. Therefore, some people go, some don’t, and function completely normally, and there is no atmosphere of hatred in everyday life. I can even say that in the last couple of years, there is an awareness of what happened, what is ultimately desperate and ugly, and the crimes committed in the war. People will not do it publicly because they are afraid of condemnation and other political reasons, however, almost all people in private conversations understand that it was in vain.”³⁵

Considering that the opinions of the respondents in this research are divided – the general opinion about our state, society, and relations in it – is primarily based on the fact that the reconciliation process is a continuous process. Moreover, we cannot reach that “endpoint”, due to political manipulations, that is, provoking public fear of the other and the different. Therefore, we come to a position in which the political propaganda of separatism in certain groups succeeds. Consequently, we come to the final question of whether building a European identity is the key. Respondents believe that “European identity is an upgrade to what we have now”³⁶, i.e. that essentially, with the agreement of political actors, public pressure, and the creation of a favorable atmosphere by the international community, we can turn to harmonize our Constitution with democratic EU principles, and in that way, achieve equality of all citizens. This is not about changing the

35 Interviewee, professor, political analyst, historian.

36 Interviewee, professor, political sciences.

concept of constituent peoples, because “the very notion of constituent people, in itself, or nation-building people, so to speak, is not as problematic as the notion. It is not even problematic as a concept from the legal aspect- in our country, it is even needed, in the sense that one nation does not stand out as a state-builder over another, and that is quite fine. You have it in most countries, a nation that is considered purely the origin of the nation or whatever you want to call it, but in our country, it is a problem of excluding others purely to the detriment of state-building nations and political institutions and equality in all parts of the country.”³⁷

So, to “reconcile” the ethnic notion of a constituent people and eventually become a member of the EU, “and even in our case, when you have three constituent peoples, if we succeed in including a place where other peoples and minorities are equally legal to them in all aspects, there is no confusion that they remain constitutive.”³⁸ In conclusion, what runs through this chapter refers to a need to modify, harmonize and regulate the Constitution, and at the end, “modernizing” the Constitution with democratic values does not necessarily mean that our goal must be membership in the European Union; modifying the Constitution means adaptation and above all, strengthening human rights in our country, which should always be our priority, and only then potential memberships and the like are possible, we do not need to do something to do it, the essence is to work on changes in our society to improve and change our society for the better and in fact, our ultimate goal should be the well-being of all citizens in our state, and political actors must be service-oriented to the well-being of citizens and ultimately, the state must be a service to citizens. After all, “if you are not satisfied with the degree or team, let me say again the manifestations of crime, corruption, and everything else in your society, will you continue to

37 Interviewee, professor, political sciences.

38 Interviewee, professor, political sciences.

vote for the same types of parties, maybe even literally the same parties, for twenty-five years and expect something here to change overnight by chance, so of course, it won't. So, to me, it seems that it is a theory of democratic culture that is much more lacking than the actual democratic Constitution.”³⁹

INSTITUTIONAL REFORMS AND THE RULE OF LAW

Constantly, the word reform is being used by the international community, international officials, through the media, and similar, to highlight the need for structural changes in state structures. As is usually the case in our country, almost all proposed reforms in most cases will never be implemented. Hence, we are constantly spinning in a circle, staying in place, and in some situations moving backward. Not only regionally, but also globally. Moreover, what also lacks is public pressure on political actors. Thus, there is a general passivity in the whole country and “waiting” for someone to solve all the problems in the country that we face as a society.

Institutional reforms and formal/informal arrangements, i.e. “as long as consensus is needed to make any decisions on Bosnia and Herzegovina, NATO membership is not achievable, which does not mean that close cooperation with NATO is not possible. It is both achievable and desirable, meaning everything but membership. Cooperation, military exercises, but neutrality. As far as the European Union is concerned, there is the question of how to overcome the need for compromise when the internal structures of Bosnia and Herzegovina are hampering compromise. There is a need for cooperation, but there is no will for cooperation. I think it is more about the forms of political leadership than the structures of the state. Until these forms of political leadership change, and when the responsibility of elected officials toward citizens increases, we will stand,

39 Interviewee, political analyst and professor – political sciences.

and tap in place. We already see certain changes, as in the Republika Srpska and the Federation, and among Bosniaks and Croats, some parties manage, in some way, to gather the “liking” of citizens to them. Not for purely transactional reasons, ‘I give you, you give me’, but in terms of the values they stand for.”⁴⁰

Given that “people who are equal citizens, live in the country and, the only way to establish something for that country, to move forward at least as minimally as it can function without that daily tension, whether someone will secede or not. Block or not. And to say that ‘hey we can’t all get what we want, so let’s sit down and agree on how much can be given to make the state functional’, but politics can’t be driven by emotions. Of course in a campaign, it’s possible, to get votes, and it is quite understandable. In reality, no one is emotionally governing a state. Therefore, I say we should sit down and agree, and see how far we can go. Let’s sit down and see how far we can do something however, that means swallowing very embarrassing things and telling your public ‘Listen, people, we have to ease up’, but no one is ready for that, absolutely no one.”⁴¹

The law, after the constitution, is the highest legal act and all other legal acts must be following it. The rule of law ensures respect for the basic human rights of each individual and can be explained as putting rights above all. Regardless of which function we perform, the law must be respected, followed, and implemented in a democratic state. Also, the rule of law is a broad concept and fully applies to the judiciary, prosecution of corruption, organized crime, and the absolute functioning of the legal system of a state. Therefore, the rule of law and the functioning of the judiciary in our country require institutional reforms, formal and informal processes, institutional arrangements, and making progress. An example of

40 Interviewee, professor, political sciences.

41 Interviewee, political analyst, historian.

an improvised case will serve as an explanation of how the rule of law (does not) function in our country, i.e. an example that shows the dysfunction of the judiciary, organized crime, and corruption on the one hand, and on the other hand shows the corruption of the system in general, structurally. The case, i.e. the explanation of the legal procedure and corruption of the system is based on similar cases that constantly appear in the media, in our environment, and which are a kind of “modus operandi”⁴² in our country. Also, the respondents in the research cited specific examples and institutional changes that need to be implemented in our country, which will be elaborated on after the above example, or the matrix, that is often followed.

Therefore, let’s start with the following example. Namely, it is about destroying profitable companies. I believe that (almost) every person has faced it either directly/indirectly such example or is acquainted with it through the media. Organized crime and “obedience to the system” go hand in hand, especially when it comes to destroying companies that operate quite stably. There are various reasons why profitable companies are destroyed at all, many of which are not the focus of explanation in this example, nor are they important for further elaboration of the case.

Namely, imagine that there is a company owner, who often can be even a foreign citizen and who “rules” the company in the background while appointing a local person to the director’s public position, who is also the representative and manager of that company/enterprise. Also, that company can be in any sector, the matrix is, more or less the same everywhere. Therefore, the company is doing well, employs a certain number of workers and suddenly there are financial problems in that company, for example, the director does not fulfill obligations to creditors, does not pay loan installments, and due to insufficient funds in the account, although as

42 Translated from Latin: the operating mode.

already noted, the company operates quite normal, which means that the income is much higher than the expenses, obviously there is a wrong entry of income in the company and an imbalance of funds.

Furthermore, due to the impossibility of managing the company, bankruptcy proceedings occur, where we get acquainted with another function in the whole process i.e. the position, and that is the bankruptcy trustee, whose task is to do absolutely everything in his/her power to prevent the company from going bankrupt; and ultimately to prevent bankruptcy proceedings in court. As you can already guess, the bankruptcy trustee, too, is just another role in a series of “henchmen” of the system and course, who does everything in his power to bring a particular company into bankruptcy, which in the end succeeds, and for that, is rewarded. In general, if workers decide to fight for their workers’ rights and report the case to the competent authorities, in most cases the competent institutions ignore such cases. If they hire lawyers, they will eventually become corrupt as well. But imagine that workers demanding their rights come to the municipal court and say that there is a process of bankruptcy proceedings in court.

As you can guess, the workers have physical evidence of illegalities in the business/management of the firm done by the director, evidence of any irregularities committed by the bankruptcy trustee, and more. Of course, they present that evidence to the court during the procedure with the hope that the bankruptcy judge will react, i.e. perform his function and act according to the Law on Bankruptcy Procedure. However, the bankruptcy judge does not act according to the norms prescribed by law and thus ignores all the evidence, convincing the workers that, although they have evidence, they have no “right” and that, in fact, everything the director does, is according to the law. Finally, the bankruptcy judge rules “in favor” of the bankruptcy proceedings and so one firm is taken into bankruptcy illegally,

and the bankruptcy judge also, a “player of the system”, performs his part of the role according to the matrix of the operation they perform. In some cases, workers insist and file complaints, additional lawsuits, and the like, in some cases their fight for justice, for their workers’ rights are respected, i.e. not all judges and all prosecutors are corrupt, and after acting according to the law, of course, the workers ultimately exercise their rights. You are probably wondering what will happen to the last enumerated player of the system, that is, the bankruptcy judge. In most cases, there are no sanctions, i.e. when that judge and others like him are well connected to the political party for which they work, after a successful “job”, they are rewarded in the form of promotion to a higher position and similar. This is one of the examples of how the judiciary in our country allegedly works (not rarely). I am sure that there are a million of such and similar cases, i.e. cases in which there are several illegal actions, in which justice is very slow, but (still) consistent, because as stated by many workers, many injured persons were brought to court, filed complaints, appeals and insisted on justice, and they fight until all legal possibilities are exhausted and I repeat, justice comes, but it is very slow in such cases. But also, many give up and do not persevere due to various pressures from the ruling, corrupt “henchmen”, and the like.

Through conversations with interviewees, people who are “on the ground” and who provide us with a direct insight into the real state of (dis) functionality of the system, we concluded that the key weaknesses in our country, i.e. that the key points to work on to ensure a minimum rule of law definitely are “to secure justice and judicial reform, strengthening the judiciary, i.e. strengthening the independence of the judiciary. Considering this, it is further reflected in everything else that does not function in the state, especially when we are talking not only about the processing of

corruption and organized crime and everything that has a direct impact on the functioning of institutions but also about all other segments of the functioning of the judiciary. Even when we talk about civil justice and the like, it is crucial that every individual in the state can satisfy some of their basic rights, that they can expect access to justice, that they can expect the efficiency of the process, and the like. Unfortunately, in our country, the judiciary is captured by politics. Hence, it is captured by the specific interests of individuals and political parties in power and thus functions in the end. Not to mention that its fragmentation affects the efficiency and complexity of financing the judiciary. Moreover, its work ultimately affects the capacities of the judicial institutions themselves, but again the capacities are one thing, and much has been invested in capacity building where the international community has also played a key role. However, the key is again the issue of will and independence and competences perform key functions in the judiciary.”⁴³

Therefore, one of the key points to be solved in our country is the judiciary so that we can expect the functionality of the system and the rule of law, which must be guaranteed to us. Every individual in this state must know that, when one finds themselves in the situation described in the mentioned (potential) example, one can always count on his/her rights to be respected and that justice will always be served. Furthermore, there is no further progress in our state, and society, if we do not have the rule of law. This is the basic requirement of those who perform these and similar functions. Various reforms have been talked about for years and often some reforms are in the procedures and are being worked on, but, either very slowly or only declaratively, and in reality, we have a completely different situation, i.e. failed attempts and similar.

43 Interviewee, anti-corruption expert.

Also, “we have the reform in some new construction in the form of amendments to the law on the HJPC and the announcement of a new law and the like and some other processes that are happening again at the initiative of various international organizations and institutions towards the key judicial institutions in Bosnia and Herzegovina. I say this again, **cosmetic modifications, changes, mechanisms through bylaws and similar, which essentially again, have not solved the key problem, and that is who the key people are in the judiciary, is there any responsibility, how are they elected, do we actually have people who can perform these functions or not,** and this will not be resolved until we have a complete reform of the entire system in terms of appointment, transparency, criteria, evaluation, and monitoring of people’s work in the judiciary, both at the institutional level and at the level of individuals, but in the end, it is necessary to establish so-called **vetting procedures**, i.e. looking into all key people in the judiciary, not only when we talk about competencies, but also when we talk about property, when we talk about, after all, the potential connection with organized crime, politics and similar.”⁴⁴

Furthermore, the reason for this and what my interlocutor points out is the reason why there is the monopolization of the system by local actors and it can be seen in the following: “It is very logical why there is no will to implement it because everyone in power wants to continue to have control over the judiciary, they want to remain protected, they want to manage who gets prosecuted and does not, and when we talk about any type of crime, because again we must keep in mind that the people in power are directly involved in organized crime and after all, it will be a stumbling block for a long time, despite all, the clear recommendations that have come, regardless of technical help that is provided for the establishment and functioning

44 Interviewee, anti-corruption expert.

of institutions, building a better framework, integrity mechanisms and similar.”⁴⁵ Therefore, due to the monopolization of the judiciary by political actors, showing political power and imposing their conditions of action, our system is collapsing and citizens are losing trust in institutions in which the main task should be the protection and enforcement of the law, rights, security, and fair justice for all people equally.

On top of that, what emerges as the second segment is the electoral system, although perhaps when you think of the rule of law, it cannot often be associated with elections, more with democratic processes, “the complete electoral system in Bosnia and Herzegovina, and let’s not even mention these discriminatory provisions and all that is common knowledge, does not provide a minimum of the integrity of the process itself, which means that it then calls into question the legitimacy of the people elected to perform functions, and even the institutions that represent the legitimacy of the election results after all, so then we can no longer talk about the will of the citizens if you have a huge space in the system to ensure fictitious votes, to ensure control over the election administration and similar.”⁴⁶

All of the above leads to the conclusion that our system is extremely corrupt. As mentioned earlier, we are constantly witnessing various malversations daily, political and other, also, many scandals, some of which are even revealed by brave journalists who, engaged in investigative journalism, reveal numerous political scandals, and then are not prosecuting the participants in various affairs (or at least miserable prosecutions), the result of exactly what the respondents of this scientific research point out as problematic. But many examples can be highlighted that depict the dysfunction of the system and corruption in action and not “just” state institutions. What I want to point out is that, although in this chapter we dealt with and discussed the rule of law and thus the functioning of judicial institutions

45 Interviewee, anti-corruption expert.

46 Interviewee, anti-corruption expert.

and law enforcement and the like, in reality, not only does this apparatus fail, but unfortunately, we witness this at almost every step.

Therefore, as pointed out by the interviewee: "these are two areas that are definitely crucial for all other processes in the state. We can continue to talk about other mechanisms, in terms of preventing corruption, in terms of ensuring integrity, and missing laws that need to be improved, such as those concerning the integrity of public office holders, prevention of conflicts of interest, the way political parties operate, public procurement, protection of whistleblowers and the like, these are all very important things, but whatever happens in the country, if it is not directly related to corruption, it is again the judiciary that should ensure that there is some minimum of responsibility in any form, and it just doesn't happen. In addition to the fact that the system is slow until the citizens no longer have any trust at all, and therefore, they will not even dare to claim their rights, in any form. We are not just talking about getting involved in the fight against corruption or reporting something, but seeking the protection of their rights before judicial institutions in any way. And that is why I think that these two segments are the key so that we can talk about the legality of the work of institutions, any institutions."⁴⁷

Throughout the chapter, we learned what the key is if we want to have a functioning system, but not fully, so we can ensure the freedom of the prosecution to do its job, because we still cannot generalize anything, and not all people in the judiciary are corrupt, and within this point of view, the question arises as to how to ensure that these people do their jobs because there are still those who do it conscientiously and respect the legal order of this state. Accordingly, what has been concluded through this scientific research is that change comes from us, and as has been pointed out several

47 Interviewee, anti-corruption expert.

times, our passivity in observing everything that happens in the country starting from political crises, various scandals, organized crime, corruption, etc., and we can list as many as we want. There are too many problems that this country and this society are facing, but the point is that we live in this country and if we are not satisfied with how things are done in institutions the main task of which is to make sure law enforcement and the like does function, then we just have to put pressure.

In most cases, however, there is intimidation of those who decide to oppose the system, but I deeply believe that there is always a minority in the minority who destroy this system and that there are many more people in this country who truly want change and prosperity for themselves and their children because that is what the future of this country is after all. Ultimately, what I want to say is that we don't need much to make a change or feel prosperity in this state, and "basically, if we look at the problems of justice in Bosnia and Herzegovina, then these problems are related and are very specific, they are not abstract: we need the rule of law, we need the judiciary to work, etc., but they are very specific and related to certain procedures and lack of energy, so to speak within the judicial system, to deal with deviation on its own. It's about: the procedure for electing judges and prosecutors, what the procedures for disciplining prosecutors and judges who have done something are, it's about, there are these statements about property status, okay, but the trick is that in the HJPC no one goes through these statements, nobody questions whether they are correct, these forms are simply filled in and activated and nothing happens. In essence, things are very concrete and it is necessary for one mass within the HJPC to simply start performing the function which they are responsible for and to improve the way they work. I think that with the support, primarily from the EU, but also with public pressure to make it happen, I think that these things can be initiated and that the judiciary can then work."⁴⁸ So, it has

48 Interviewee, expert on international relations, political analyst, think tank.

been repeated several times by respondents that change comes from us, that we must insist on creating that mass that will drive a series of changes, in fact, that mass of people within institutions, that already exist, that want change, that feel terrible when they “must” carry out certain orders of their bosses or when they are expected to “turn a blind eye” to what is happening because otherwise they will be fired, intimidated or worse, that person’s family members will be intimidated, and all as certain irregularities would “pass”, that is, “there are no perfect laws, there are no perfect procedures because all institutions are made up of people and people as such are prone to all sorts of things. I think that what is happening in Poland and to some extent in Hungary is proof that even when you create a system⁴⁹, let’s say switch the majority to be in a positive sense, everything can be reversed. So it’s a constant struggle between those people who want to move forward and those who don’t. So I think it would be good for the public, when it comes to the judiciary, to focus on these specific issues, whether it’s the selection of judges, prosecutors, or disciplinary proceedings, etc., and the pressure is going into that direction.”⁵⁰ In essence, insisting on the protection of those who want change, on the protection of those who are most vulnerable in this system, the desire, and will, and pressure of citizens to do so with the help of the international community, will also listen to the will of people and help in the pressure that would come to the institutions, then we could expect changes and concrete moves by those working on reforms, and in the end, the users of the system, i.e. citizens will finally live in a state where the rule of law exists and everyone is guaranteed these just procedures.

49 The interviewee refers to the systems that Poland and Hungary have as EU members, i.e. that although the system can be harmonized with EU norms and standards, it does not mean that those who do not want change in society/ state and who create political turmoil and similar, cannot overcome.

50 Interviewee, expert on international relations, political analyst, think tank.

PROSPECTS FOR BOSNIA AND HERZEGOVINA

What are the prospects for Bosnia and Herzegovina based on the current situation; what are the possible scenarios if we do nothing to improve those segments that do not work; what do the interviewees think, and how do they see Bosnia and Herzegovina in ten years. Moreover, how do young people observe their role in society, but also do they see themselves in the state at all, or do they plan to direct their activism abroad, where they may be able to help the state and society as a whole? We touched on many topics, we came to many conclusions. Unfortunately, during the talks, the thesis that there is no future in this country was mentioned. Indeed, when we look at the situation we are in, political actors are divided, and the opposition does not have a strong enough strategy to overcome nationalist propaganda. On the other hand, the international community gathers party leaders and negotiates certain changes in the state at private meetings. Therefore, outside the BiH institutions, with political actors who are not representatives of the citizens of Bosnia and Herzegovina, but represent political parties, we come to the crystal clear conclusion that with such policies in our country, there is little prospect for the future. Let's not forget the previously mentioned thesis that the idea of this state is almost non-existent, as well as the vision of the state. Not to mention the steps that the state needs to fulfill, and changes that need to be adopted, modified, secured, and similar. The absence of the leadership of this state and its citizens toward a prosperous state is absolutely visible.

Given all the above, as a country that, at least declaratively, has aspirations for membership in the European Union or NATO, the role of the international community⁵¹ is of great importance, i.e. EU policy towards the Western Balkans is extremely important for the region and our country.

51 International community - refers to international political actors and organizations, institutions, states operating in Bosnia and Herzegovina.

What is noticeable is that the European Union does not have a specific policy toward our country or the region. There are certain priorities set, but at the moment they are very unattainable for us, we have no clear idea of how to achieve certain reforms, and on the other hand, political actors are certainly working to ensure that reforms do not occur due to their political aspirations and aspirations towards different goals.

The perspectives for our country are extremely bad at the moment and, by all accounts, there are conditional tendencies towards development and reaching the European standard, and very often we are at the back of the progress process even when we compare only with our region. “In that sense, the perspective is not similar to the perspective that Estonia or Poland had in ‘98 or ‘97, that in the foreseeable future if reforms or adjustments are made, they will become members of the European Union. So in that sense, that perspective is not good enough. Add to that the modernization and transformation taking place in the EU, in the sense caused by digitalization and climate change and the pandemic on the one hand. The exception of Bosnia and Herzegovina, which is not part of that process, and also add migrations from Bosnia and Herzegovina are leaving the country much further behind. Therefore, the perspective for Bosnia and Herzegovina seems quite difficult and that is another reason why it is necessary to focus as soon as possible on what is in the interest of the citizens,”⁵² opinion of one of the interviewees of scientific research. Unfortunately, another in a series of issues that the political leadership is not thinking about is the mass exodus of “(young) professional staff into the countries of the European Union.”⁵³ Ultimately, we end up in an even worse situation than we are at the moment. In the end, we will not have able-bodied people to enable reforms and reach the stage of economic and any other development when we can say that we have reached the level of a promising state.

52 Interviewee, expert on international relations, political analyst.

53 Interviewee, environmental rights activist.

Nationalistic agendas are therefore the primary goal of political actors, neglecting young people and not providing enough equal opportunities for all young people in the country. Our ultimate goal may be the European Union and/or NATO, but that European perspective seems very far away and almost like an impossible mission from the current perspective. Furthermore, what young people, and activists interviewed during the research point out, is that “the logical continuation of the current situation indicates that the trend of mass emigration of the population will continue - and precisely those among whom potentially lie critical forces, those who do not see themselves in ethno national sheepfolds and who do not want/cannot profit within client cartels who have been surviving on these divisions for decades. The majority of those who stay in the country will be those to whom the system we live in suits, and those “written off”, losers of the transition process who can barely make ends meet.”⁵⁴ Therefore, one of the possible scenarios is that we will lose young people because they simply do not see themselves in a country where apathy towards greater integration with the European Union has reigned for thirty or twenty-five years. Even if our ultimate goal was not the EU, some changes are very desirable for our society and state and we should strive to achieve for our prosperity because we do not have to have a final goal for any membership, our main goal should be equal rights for all and active political actors to improve the socio-political-social situation in the country for the benefit of all its citizens. I am afraid that if that does not happen, the scenario we can have in our country is the complete departure of the able-bodied population and the struggle for existence. Whichever part of the country we look at, the situation is almost identical, the emigration of young people, the advocacy of nationalist propaganda by political actors, and the threat to the existence and the future of all citizens in the country.

54 Interviewee, environmental rights activist, reform policy.

It is a devastating fact that the interviewees in this research, young educated people above all, see their future outside the borders of our country. They believe that their values are much more recognized somewhere else, especially in those countries where work ethic is valued, and that they prefer futuristic advanced ways of life in which they can show their talents. On the other hand, no matter how much they want to stay and “fight the windmills”⁵⁵, they believe that this is not a noble choice for their future descendants and that they cannot impose that choice on them. Also, it can be concluded from the conversation that young people do not view leaving as a final dissolution with the state, i.e. they believe that they can help their country more in every aspect, economic, sociological, political, and other if they continue to build their lives outside the borders of Bosnia and Herzegovina and/or the region.

While certain groups of young people are leaving and/or planning to leave our country, there are (still) those who see themselves in our country and who hope that change can come through their active involvement in politics or political parties. Many are highly motivated to fight for a prosperous state, change the political situation, and the like. However, experts are skeptical about the organization of parties and believe that this is one of the key problems and that the solution is not always in working with young politicians, but with “superiors”, longtime politicians. Namely, many young politicians join political options with great enthusiasm, dreaming of change, but they quickly realize that if they want to progress in the world of politics, they must join the patterns of behavior of that political option and what actually “passes by the people”. All of them are taking on new patterns of behavior completely, and ideas about improving the political situation in the country are completely disappearing due to the real situation “on the ground”.

55 Interviewee, environmental rights activist, reform policy.

Of course, it is illusory to think that all young people who want to join political parties aim to improve the political system and work on reforms and the like; moreover, many join politics for personal interests reflected in finding a better job or political obedience to political superiors, and thus they progress in the party hierarchy. In any case, it cannot be argued that all young people become loyal to party leaders or change their patterns of behavior, yet some maintain their values and try to resist all pressures. Therefore, the solution of this segment is reflected in the work with the organization of parties, because the social goal and progress that we want (or at least say we want) to achieve, is not possible without young people, and new forces. In essence, foreign foundations can play a key role in this process and change the set internal patterns or strengthen the will of young people who have different perspectives, or ultimately invest in young people who want to see changes for the better in our country and be part of those changes.⁵⁶

There are ways and spheres of action in order to change something by young people in the country, mostly through cooperation and support from international institutions, but also through the cooperation of young people living in our country and those who are so-called “diaspora”. Moreover, there is often cooperation between our experts abroad and young people, and activists in the country. Foreign officials pay attention to our country in many situations, so thanks to their activities, cooperation, between these actors are possible, under the auspices of certain foundations of an activist character. It is possible that together they can launch certain projects that would draw attention to the necessary processes in our country, attract international attention, and investment, and, finally, international pressure on domestic actors to work on transforming the political system. Also, what I want to point out is the other side of the “medal”, i.e. the views of respondents from the survey who believe that our country can achieve certain changes in ten years and that there are chances it could go that way.

56 From conversation with the anti-corruption expert.

In essence, the conclusion that emerges from the conversation is that there is hope that Bosnia and Herzegovina will “reach that line in years, that is, that some things will happen and move this country, and turn it to itself and awaken it in the way that not only the citizens but also the political elite, turn to create a better life in Bosnia and Herzegovina. I think that there is a reason for optimism in that sense from the fact that we see more and more, so to speak, instances of such behavior in Bosnia and Herzegovina. Whether it is people who are engaged in hiking or cycling or organic food production, something that ten or fifteen years ago in Bosnia and Herzegovina, not that it did not exist, but was not interesting to some local communities that succeed in this. Individuals in those local communities who manage to simply create a new culture of activism, i.e. participation in politics, and the social and economic life of Bosnia and Herzegovina. So I hope that in the next ten years, that critical mass in that sense will come to some ‘surface’. And of course, we will not always agree with everything that governments or authorities do, but we simply have the feeling that some critical mass has been created for a vision of a better life in Bosnia and Herzegovina.”⁵⁷

If we adhere to optimistic attitudes, we could conclude that it is realistic for certain changes to occur in ten years, i.e. that there will be structural changes in the state and society, but I still want to remain cautious in such predictions, because if the policies of division or secession continue and if we continue to enter and exit from one political crisis to another (as is especially the case now), it is very unlikely that we will make significant progress. However, if there is indeed pressure from political actors and public demands for transparent work, i.e. work on reforms, development of ideas and plans for the future and a prosperous state; if future policies focus on young people and their integration into society; if and when a fundamental change and system reorganization as a whole occurs, then we can expect a better future for all citizens of this state.

57 Interviewee, expert on international relations, political analyst.

Some interlocutors also believe that here (Bosnia and Herzegovina) there is “really huge potential and that we need very little, we need two or three good years. Moreover, we need a couple of good moments and a couple of good laws which would force both the bourgeois and political class to respect them and we could experience some very radical changes in our society.”⁵⁸ Whether it is realistic or not that in ten years we can achieve some significant success and transform the political system of BiH – it all depends on political will, but what is certain is that it is high time we work to ensure that we all have equal rights and freedoms to build a state that is oriented towards true values and that ‘rewards’ those who work for its prosperity, and not ‘followers’ of the existing system who do not aim at the progress of this state. What young people want in this country is that “civil society participates in the decision-making process, and that both the legal and political milieu is shaped by educated people who are constantly evolving on a professional level.”⁵⁹ Furthermore, they want to live “in a functional state where there is a consensus on what it should look like and on visions for the future; in which human rights and freedoms are guaranteed for all.”⁶⁰

When we look at the previously mentioned wishes of young people, it should not be a problem to realize that these are ideas about what the state should look like, that is, in the end, what kind of state the citizens of this country deserve to live in; these are quite “normal” desires according to which developed countries form their political systems by ensuring the rule of law. Unfortunately, we cannot even think about these wishes until we ensure the rule of law, i.e. until we fight corruption and until politicians start doing their job transparently, topics such as climate change, which is one of the most important issues for the future in general, will be suppressed.

58 Interviewee, political activist, political analyst, professor, social sciences.

59 Interviewee, environmental rights activist.

60 Interviewee, environmental rights activist, reform policy.

In addition to the above mentioned problems we are facing, we will not be able to respond to the challenges faced by, among others, the countries of the European Union and similar.

Following all the above, it is impossible to conclude that change can only come directly from the citizens because simply the citizens of this country do not have enough power to exert strong enough pressure. But this does not mean that they should not insist on this pressure or change, it means that the citizens of this country can look for allies in the international community, because “unfortunately Bosnia and Herzegovina still need it; also, an internal consensus is needed, based on the application of full democracy.”⁶¹ Above all, we can count on the fact that change is possible through young people and activists. Moreover, their joint efforts and “pressure” on the international community can lead to “simply starting to solve these problems as much as possible. Especially future development problems and focusing on dealing with the necessary reforms to consolidate the BiH in both legal and political systems. In some way, not to transform into a copy of Slovenia or Croatia, but they need to be consolidated in the sense that it is one legal system, to know who is responsible for what and for the institutions to function.”⁶² As pointed out earlier, if the political system is transformed and the discourse of political actors changes, the future of Bosnia and Herzegovina could be completely different, i.e. “if a political message arrives from Bosnia and Herzegovina to understand the time in which they live, to understand what is important to the citizens and what the citizens are interested in, I believe that the support from the European Union would be much greater, much more concrete and much better.”⁶³ Ultimately, I also share the opinion of our respondents that our focus must be on greater integration with the European Union for

61 Interviewee, professor, historian.

62 Interviewee, political analyst, think tank.

63 Interviewee, political analyst, think tank.

several reasons, which will be discussed in more detail in the next chapter, which discusses the role of the international community, and therefore the European Union. Roughly speaking, if we turned to the European Union, we could reap many benefits from this cooperation, and ultimately, we would be able to face the challenges ahead in the near future.

THE ROLE OF THE INTERNATIONAL COMMUNITY

Although already mentioned in other sections, the role of the international community, due to its scope and importance in the post-war history of Bosnia and Herzegovina deserves a special chapter. Therefore, the conversations with experts and young people include, among other things, the role of the High Representative, the international community, and the European Union, as well as a review of the German and American role in Bosnia and Herzegovina, i.e. what we should strive for – EU/NATO. Moreover, what kind of cooperation we can expect with the international community, what kind of relations do we need to establish with the European Union, and finally, who really should and can act in Bosnia and Herzegovina – its citizens, political actors, or the international community are some of the areas we touched on through scientific research.

The role of the High Representative and the international community

As pointed out earlier, the constant provocation of political and institutional crises by political actors puts us in a situation where we rely on the potential protection that the Office of the High Representative (OHR) can offer under the so-called “Bonn Powers” of the High Representative. The policies pursued in our country, to put it mildly, can be defined as separatist and thus reflect and promote its ongoing dysfunction. This

further leads us to the concept of local ownership, which means that the local people of this country can analyze the situation in which they find themselves and make changes, i.e. recognize what does not work in the state and society, and work to improve those segments that they need to change. So, it mostly refers to the idea that local people can ensure peace, development, conflict transformation, and similar.

Given the fact that this country is administratively divided and that political actors are constantly causing deeper crises with the aim of greater socio-political division and disruption of peace and institutions are unable to respond due to impotence and dysfunction, it is quite clear that in our country, even twenty-seven years after the Dayton Accords, an institution such as the Office of the High Representative is still needed. Of course, we will agree that the use of the Bonn powers by the High Representative for a modern state as we want it to be (at least declaratively) should be devastating, and my interlocutors point out that “the use of the Bonn powers is a defeat for international actors as well because it shows their inability to motivate and support reforms, i.e. changes by the institutions of Bosnia and Herzegovina.”⁶⁴ I believe that the role of the High Representative and at the same time the international role in the state should be seen as additional tools by which we can achieve a prosperous state. In short, in the very beginnings of the establishment and implementation of the Dayton Peace Agreement, or Annex 4, increased international presence while establishing domestic procedures was very desirable, i.e. the use of Bonn powers.

Today, when we have developed a lot of institutions (of course, the process is not over yet, but if we have enough institutions that can operate independently), then these institutions are expected to do their job. In my

64 Interviewee, political analyst, think tank.

opinion, on one hand, it is devastating that after twenty-seven years we still need to use the Bonn powers for certain processes, on the other hand, I do not think it is negative if there is a reaction from the High Representative, especially when it comes to stopping separatist tendency or alienation of state property. What I want to emphasize is that given the current situation, we need the institution of the High Representative and even its work in some situations. However, what can currently be read from the moves of the High Representative and the international community – when and if it comes to the point that the High Representative must act, even then, there will be room for domestic institutions to act in the process, i.e. certain destructive moves for the state, and thus for the citizens by political actors that, would be suspended, and competent domestic institutions should continue to act and protect the citizens of this country.

Therefore, the primary goal of the institutions of Bosnia and Herzegovina should always be to work in the interest of protecting the state from hazardous consequences, as well as its citizens from destructive political actors. However, help and pressure must come from the international community, as well as from the High Representative towards domestic institutions, so the local institutions can act, creating a progressive climate towards the progress of this country. Furthermore, domestic actors, i.e. political individuals who are inclined to preserve the state and its institutions, should act more promptly against currents that hinder the progress of this state, and turn to close cooperation with the international community, because, through pressure on destructive political actors, which can be done by the international community, it would be a huge help for our country.

But, as mentioned, those political actors who are focused on the state and strengthening its institutions, i.e. the progress of this state and improving the living standards of citizens, must act as soon as possible, and seek allies

in international institutions, because this way, it is possible to defeat those who destabilize this state. Also, the newly elected High Representative, Mr. Christian Schmidt, as an experienced German politician, and former Minister, has enough acquaintances in Europe and the world to “certainly help Bosnia and Herzegovina gain support and attention within the international community that it has not had in the last ten years and I hope that he will use his position for that.”⁶⁵ Every move of political actors in our country that is not following the Constitution, that does not respect the institutions of this country, laws, and the like, every obstruction by political elites, is not in the interest and will never be for citizens, people and everything that domestic political actors propagate in their political moves, but it can only serve the detriment of the citizens and this state. Therefore, what our country needs at the moment is a stronger international presence and to finally start from the “dead point” as a state and society and act towards the adoption of reforms and harmonization of our state structures with those of the European Union.

Another way of activism in the country is reflected in public pressure, i.e. the citizens’ insistence on change. Through the research, we also touched on that issue, i.e. the issue of relations in the country and changes that would come directly from citizens through institutions and the potential cooperation with the High Representative, i.e. the international community. Of course, the question arises as to how citizens can act at all and whether the solution lies in the formation of certain organizations, foundations, and similar, which would be formed on the initiative of citizens of this country. However, with the help of the High Representative and/or the international community. Meaning that an initiative comes directly from the citizens, having the support of the international community and the High Representative in the background.

65 Interviewee, political analyst, think tank.

Below I will explain why it is necessary for citizens to be active in society, and how change can be feasible. Several international factors should act in Bosnia and Herzegovina, but that does not mean that they should act independently and that someone from the international community should adopt new laws, modify what needs to be modified and simply organize the state in terms of the rule of law so that the institutions do their job correctly, and citizens enjoy their rights and live well after all.

First, such a thing is neither possible nor long-lasting, given that it would come from those who do not live in our country. Following this, there is a possibility that, if the state was regulated in such a way, it might work for some time, but after that, we would go back to the old patterns of behavior and the destruction of the state. Secondly, that change does not include domestic actors, i.e. political actors, and citizens of this country. Meaning that the pressure does not come from the citizens and that these changes are not carried out by political actors (who have the duty and obligation to deal with it) also, which would prove to be unsuccessful strategies and would simply fail to survive for a long period. The third segment, a change in the state in which international actors take absolutely every step and make changes a) is not in the interest of the international community, b) is not up to the international community to change this state, but it is up to the citizens and political actors. Why I insist so much on the citizens, despite everything stated in the previous chapters, lies in the fact that the current situation, in which destructive policies of domestic actors rule, ultimately causes the most damage to the citizens of BiH. I believe that, if there are no significant changes soon, we will face catastrophic consequences for our country, because the political situation we have in the country at the moment, is simply unsustainable and extremely unfavorable for the progress and prosperity we must strive for, which all citizens equally deserve.

Moreover, passivity has never brought anyone well. The fact is that most citizens of this country simply do not have time to think about these and similar things, because they survive from day to day, and that is the goal of destructive policies of domestic actors – to destroy everything valuable so that they secure their power through political crises and that citizens pay the price for the comfortable life of individuals. This situation exists throughout the country, we cannot be fooled and close our eyes to the fact that most citizens, our fellow citizens, survive day by day, that the citizens of this country are completely “mad” because they do not see a way out of this situation even though it exists in CHANGING the situation in the country through pressure from the international community. However, as it has been repeated several times, such a change cannot happen without the insistence of the public i.e. the citizens of this country. Ultimately, we all must want change and work on it through various initiatives that can be addressed to the High Representative and the international community.

Activism consists of individual actions according to his / her power at a given moment. So, even though today some of the institutions may not always react and the like, it does not mean that every individual who witnesses corruption, bribery, or organized crime by political actors and/or his / her superiors, colleagues, and so on, all of the above should be ignored. On the contrary, every individual must and has a duty towards themselves, their family, and their fellow citizens to report such a thing to competent institutions. Change starts from ourselves. The citizens of this country, deserve prosperity, and investments, to talk about climate change, environmental protection, digitalization, modernization of existing capacities, and the like, as is discussed in developed countries, and not to, even today in the 21st century, deal with things that are dragging us into the abyss, instead of dealing with things that move us towards accelerated development, which should be our goal.

In essence, my interlocutors believe the same, emphasizing that “those who should act in Bosnia and Herzegovina should primarily be its citizens, all three ethnic groups and others, so these are the primary factors. If you observe it by using the language of economics, the users of Bosnia and Herzegovina are the ones who keep it alive, without them this country would not exist. International factors can be of help here.”⁶⁶ We also come to an explanation of how to achieve this, that is, how the citizens of Bosnia and Herzegovina can act with the help of the international community. As already explained, undemocratic methods are not desirable and do not leave a long-term effect, but the cooperation of the international community and the citizens of this country is very possible and desirable because then, the request would come directly from the citizens, democratically, through democratic channels leaving a long-term effect.

Therefore, “increasing the dialogue could be an alternative, that is, the scope and level of dialogue between citizens on one hand and, the international community, on the other hand. This is something very possible – let’s say an attempt to establish another channel of communication that does not necessarily go through elections but which gives the international community direct feedback from citizens. It is conceivable. All other forms are either completely undemocratic or have already been tried, and failed.”⁶⁷ Based on that, a channel of communication would be established between citizens and the international community, in addition to being established democratically, i.e. the establishment itself initiated by citizens would be a democratic form of action, it would also be a “channel” through which citizens could express their will by giving a kind of feedback to the international community, based on which they could further use their mechanisms and initiate changes in the country through such and similar

66 Interviewee, professor, political sciences.

67 Interviewee, professor, political sciences.

cooperation. Also, it is important to explain why a communication channel is needed and why, for example, elections alone are not enough, i.e. why in our country the will of citizens expressed in elections is not (always) enough, and how the international community and why, as a partner to citizens in this endeavor can and should be an interlocutor.

On top of that, as already pointed out, it would be “ideal if we could have that pressure from the citizens, that is if it would be recognized anywhere.” Unfortunately, even when we had situations when there was public pressure and pressure from citizens in certain initiatives, it did not give results, because simply those who make decisions are not afraid of citizens. After all, we return to the fact that they have control over the electoral system, the parties provide support in the elections illegally and suspiciously, or on the other hand, they always count on calming the citizens in some other way - by causing various crises, divisions and everything else that we see happening now. Unfortunately, in the current situation that we are in, the citizens are too weak, they are too blackmailed, they are too deeply a part of this system to have enough strength to put some concrete pressure, and we do not even see any dissatisfaction which is significantly reflected in the election results. We don’t have that system of punishment through elections.”⁶⁸ Observing this way, we see that simply given the current situation we are in, citizens do not have as much power to stop destructive political leaders in their intentions to destroy this country (economically, socially, politically, and in any other way). As you can see, we return to the problem of elections in our country, and simply when we analyze the election results, regardless of what my interlocutors pointed out, significant changes through the elections did not happen. Political actors, more or less, stayed in power, with minor changes, but not as big to bring significant changes through elections or to “punish” those political

68 Interviewee, anti-corruption expert.

actors who do not do their job through elections. That is why citizens need other tools to express their will and put that pressure on the much-needed change. It is not about the desired changes, but urgently needed changes in our country, and society as well.

Of course, the fact remains, regardless of pressure from the public and the international community, that the institutions of Bosnia and Herzegovina, political actors, and domestic institutions are the ones that need to make final decisions. Moreover, to do everything for this country to move forward and put in procedures, vote on them, support citizens' initiatives and thus work in the interest of citizens because that is the main role that political actors must keep in mind when doing their job. Therefore, the proposal on an additional tool of communication of citizens with the international community, because the elections in our country are an insufficient form of communication and expression of citizens' will, and the pressure that citizens should initiate and insist on change - is a form of action that is feasible and democratically justified. Namely, passivity has not brought anything good. On the contrary, we have been standing still (or with not-so-significant progress) for almost twenty-seven years. Therefore, these proposals for activating citizens can only bring positive changes. Indeed, it is repeated that political leaders are the ones who have to implement decisions, changes, and the like, but this "push" from the citizens, i.e. pressure, would mean that this society is ready and wants change, and that would be a sufficient message for the international community to join that wave of change in the state.

However, the above-mentioned does not mean that the international community has always made the right moves. Many times certain opportunities have been missed precisely because of making too many compromises with local actors. Of course, the international community is a huge body, there are many states, and therefore, not all states have the same interest in our state and not all states join our state with the same goal

(assistance, etc.). Hence, some want to achieve some of their interests that are not always in line with what the citizens of this country want. And so we are rotating in one circle because there is another problem, which is that the citizens do not always know what they want, but that is another issue, which we do not enter, and the fact is that the citizens of this country are looking for international responsibility of foreign actors when it comes to relations with our country. “Therefore, when European officials meet with party leaders outside the institutions, it does not benefit anyone. By doing so, they support the party leaders who are currently in power, marginalize the opposition and completely leave out the citizens.”⁶⁹ Therefore, this is one of the examples of when the international community makes destructive moves.

When asked which countries of the international community we should act and nurture diplomatic ties with – absolutely it is with those countries that are friendly to our country and that advocate democratic values, transparency, the fight against corruption, and the like at the global level. Accordingly, looking at the international political scene in this way, what we can learn from all this is that we should turn as a state to those allies who want the well-being of our country, be it the European Union, the United States, Great Britain or any other country in question because the vision of domestic political actors should be the prosperity of our country. But again, the question of who will act in our country is to be seen; definitely, those countries that have had a positive impact so far and those that have good interests in our country are very likely to be more active within the international community and insist on change.

In the recent period, many things have changed on a global level, i.e. on the international scene which, of course, leaves the question open of how the new governments of certain countries will act concerning our country

69 Interviewee, professor, political sciences.

and how much and what kind of attention we will eventually get from the international community. Another thing that is considered by the European Union is that the criteria have been set too high, at least at the moment, for Bosnia and Herzegovina (the fourteen priorities), i.e. that there is still no clear strategy of the European Union towards BiH or the region. What this further represents – from the set priorities, is simply that “most of these priorities are unattainable in this current form of government of Bosnia and Herzegovina, so they act more like a ‘brake’ in this current form;”⁷⁰ and the action that the European Union needs to do in this period is to point out those priorities that are realistic, necessary and key to achieving considering the current state system of Bosnia and Herzegovina, and to set other priorities as future goals that the state should work on, i.e. its institutions and, finally, the state actors.

Also, it would be desirable for the European Union to develop a strategy towards Bosnia and Herzegovina, not that we are going back to the topic of the EU/international community influencing change and the like, but, to have a developed strategic policy and to establish a security framework to prevent “extreme escalation, secession, or some violent ethnic escalation in Bosnia and Herzegovina, and thus take away that main tool of maneuver space to maintain the status quo or even the gradual disintegration of that bad status quo, which we have unfortunately been seeing since last year.”⁷¹ Therefore, if we had a security framework, key and, at this moment realistically achievable criteria, with the pressure and insistence on change by the citizens of this country, which would be directed to political actors, and with the support of the international community and the High Representative, it could be expected that there would be a favorable political climate, i.e. that domestic actors would finally (have to) act on key changes.

70 Interviewee, professor, political sciences.

71 Interviewee, political analyst, group.

The role of the international community in Bosnia and Herzegovina is extremely important for the state and its citizens, the role of the High Representative is also important in the state because it is the international community that can encourage citizens to work through tools available to them. The pressure of citizens on domestic political actors can become recognized and affect Bosnia and Herzegovina truly reaching its full potential and becoming a modern state in which the rule of law is guaranteed. As mentioned earlier, the citizens of this country often have a problem and do not know which direction to go in for a change. Moreover, what is needed is reflected in the joint action of all citizens of Bosnia and Herzegovina, i.e. “the key to the future of Bosnia and Herzegovina is that all citizens of this country, regardless of nationality or ethnicity, choose to have their voices heard beyond what is currently represented within the political system.”⁷² What is extremely important is that the future of this country, that is, of all people in BiH, is reflected in their representation and how much attention they receive from political actors. Accordingly, it is necessary for everyone to be equally represented, to talk about the problems of each individual in this country, and to pay attention to all workers, whether they’re miners, bus drivers, tourist workers, farmers, educators, and other workers, i.e. workers of all other spheres of society. It is necessary to talk about workers’ rights, and not to constantly listen to promises that something will change by political actors, especially those pre-election promises, which in most cases are not fulfilled.

72 Interviewee, political analyst, think tank.

Simply said, policies and programs must be implemented to improve workers' rights, their jobs, and, ultimately, the standard of living of all citizens. These and similar problems are not discussed, and the environmental consequences that we have and that we will have to face are not discussed. Simply put, we have no ideas, we have no vision, we do not realize our full potential, we do not have and do not offer solutions for all those occupations that we will have too many of in employment bureaus, and we do not work to improve and respect human rights and freedoms, we simply do not work for progress. Political actors do not have long-term plans for our country. Their plans are short-term, they only see their political mandates, they do not see or hear the citizens of this country, and there is simply no interest in these problems, vocations, and improving living standards. On the other hand, it is the international community that can "empower and encourage these different voices"⁷³, that is, it can help citizens become aware of what their rights are and what the duty of the state is. Also, proving how the international community can act, we refer to the protests that united different groups, i.e. "from the protest for JMBG to the protest for Dženan and David"⁷⁴ which represents the harsh reality of this society/state, and urge that all voices are heard equally and to finally gain their representativeness in state institutions in these and similar situations, the role, and support of the international community must not be absent. I will also give an example of two groups that are very important in Bosnia and Herzegovina, i.e. that have gained the support of the international community. Namely, "women and LGBT communities are crosscutting, in terms of nationality, in terms of political parties, etc." and show how much can be achieved with one constant support, with one desire to build a bridge between the institutions and those groups. Therefore, through an example of LGBT communities and women, we

73 Interviewee, political analyst, think tank.

74 Interviewee, political analyst, think tank.

see how it is possible for institutions to simply change their relationship and, taking the parade in Sarajevo as an example, the institutions should be those, not only that would enable, but also deploy resources, defend their interests and enable them to participate.”⁷⁵ Such and similar examples represent what we need to follow and what we need to advocate for more. It is necessary to transform all “voices” into “political representation”⁷⁶, that is, to represent the rights of those who have so far either not been heard of or have been completely marginalized – this is the path we need to follow.

Of course, when we talk about a stable situation and progress, that is, when we start dealing with all the above issues, it does not mean that everything will be resolved immediately and that we will automatically see changes, or that it will be easy to achieve. On the contrary, change in society is very difficult to achieve, but not impossible. The most important step is the decision to start working on changes and almost half of the work was done by the decision to act, to put pressure on those who decide to simply move together in this country, civilly and equally and the process has already begun. Also, we need to invest funds in one of the most important segments - education and science, to make plans and improve existing structures, much more than is allocated today. A lot of questions are opened by this scientific research but in general. If we scratch the surface, we will see how much we need to change in the country because the existing structures are not modern or promising, and to achieve this we need to stop relying on others and finally begin our change, because it is up to us to act, and it is up to the international community to support such changes in the state and society.

75 Interviewee, political analyst, think tank.

76 Interviewee, political analyst, think tank.

CONCLUDING POSITIONS

In the final chapter, I look back at the entire work, i.e. the conducted scientific researches, concluding their results, and providing guidelines for future scientific endeavors.

On one hand, we can see diplomatic representatives in Bosnia and Herzegovina advocating that we should work on dialogue and the rule of law, that the public work should be transparent, and that we should stop “incendiary” rhetoric and similar, which are very well-intentioned advice. On the other hand, we have passive citizens who expect the international community to act and solve and put under control all of the above and more. Political and other domestic actors are in the middle, some of whom are in the service of the state’s progress, some populists who join those who fit them for their goals at the moment, presenting themselves as “drivers of positive change”. Finally, we have those who are a minority, but essentially one of the few who want change and want to work on it. We have a country where almost nothing works. A country whose history is discussed by those who missed history lessons or learned from some shalabahter⁷⁷ books, who are making important decisions for all citizens, and instead of acting in the service of those citizens, they are citing the (un)learned and leave the state at the back of all processes and changes. What I want to say with this, is that it refers to the data on the referendum from 1992 – how the people voted according to their nationalities is essential and the key to the future of this country. The referendum was held in 1992, and today is 2022, therefore thirty years ago. That is when the “sovereign and independent state of equal citizens ...”⁷⁸ was voted on, and that is our starting point – our state. From that, everything starts.

77 Paper on which the lessons/material are written briefly, and they are used during examinations in class.

78 Referendum Question, Official Gazette RBiH.

The chronological order of the book is set in a way that shows the atmosphere of the 1980s and the beginning of the 1990s in Europe, and the world. Moreover, the significant constitutional changes in Yugoslavia directly affected the Republic of Bosnia and Herzegovina. It was shown how the collapse of the USSR affected the former socialist states and what represented the first multi-party elections in R BiH. Consequently, everything is set chronologically, in order to connect all the chapters, i.e. the first survey follows the 1991 census, explains the methodological framework, and provides insight into how the citizens of this country voted in the 1992 referendum under methodological assumptions presenting statistics. Then, the connection between the past/present is reflected through issues such as the Constitution of our country, as well as the reconciliation process, because that is exactly what followed the referendum, and it is still a topical issue. Moreover, the connection between the past and present reflects on the questions such as the Constitution of our state, as well as the process of reconciliation, since that occurred after the referendum and is still an actual question. The opinions of interviewees, when it comes to the process of reconciliation, are demonstrating that a certain “point” has been reached which needs to be upgraded⁷⁹ and respected because together we can and must go forward. Furthermore, the rule of law is one of the most important areas that must function in our country, if we want to change, because otherwise, if we continue to maintain the status quo, we will not progress at all.

Simply said, the way things are set up now, there is no going forward, no progress, and especially there is no progress when young people leave

79 In this sense, it is necessary to mention the missing and the work of the prosecutor's office and courts on the issue of war crimes prosecution, i.e. through more up-to-date activities of the mentioned institutions in these processes – there may be an upgrade in human relations, and our observation should be instead of the on the past, facing the future. But we can achieve that if we go forward and solve everything that hinders us in that.

their country because they are the future. They are leaving the country because there are no perspectives that need to be created by political actors, who, in turn, ensure the functioning of the institutions of this country that are following their orders. The voices of young people, experts, activists, professors, political analysts, and similar, are a reflection of the real situation in the country and through the chapter on prospects for BiH, it is clear that my interlocutors do not see a promising state concerning the current state of affairs.

On the other hand, through the last chapter *Human rights and possibilities of Constitutional reform in the political development of Bosnia and Herzegovina in the post-Dayton period*, the role of international actors was highlighted and it was pointed out that they do not need to do anything because, in the end, this is not their country. By far, some of them “flirt” with political actors by indulging them and negotiating with “self-proclaimed leaders”, while in the end, citizens suffer. These same citizens, on the other hand, are very passive and for decades have been “electing” (almost) the same “representatives” i.e. political actors. Should there be a higher turnout in the elections, perhaps change could happen. Citizens are not realizing that change has to come from them. Although they may not see that something can be changed in the state, they should put pressure on domestic actors, calling on the international community to act according to its powers and to finally form a system in which true values are important, in which all citizens are equal. Following previously said, it is highly important when we speak about protests already held, i.e. protests for JMBG to protests for Dženan and David, that are not in vain, because those are also united votes of the citizens for the future.

The areas highlighted in the second study described the changes that should take place in Bosnia and Herzegovina. Consequently, this is reflected in the fact that the international community eventually comes up, because

as previously pointed out - a change that comes from citizens is a change needed in our society. A change in which citizens will finally work together through the tools available to them and try to change something in the state. Therefore, in chronological order, some of the most important areas were followed, and this is exactly the setting of the book that highlights the importance of institutional reforms for the future of the state. While civic activism can only bring good and finally “awaken” democratic changes in the country.

Both first and the second scientific research are significant for this book. The importance of the first research is reflected by the fact that we finally know the scientific truth about the referendum and accept that it was in the past and that we need to think about future steps toward prosperity for all of us. The second research is important for the progress of this country and presents significant observations of the current situation in the country, highlighting the key to change for the future and prospects. Consequently, will the first research be understood or not, I don't know. Some will understand, and some never will, and that is fine. What I want to emphasize for research is that it is my contribution to the state and all its citizens.

I hope that we will build the state in the present, not in the past because that is the solution for a prosperous future. I also hope that this book will encourage the citizens of Bosnia and Herzegovina to cooperate more in activities to improve the current situation. In that context, for opening new perspectives in Bosnia and Herzegovina, scientific research is greatly important.

May luck be on our side!

LITERATURE

- Andjelic, N. (2003) *Bosnia-Herzegovina, The End of a Legacy*, London: Frank Cass Publishers.
- Arnautović, S. (1996) *Izbori u Bosni i Hercegovini: 1990 – analiza izbornog procesa*, Sarajevo: Promocult.
- Begić I. K. (1997) *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma*, Sarajevo: Bosanska knjiga.
- Bennett, C. (2016) *Bosnia's paralysed peace*. London: Hurst and Company.
- Bieber, F. (1999) *Bosnia-Herzegovina und der Libanon im Vergleich (Bosnia-Herzegovina and Lebanon in Comparison. Historical Developments and Political System before the Civil War)*, Sinzheim: Pro Unversitate.
- Bieber, F. (2006) *Post-War Bosnia*, London: Palgrave Macmillan.
- Čaušević, Dž. (2005) *Pravno-politički razvitak Bosne i Hercegovine – dokumenti sa komentarima*, Sarajevo: Magistrat.
- Filipović, M. (1997) *Bosna i Hercegovina – najvažnije geografske, demografske, historijske, kulturne i političke činjenice*, Sarajevo: Compact.
- Glenny, M. (1992) *The Fall of Yugoslavia, The third Balkan War*, London: Penguin Books.
- Ibrahimagić, O., Seizović, Z., Arnautović, S. (2010) *Politički sistem Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Promocult.
- Holbrooke, R. (1998) *Završiti rat*. Sarajevo: Šahinpašić.
- Kissinger, H. (1994) *Diplomacy*. New York: Simon and Schuster Paperbacks.
- Ključić, S. (2017) *Izdaja Bosne*. Sarajevo.
- Lavić, S. (2014) *Metodološke rasprave*. Sarajevo.
- Pejanović, M. (1999) *Bosansko pitanje i Srbi u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Bosanska knjiga.
- Pejanović, M. (2005) *Politički razvitak Bosne i Hercegovine u postdejtonskom periodu*, Sarajevo: Šahinpašić.
- Pejanović, M. (2015) *Država Bosna i Hercegovina i demokratija*. Sarajevo: University Press.

Pejanović, M. (2021) *Državnost Bosne i Hercegovine u XX i XXI stoljeću*, Sarajevo: University Press.

Ramet, S. P. (2005) *Thinking about Yugoslavia, Scholarly Debates about the Yugoslav Break and the Wars in Bosnia and Kosovo*, New York: Cambridge.

Varsori, A. (2013) *L'Italia e la fine della guerra fredda*. Bologna: Società editrice di Mulino.

Vujević, M. (2002) *Uvođenje u znanstveni rad*. Zagreb: Školska knjiga.

Articles

Pejanović, M. (2012) *Društveno-istorijski značaj referenduma iz 1992. godine za razvoj državnosti Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Pregled.

The list of Tables

Table 1. Population Census according to different nationalities

<https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=http://fzs.ba/wp-content/uploads/2016/06/nacionalni-sastav-stanovnistva-po-naseljenim-mjestima-bilten-234.pdf>: 03.07.2017.

Table 2. Population Census by age

<https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=http://fzs.ba/wp-content/uploads/2016/06/stanovnistvo-prema-starosti-i-spolu-po-naseljenim-mjestima-bilten-257.pdf>: 03.07.2017.

Table 3. Percentage presumptions

ABOUT THE AUTHOR

She was born on 17.07.1994. She completed her first cycle of studies, Department of Communication Studies, in 2016 at the Faculty of Political Sciences of the University of Sarajevo. After that, she enrolls in the second cycle of studies, Department of Political studies – International Relations and Diplomacy, in 2016 at the same Faculty. Moreover, in 2017, she continues her studies at the University of Pavia (Italy), Department of World Politics and International relations, through Erasmus+ international mobility of students. Furthermore, in the last semester of her postgraduate studies, she was at the University of Jaen (Spain), where she takes additional courses in human rights related while writing her MA Thesis. The second exchange was also through Erasmus+ international student mobility. She obtained her master's degree in Political science, international relations, and diplomacy at the Faculty of Political Science, the University of Sarajevo in 2018. The topic of her first MA Thesis: "Referendum on the independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina" was conducted under the mentorship of professor Senadin Lavic (FPN, UNSA). Following that, in 2020, she will acquire another master's degree in Human Rights and Democracy from the ERMA Program – the Center for the Interdisciplinary Studies prof. dr. Zdravko Grebo, the joint postgraduate study program of the University of Bologna and Sarajevo (simultaneously obtaining a double degree Diploma). Consequently, on the topic: "The Implementation of Anti-Trafficking Policies in Bulgaria: National and International Stakeholders Cooperation to prevent and combat the business of human trafficking chain", under the mentorship of professor Marco Borraccetti (UNIBO), defends successfully and acquires the title. She speaks perfect English, Italian, Spanish and German language.

AJLA VALJEVAC

REFERENDUM GRAĐANA BOSNE I HERCEGOVINE 1992: između prošlosti i budućnosti

